

Вкрадене дитинство

Злочини проти дітей,
скоєні російськими
військами

Вкрадене дитинство

**Злочини проти дітей,
скоєні російськими
військами**

Зміст

Передмова 5

**Методологія створення Звіту та етичні
міркування 7**

Свідчення 11

- 1. Вбивства цивільних осіб 13**
 - 1.1. Початок бойових дій очима дітей 13**
 - 1.2. Вбивства цивільних осіб у зоні бойових дій та під російською окупацією 14**
 - 1.3. Переживання втрати – смерті членів родини 17**
 - 1.4. Обстріли цивільного населення – родин з дітьми 20**
 - 1.5. Загибель дітей під час обстрілів та бомбардувань росіянами 23**
- 2. Використання катувань та нелюдського поводження 27**
 - 2.1. Умови життя вагітних жінок та немовлят 29**
 - 2.2. Становище дітей з інвалідністю 32**
- 3. Захоплення заручників 39**
 - 3.1. Незаконне позбавлення волі дітей 40**
 - 3.2. Вплив викрадення або незаконного позбавлення волі членів сім'ї на дітей 46**

- 4. Сексуальне насильство **51**
- 5. Навмисне знищення приватної власності та мародерство **56**
- 6. Атаки на цивільні об'єкти **60**
 - 6.1. Гуманітарні кризи в містах, спричинені атаками на цивільні об'єкти **63**
 - 6.2. Діти, які постраждали внаслідок обстрілів окупаційними військами цивільних об'єктів **67**
- 7. Використання забороненої зброї **69**
- 8. Примусове виселення людей **72**
- 9. Інші порушення гуманітарного, кримінального права та прав людини **76**
- 10. Обстріли медичних закладів **82**
- 11. Винародовлення/денаціоналізація **86**
 - 11.1. Освіта під час війни – свідчення вчителів **86**
 - 11.2. Реєстрація народження – Маніпуляції з адміністративними документами **95**
- 12. Досвід біженства **97**
- 13. Вплив війни на дитячу психіку **103**

Case Studies **111**

Кейс 1

Вбивство Степана Чубенка **113**

Кейс 2

Ростик – Незаконне утримання дітей на окупованих територіях та в Російській Федерації **116**

Кейс 3

Влад – перетворити на росіянина **118**

Кейс 4

Свідчення з Херсону **122**

Післяслово – висновки Центру документування російських злочинів в Україні ім. Рафала Лемкіна **125**

Центр документування російських злочинів в Україні імені Рафала Лемкіна **133**

Звіт Центру документування російських злочинів в Україні ім. Рафала Лемкіна був написаний з усвідомленням того, що доля дітей в окупованій російськими військами Україні вже стала предметом багатьох публікацій та звітів, представлених громадськості міжнародними організаціями. Серед них – „ЮНІСЕФ Україна: аналіз становища дітей в Україні: 2024 рік”, „Три роки повномасштабної війни в Україні: 2025 рік”, щомісячні Доповіді про гуманітарну ситуацію в Україні, „Життя дітей під час війни”, вересень 2023 року та багато інших. Ми не мали на меті повторювати вже раніше оприлюднену інформацію. Особлива цінність даного звіту полягає у використанні свідчень, отриманих безпосередньо на місцях, протягом короткого часу після подій, про які розповідають самі свідки.

Від самого початку документування російських злочинів у 2022 році, діти часто були поруч з нами, слухаючи розповіді дорослих, час від часу щось підказували батькам під час надання свідчень. Іноді вони виступали в ролі самоназваних провідників, як 9-річна дівчинка, яка в одному з деокупованих сіл Харківської області показала місце злочину – яму з кістками жертв росіян. Російська агресія проти України, що триває з 2014 року, призвела до того, що сьогоднішні 10-річні діти зі сходу країни не знають світу без війни. Наскільки сильно вона змінила їхнє дитинство, можна

побачити в кожному прифронтовому селі Донбасу, де невід’ємною частиною пейзажу були діти, які гралися в пісочниці під звуки вибухів, збирали гільзи або вчилися розпізнавати різні калібри російських снарядів. Коли 24.02.2022 р. Росія розпочала свій наступ на інші регіони України, кількість дітей, що пережили війну, також зросла.

Цілі даного звіту є багатогранними. Перш за все, ми хотіли привернути увагу до воєнних злочинів, практик геноциду та злочинів проти людяності, які з 2014 року вчиняються російською армією та іншими силовими формуваннями Російської Федерації на території України в рамках так званої „спеціальної військової операції” і жертвами яких стають українські діти. У цьому сенсі, у звіті зібрані передусім „голоси війни”, які шокують своєю автентичністю, достовірністю свідчень очевидців і жорстокою дослівністю. Етичний контекст цих свідчень має зацікавити журналістів, правозахисників, блогерів та експертів, які переймаються долею цивільного населення у воєнних конфліктах. Цей сигнальний і актуальний аспект звіту, безумовно, є найбільш очевидним, але він не вичерпує можливих способів використання звіту в інформаційному просторі. Хоча дана праця не була створена в методологічно стерильних умовах – тобто ні набори

питань не були строго обмежені однією сферою спостереження, ні вони не були підпорядковані уніфікованій мові, специфічній лише для однієї обраної галузі знань – ми переконані, що за умови вмілого прочитання вона може принести цінну пізнавальну користь і науковому співтовариству. Це стосується як правових питань, пов'язаних із фіксацією геноцидних практик, таких як викрадення дітей, позбавлення їх культурної та етнічної ідентичності, ідеологічна та політична індоктринація, денацифікація, так і питань,

пов'язаних із переживанням дітьми воєнної травми та її наслідків, а також питань у сфері механізмів управління населенням у воєнний час – широкомасштабного використання демографічної політики як інструменту панування та підкорення. Ми також переконані, що зібраний матеріал стане джерелом натхнення для істориків тоталітарних режимів 20 століття, вказуючи на аналогії в методах ведення тотальної війни та механізмів управління цивільним населенням, яке проживає на окупованій території, зокрема дітьми.

Команда Центру Лемкіна

С. 4:
Світлина №1.
Знищений жилий будинок
внаслідок ракетного обстрілу,
Київ, 15 березня 2022 р.
(Автор фото – Моніка Андрушевська)

Звіт Центру документування російських злочинів в Україні ім. Рафала Лемкіна містить фрагменти інтерв'ю зі 100 громадянами України, які постраждали протягом різних етапів бойових дій, як під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну, так і в період з 2014 по 2022 роки.

Свідчення включають широкий спектр порушень права (гуманітарного, міжнародного кримінального, а в багатьох випадках і звичайних кримінальних злочинів) з боку окупаційних сил, про які повідомляють очевидці. Звіт також висвітлює соціальні та психологічні питання, пов'язані з екстремальними ситуаціями, в яких опинилися діти. З багатогодинних записів інтерв'ю зі свідками були відібрані уривки свідчень, що стосуються досвіду дітей, про який вони розповідали самі або їхні батьки та опікуни.

При використанні терміну „дитина” у звіті мається на увазі Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. При побудові звіту було прийнято загальну класифікацію злочинів гуманітарного права, описаних у Женевських конвенціях, з метою упорядкування відносин, представлених у офіційних термінах.

У зв'язку з прийнятими методами збору свідчень очевидців злочинів і право-

порушень окупаційних військ, що передбачають збір свідчень якомога швидше після події та на місцях подій, не представляється можливим точно визначити методологію дослідження та їх систематизацію. Метою було зафіксувати актуальні та свіжі рефлексії свідків – не забарвлені пізнішими роздумами чи засвоєними поглядами та розповідями інших людей.

Звіт підготовлений на основі основі опитувань свідків з 10 областей України: Київської, Донецької, Луганської, Сумської, Чернігівської, Дніпропетровської, Херсонської, Миколаївської, Харківської та Запорізької.

Записи свідчень були зроблені співробітниками Центру Лемкіна особисто за місцем проживання або тимчасового перебування свідків, в умовах, максимально дружніх та безпечних для респондентів, щоб уникнути вторинної травматизації. Постраждалі з тимчасово окупованих територій надавали свідчення на підконтрольній Україні території.

Період збору даних: квітень 2022 – лютий 2024 роки.

Свідчення зібрані з дотриманням Європейського Законодавства щодо захисту особистих даних №2016/679, ратифікованого країнами ЄС 27.04.2016 р., а також з дотриманням

ЗУ про захист персональних даних
№ 2297-VI від 01.06.2010 р.

Кожен з учасників був заздалегідь поінформований про мету збору інформації та місце її зберігання.

Свідчення анонімізовано з метою захисту приватних даних та безпеки неповнолітніх, про яких йде мова в Звіті, та їхніх рідних.

Свідчення включають 11 вибраних свідчень дітей, які були позначені літерою „N” („N” походить від терміну „неповнолітній”, порядкові номери були надані під час збору інтерв’ю і тому не потрапляють в діапазон від 1 до 11). Кожен уривок супроводжувався анотацією із зазначенням віку свідка на момент подій, про які йдеться (якщо свідок розповідав про події двох періодів війни, вказувався вік як у 2014, так і в 2022 році) – у кружечку зліва. Свідчення дітей були зібрані за усною згодою їхніх законних опікунів. Свідчення дорослих позначені літерою „C” (як „цивільні”), а в кружечках зліва вказано вік їхніх дітей чи онуків на момент подій (або що свідок не має ні дітей, ні онуків – позначка „n”). У випадку з дорослими

свідчення стосуються лише періоду повномасштабної війни у 2022 році, тому річна дата більше не вказується. Свідчення розміщені у звіті фрагментарно, іноді по два (або більше) абзаци з одного інтерв’ю, але з інших місць звіту, тому вони графічно розділені розривом.

Єдиним неанонімізованим свідченням в Звіті є історія вбивства 16-річного Степана Чубенка. В даному випадку особисті дані жертви публічно відомі, а трагічна смерть хлопця є символом українських дітей, загиблих з вини Російської Федерації з 2014 року до сьогодні.

Для того, щоб надати повну картину, у звіті також використовуються історії української благодійної організації „Save Ukraine”, в яких представлені історії дітей, викрадених росіянами під приводом відпочинку, щоб проілюструвати методи дій, пов’язаних з винародовленням, які в представлених свідченнях можуть бути кваліфіковані як геноцид.

Звіт проілюстрований фотографіями, зробленими співробітниками центру Лемкіна на місцях подій.

Свідчення

← Світлина №2.

Бородянка,
Київська область,
квітень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

1.

Вбивства цивільних осіб

Початок війни перевернув життя народу України з ніг на голову і приніс із собою безповоротну втрату дитинства. Це відчуття втрати повторюється у всіх розповідях, як самих молодих людей, так і їхніх батьків або опікунів. Вже перші дні війни були надзвичайно травматичними – для одних це був 2014 рік, для інших 2022-й. Спочатку з'явилося відчуття небезпеки: ніхто не міг почуватися в безпеці, цивільному населенню, всупереч чинному законодавству, не було надано жодного захисту, навпаки – російські війська свідомо і навмисно залякували і переслідували людей¹. Діти стали свідками насильства над цивільним населенням, багато хто з них пережив смерть своїх близьких, дехто загинув сам.

1.1. Початок бойових дій очима дітей

Свідок N47:

2014 8

2022 16

Війна для мене почалася в 2014 році. На той момент мені було 8 років. Після Майдану, Донецькою областю пронеслися проросійські мітинги, в один момент почалося просування проросійської позиції. У нас з'явилися люди в цивільному одязі, озброєні стрілецькою зброєю та люди в темно-зеленій камуфляжній формі.

[В 2022 році – ред.] російські солдати зупиняли людей на вулиці. Деяких вони цілеспрямовано забирали, приводили в одне місце, де їх страчували. Декого вони розстрілювали прямо на вулиці лише за те, що людина там знаходилася.

¹ Вбивство цивільних осіб є серйозним порушенням міжнародного права і може становити воєнний злочин або навіть злочин проти людяності, див. статтю 147 Конвенції про захист жертв війни, підписаної в Женеві 12 серпня 1949 року, О.І. 1956 № 38, пункт 171 (далі: Четверта Женевська конвенція) та статтю 8(2)(b)(i) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, вчиненого в Римі 17 липня 1998 року, О.І. 2003 № 78, пункт 708 (далі: Римський статут МКС) – „Воєнні злочини”; та статті 7(1)(a) того ж Статуту – „Злочини проти людяності”.

Свідок N1:

(2022) (15)

24 лютого 2022 року о пів на шосту ранку мене розбудила мама. Вона сказала, що почалася війна. Мама почула, як над нами пролетіла ракета, почула свист. Спочатку перша ракета, потім друга...

Свідок N51:

(2022) (16)

Саме третього березня [2022 року – ред.] ввечері вони підірвали блокпост і вже без вагань заїхали в місто. Наш дім розташований прямо біля блокпосту, і було все добре чути, видно. Ми не спускалися навіть в підвал, ми просто сиділи в коридорі. Я брата молодшого, йому було 5 років, якось намагалася втішити.

Свідки з родин внутрішньо переселених осіб, які в 2014 році переїхали з тимчасово окупованих Росією територій Донецької та Луганської областей в інші регіони України, маючи досвід перебування у зоні бойових дій та під окупацією, під час повномасштабного вторгнення 24.02.2022 року вже спиралися на пережите та краще оточуючих розуміли необхідний алгоритм дій в умовах збройного конфлікту.

Свідок N47:

(2014) (8)

(2022) (16)

Я не міг повірити, що в цивілізованому світі в XXI столітті таке можливо, і що події 2014 року повторяться у більшому масштабі. На момент початку повномасштабного вторгнення я знаходився в Ірпені. 23 лютого вночі все почалося з перебоїв зі світлом, а о 4 ранку мені подзвонила подруга і сказала, що почалася війна.

З самого ранку я спочатку зібрав свої речі першої необхідності, а потім став допомагати своїм друзям купувати продукти, ліки, збиратися в дорогу. У нас з матір'ю, на основі досвіду, пережитого у 2014 році, був сформований план дій. Ми знали, що краще придбати в магазинах, чим треба займатися в першу чергу та які саме речі потрібно брати з собою.

Свідок N20:

(2014) (9)

(2022) (17)

Я взагалі думав, що війна навіть не дійде до міста Ізюм. Ніч я провів у підвалі. Потім повернувся в центр міста і провів у підвалі тиждень.

1.2. Вбивства цивільних осіб у зоні бойових дій та під російською окупацією

Повсякденне життя дітей на війні включає в себе всюдишу смерть – вигляд вбитих людей, відчуття того, що ти можеш втратити життя будь-якої миті.

Свідок N1:

(2022) (15)

По вулицях лежали трупи. Їх ніхто не прибирав. Там були сусіди, там були знайомі. Було багато знайомих.

Свідок N47: Російські солдати, погрожуючи зброєю місцевому населенню, змушували їх викопувати братські могили, щоб ховати там своїх знайомих, сусідів, рідних.

2014 — 8
2022 — 16

Свідок C6: Ходити треба було з білими пов'язками. Неважливо, дитина чи дорослий, жінка чи чоловік. А на машину треба було багато білих пов'язок. Особисто я думала так – як будуть вбивати, то хай вб'ють всіх зразу. Я не збиралась кудись дітей ховати, чи сама ховатись, ми були всі разом.

4 10 13

Свідок N20: Могли просто так, посеред вулиці, забрати в підвал. На тиждень, два або місяць, ніхто не знав, але поверталися не всі. Їх кували, били, морили голодом. Кажуть, що просто вивозили до лісу, там стріляли і одразу ховали.

2014 — 9
2022 — 17

Свідок N1: Вони спеціально по людях стріляли. Теж було неодноразово, коли вони просто гранатою грались. От як в мене під під'їздом. Навпроти під'їзду була зупинка. І там були кадірівці, сиділи там. І вони постійно під під'їздом стояли, гранату один одному кидали. Або стріляли просто по вікнах банку. Вони просто з автоматів їх розстрілювали.

2022 — 15

Світлина №3.
Дружківка,
Донецька область,
серпень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок С44: Я була на кухні, крутила помідори. Дочка каже: „Мама, я пішла гуляти. Помідори крути сама”. Свекр рубав дрова, допомагав чоловікові. От і все... Вибух був дуже сильний. Єдине, що я зрозуміла – на мене летить щось сіре, сіра пилюка. І ці осколки. Я кликала доньку, бігла по склу. Я навіть не розуміла по чому біжу. І я виходжу в коридор. А двері лежать, коридор завалено. І я кличу доньку. А вона біжить до мене у двір назустріч. А свекр біжить з двору з пораненою рукою. І каже „Там мій син” ... А що далі – там я вже не пам’ятаю. Ми вискочили. Він лежав в крові, на забор облокотився. В нього було два осколкових поранення в спину. Забор же ж – самі тріски, нічого не залишилося.

11

Свідок N45: Пил, іскри, я впала на землю. Біжить мама, кричить.

2022 11

Свідок С44: Донька була на сусідній лавочці. Так як її чоловік вчив „завжди в разі чого падай на землю”, то вона впала на землю і тим врятувалася. Тому що отам весь забор в осколках, весь побитий в тому місці, де вона сиділа на лавочці. Й позаду та хвиля, увесь той профнастил – все таке покоцане. В неї осколкове поранення ноги. Сліпе осколкове поранення правого бедра.

Світлина №4 і 5.
Дівчинка над ямою,
де російські солдати
ховали тіла закатованих
мирних жителів,
Мала Гусарівка,
Харківська область,
червень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Під час збору свідчень у червні 2022 року співробітники Центру документування російських злочинів в Україні ім. Рафала Лемкіна зустріли у деокупованому селі Харківської області 9-річну дівчинку, вітчим якої був викрадений російськими військовими. Дитина провела на підвір'я покинутого власниками будинку та показала яму, де знаходилися кістки людей, вбитих окупантами.

Свідок N87:

2022-9

Он вже там, яма відкрита. Тут були три тіла. Он навіть кістки залишилися. Їх тут колесами тоді обмотали, ще при цьому стільчик лежить і залізо, проволоками обмотали. Отут же ж були три трупи. Лежали. Обгорілих. Кості – то позвоночник. Тут був бензин. Вони ж бензином їх обливають, підпалюється і – все.

1.3. Переживання втрати – смерті членів родини

Втрата близьких стала чимось буденним. Батьки та опікуни зіткнулися не лише з власним горем, але й з проблемою,

як говорити про нього зі своїми дітьми. Одна зі свідків багатодітна мати з Сумської області, розповіла, що на початку повномасштабного вторгнення в Україну її чоловік був закатований та розстріляний російськими військовими.

Свідок С15:

5 6 7
8 10 10

Втратили чоловіка. Це було 3 березня, зранку. Ми з ним накачали води і дітям несли. Він попросив телефон і сказав, що йде на 5 хвилин, і пішов у вічність. Додому він не повернувся, його закатували. В нього були поламані пальці, руки, ноги, йому прострелили грудну клітину, стріляли в нього зі спини. Череп був повністю проламаний прикладом. Ті хлопці, які знайшли його, розповіли, що його навіть танк переїхав.

Мати п'ятох дітей з атакованої Російськими військами Донецької області, розповіла про момент смерті свого чоловіка внаслідок обстрілу житлового кварталу.

Свідок С42:

2 5 8
10 18

Чоловік почув вибух і хотів через сарай пробігти до дітей. В сараї він отримав осколкові поранення, несумісні з життям. Діти були в кімнаті безпечній. У нас є кімната без вікон і оточена іншими кімнатами. Я спустила дітей в підвал, і вже тоді мені якось йокнуло, що так не може бути, що чоловік не прибіг. Я вибігла, він ще був живий, але без тям. Швидка приїхала, але гарантій не давали. Потім приїхали співробітники поліції і сказали: „Ми вам співчуваємо. Чоловіка не врятували“. Отак от діти залишилися без батька, а я без чоловіка. Дуже важко.

Свідок з Київської області пригадує, як її 14-річний онук не зміг копати могилу власному батькові, який був вбитий російськими військовими. Батька поховали на подвір'ї будинку, тому що під час окупації росіяни не надавали доступу до цвинтаря.

Свідок С17:

14

Йду я до онука. Кажу: „Батька твого убили“. Так прошу, наче дитина допоможе. Кажу: „Батька вбили, йди“. Дитина встала. Він сказав: „Я не буду копати на батька, не буду“... Тіло в садку закопали.

В чоловіка однієї зі свідків в Харківській області під час надання допомоги пораненому сусідові поцілів російський снайпер.

Свідок С54:

3 22

Чоловік підповз до воріт, став на коліна, відкрив замок, заповз на у гараж через подвір'я. Я його затягнула у підвал, ми обдзвонили кого тільки могли, але ніхто не приїхав. У мене двоє дітей. Мені треба було „вирвати серце“ – або тягнути чоловіка, або залишитись з дітьми. Ми всі були в погребі, він помер у нас на руках. Ми ніч з ним просиділи.

За кілька днів територію, на якій знаходився свідок, Збройні сили України повернули під свій контроль. За допомогою українських військових свідок вивезла тіла вбитого чоловіка та поховала.

Свідок С54: 26 березня ми почали виходити. Я забрала дітей, молодшого на руки і ми вийшли. Я залишила чоловіка в погребі. Ми повідомили військових, що тут є дві людини, яких треба забрати, і через дві доби їх відвезли.

3 22

Під час перших тижнів окупації частини Київської області в селі Андріївка перебувало подружжя та двоє дітей. Російські військові викрали та вбили чоловіка.

Свідок С46: Вони з сином пішли гуляти, і син сам повернувся додому і сказав: „Папа сказав, що прийде пізніше”. Він не прийшов додому ввечері, не прийшов вночі, я зрозуміла, що щось сталося з ним, ніколи такого не було. Як я сьогодні дізналася, його в той самий день і застрелили.

15 19

В четвер його забрали, в п'ятницю я почекала, його не відпустили. В суботу я сама пішла до військових російських. Я підняла руки в гору і пішла до них. Вони мене близько не пустили, я з ними розмовляла десь на відстані 100 м. Я кричала: „Відпустіть, будь ласка, мого чоловіка!” Я просто була на нервах, невірно сказала, тому що я розмовляла українською. Вони не розуміли української мови і, мабуть, вони мене не зрозуміли. Вони сказали: „Иди домой”, я все одно стояла і кричала: „Відпустіть чоловіка!”. „Иди домой”. А потім почали стріляти в небо. Я розуміла, що мені треба йти додому, бо у мене залишилося двоє дітей. Після того ми з дітками чекали батька додому. Ми з дітками залишились, тому що ми мали надію, що він все-таки живий.

Після того, як Збройні сили України визволили село у Київській області, свідок разом із неповнолітнім сином продовжували пошуки та в результаті знайшли тіло закатованого чоловіка і батька.

Свідок С46: Ми з сином побігли потім по всіх вулицям, людей розпитували де полонені, ніхто не знав. Ми ходили по всіх хатах, шукали чоловіка і не могли знайти. До останнього була надія, що все-таки він живий, що вивезли його в Білорусію... Скільки разів ми проходили по центральній вулиці, ми навіть не знали, що ми проходимо повз чоловіка. Поки нам вчора не показали його. Якщо вони його вбили, то хоча би віддали його, щоб він більше місяця не лежав біля гною.

15 19

Свідок з Донецької області розказує про психологічний стан доньки, на очах якої внаслідок російського ракетного обстрілу загинув батько.

Свідок С44: Ну дуже тяжко. Вона надто сильно плакала перші дні. Зараз дещо простіше. А перші дні, звичайно, плакала. Вона дуже плакала. Вона позбирала всі його сорочки. Позбирала його сорочки і каже: „Це – мого тата, я буду це носити”.

11

Одна зі свідків з Харківської області розповіла як її 3-річна онука сприйняла загибель свого дідуся від обстрілів з боку російських окупаційних військ.

Свідок C55: Дідусь на ракеті відлетів на небо. Він за мною дивиться.

3

1.4. Обстріли цивільного населення – родин з дітьми

Як дорослі, так і неповнолітні свідки розповідають про обстріли мирного населення військами Російської Федерації під час їх пересування та при спробах евакуації з захоплених територій.

Свідок C43: Втекти не можна було – одразу машини всі знищили, телефони відібрали. А по трасі які їхали – всі там і залишилися, машини згоріли з людьми. Вони мирних жителів, цивільних, не військових, розстріляли.

n

Свідок C56: Ми зібралися колоною, в колоні було більше 10 машин. Ми тільки почали виїжджати о 7 ранку, почався обстріл. Якраз не встигли виїхати з села, ми на якійсь вулиці зупинилися і в погріб найближчий заскочили... Потім обстріл закінчився. І ми буквально за годину, може, навіть, менше встигли виїхати. За нами, коли люди їхали наступного дня, то там стріляли, страшно було.

8 19 19

Свідок C30: Велика небезпека була для життя дітей. На трасах розстрілювали машини, людей. Це – жах.

1 3

Свідок N51: Ми випадково заїхали близько до поля бою. Ми бачили там стільки танків, підірваних машин. Брат, який сидів позаду, закривав очі молодшому брату, тому що і ноги валялися і частини тіл. Найбільше я відчувала страх за моїх братів і за маму. Я зрозуміла що для своїх братів я стану як друга мама. Я повинна була показувати їм, що я сильна.

2022 16

Свідки описують обстріли мирного населення російськими військами, які цілеспрямовано атакували автомобілі з написами „ДІТИ”, білими прапорами та машини швидкої допомоги.

Свідок C72: Коли ми їхали, по нас стріляли, із, напевно, гранатомета, обстріл був по машині, не попали. Позначки на машині були, у нас було написано „Діти”, і білі листи паперу, наклеєні на вікнах. Вони по нас стріляли. Ой, важко, злякалися звичайно, і плакали.

10 25

Свідок N47: Росіяни розстрілювали все, від машин з написом „ДІТИ” до машин швидкої допомоги та машин, які просто стояли. Спеціально створювали „зелені коридори” [шлях для евакуації мирного населення –

2014 8

2022 16

ред.], по яким рухалось мирне населення, спеціально виставляли там вогневі точки і цілеспрямовано розстрілювали та вбивали, не давали вибратися з міста. Думаю, для цієї ж цілі вони обстрілювали мирну інфраструктуру. Вони цілеспрямовано вбивали на вулицях мирне населення, спалювали будинки, давили та знищували транспорт, всіляко намагалися не дати мирному населенню покинути місто.

Свідок С65: 14 березня до нас підійшов сусід і сказав що російські військові будуть робити зачистку молодих хлопців по селу. Дружина пере-
лякалася і сказала, що треба виїжджати. З села почали виїжджати колони людей з дітьми. Ми обклеїли автомобілі написами „ДІТИ“, повісили білі прапори, що ми – цивільні, що ми дітей веземо, щоб виїхати. Поїхали і не доїхали. Коли підїжджали до міста, попали під автоматний обстріл. Кум мій був поранений важко в голову і залишився на місці, мій автомобіль сильно обстріляли. Перед виїздом дівчина, яка з ним мала їхати, поклала речі в його автомобіль і, так як подружилась з моїм сином, то вирішила їхати з нами. Коли ми попали під обстріл, вона почала кричати: „Мене поранили“, потім вагітна дружина почала кричати, що її поранили в руку. Я прийняв рішення повернути назад і на простріляному автомобілі та на трьох

Світлина №6.
Розстріляне
авто, Липівка,
Київська область,
квітень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

колесах ми повернулися до села. Дівчина, яка з нами їхала, їй було 25 років, і під час обстрілу вона закрила мого сина собою. Їй потрапило дві кулі в живіт. Вона потребувала хірургічної допомоги, але не було змоги її евакуювати. Вона померла у нас на очах.

Російські військові регулярно атакували мирне населення на вулицях тимчасово окупованих територій, що робило пересування по цих населених пунктах вкрай небезпечним і практично неможливим.

Свідок С43: Коли вони зайшли в Ягідне, почали масштабно хаотично стріляти, аби залякати людей.

(п)

Світлина №7.
Тіла розстріляних
російською армією
мирних жителів, Ірпінь,
Київська область,
березень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок N47: Пересуватися по місту було дуже небезпечно, оскільки росіяни на той момент були вже в місті і ми вже знали, що вони розстрілюють беззахисних людей. Розстрілюють мирне населення і неважливо це діти, жінки чи старі люди. Пересувалися по місту попід заборами і стінами, ми намагалися не виходити на відкриту місцевість, оскільки на той момент в деяких частинах міста вже працювали російські снайпери. Намагалися не відходити далеко від нашого укриття.

Свідок С41: Я йшла по хліб і бачила як дітям стріляли по ногах. Хлопці перелякались, їм по 14 років було, почали бігти, а вони стріляли, щоб ті зупинилися.

Свідок N1: Був випадок, коли ми з бабусею йшли а вони [росіяни – ред.] почали просто з „касет” стріляти дуже близько. Ми попадали, роти відкрили, щоб контузії не було. Вся куртка була „покоцана”.

Свідок С71: Ми з дітьми йдемо з церкви. І проїжджає тентована машина, там сидять російські військові з автоматами. Я думаю: не буду йти там слідом, не хочу я з ними стикатися, і ми з дітьми повернули у перший провулок. А вони розвертаються і їдуть за нами. Стають трішки подалі. Я йду сама, жінка, з трьома дітьми, по вулиці зовсім нікого немає. Я розумію, що вертатися назад не варіант, а кудись бігти, ховатися, немає можливості. І я дітям кажу: „Діти, роти на замки, щоб нічого лишнього не сказати, на них не дивимось і швидко-швидко йдемо”. Ми так мовчки і швидко ніколи не ходили. А вони з машини ціляться в нас з автоматів. І ми просто пробігли в перший провулок. Просто жах, страх, і незрозуміння: ну чого, чого ти цілишся в дітей? Я йду в цивільному, в курточці, в шапці, діти теж, без бомби, без нічого. Ми йшли просто з дітьми з церкви, а ви стоїте і у нас цілитесь

1.5. Загибель дітей під час обстрілів та бомбардувань росіянами

За офіційною інформацією Генеральної прокуратури України від 4 червня 2025 року, за час повномасштабної війни, яку веде Росія проти України, загинула 631 дитина та понад 1 975 отримали поранення².

Свідок С81: Якби хоч би одного до нас. Хоч би одного росіянина, коріного росіянина. Щоб побачив оце все. Чи у підвалі посидів, чи води потягав, чи дитину поховав... Щоб він на це подивився своїми очима..

Свідок N1: В мене загинув друг. Я точно знаю, тому що все своїми очима бачила. І коли я приїхала в евакуацію, я дізналася, що в мене ще 2 друга загинули. Один з мамою жив. Прилетіло в помешкання. І він з мамою помер. І ще один друг загинув. В нас була така будівля, де в нас гуляли весілля. І там велика територія. Вони кудись йшли з хлопцями. І в них прилетіло. Скоріш від шоку загинув, бо воронка була трохи

2 Ювенальні прокурори: 631 дитина загинула в Україні внаслідок збройної агресії РФ, 04.06.2025, <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-631-ditina-zaginula-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf> [dostęp: 08.06.2025].

далі. Бо були випадки, коли помирали від серцевого нападу. Прилетіло і „все”...

Свідок розповіла про випадок, коли в Київській області колона військової техніки російських окупантів розстріляла впритул автівку з цілою сім'єю. Внаслідок цього обстрілу загинуло двоє дітей.

Свідок С21:

3 15

Ми почули гул і вийшли на вулицю, і їх побачили. Вони з гори їхали. Колона техніки, йшла піхота. Гул був страшенний. Я тихенько виглянула через хвіртку. Я здалеку побачила, що машина стоїть вже отак задерта. Там купа глини, вона в тій глині просто застрягла.

Я почала кликати чоловіка, і потім побачила, що ходить якийсь хлопчик. Не кричить, не махає. Він просто в шоці ходив, як маятник, туди-сюди. Потім дізналися, що то був хлопчик Міша, йому 13 років. Я покликала чоловіка. Так, було страшно, бо ми ті танки вже ж побачили, але чоловік побіг туди. В тій машині [яка застрягла в глині – ред.] було троє дітей, тато і мати. Двоє діток загинуло одразу на місці. В одного була куля в голові, в лобі. У другої дитиночки куля була, потім вже побачили, в спині. Мама спочатку не знала і надавала йому штучне дихання. Думала, що може він там втратив свідомість, чи щось таке. Дітям було 3 та 15.

Світлина №8.
Хлопець, убитий
Росією в Харківській
області, квітень 2023 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Вони хотіли до родичів. І коли вони їхали, згори поїхали ці танки, вони їх просто в зад машини розстріляли. В батька було поранення голови. Сусід вибіг з чоловіком, тягли цього батька, потім я перехопила, вони повернулися по жінку, забирати. Чоловік побачив, що вже діткам тим ми не можемо допомогти. Всіх живих звідти забрали

і в будинок до нас завели, і ми чекали, поки та колона кудись проїде. Потім вже повернулися, забрали машину і забрали трупи цих діток. Тіла. Трупи діток ми власноруч потім на тачці, через три дні... Ми просто дітей замотали в полотна, в покривала. Так як не можна було нічим рухатися, бо обстрілювали, ми просто на тачку з чоловіком поклали дошки, поклали ці тіла. З нами ще пішов сусід і сусідка. Зробили дерев'яного хреста. Взяли лопати, пішли на кладовище. Отак от під тими обстрілами ховали діток.

Очевидці з різних областей України розповідають про загибель дітей при спробах евакуації з окупованих територій внаслідок цілеспрямованих обстрілів цивільних автовок росіянами.

Свідок С43: Її чоловіка вбило і старшу доньку теж, голову відірвало. Вона втікала з меншою грудною дитинкою.

Свідок С39: Дітей скільки повбивали. Скільки невинних людей. Мені знайома казала, в племінниці доньку в 13 років, тож коли вони їхали там в Ягідному, їх обстріляли.... І голову не знайшли дитячу. Так і поховали дитину без голови.

Світлина №9.
Могила жертви
російського
обстрілу, Ямпіль,
Донецька область,
жовтень 2022 р.

(Автор фото
— Моніка Андрушевська)

Світлина №10.
Дівчинка показує
осколки російських
снарядів,
Мала Гусарівка,
Харківська область,
червень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок С56: Було ж таке, що у Верхньому Салтові колону розстріляли, там і діти загинули і [дорослі – ред.] люди загинули. Цілоспрямовано дуло наставляли і стріляли в колону мирних жителів. Там [після обстрілу – ред.] каляска інвалідська валялась і там дитина 13-річна загинула, дівчинка.

Свідок з Запорізької області розповіла як її дідусь та 12-річна дитина загинули від обстрілу з боку російських військ по будинках цивільного населення.

Свідок С53: Дідусь пішов варити собаці їсти і прилетіло на задній двір. Снаряд прилетів, розірвався, у дідуся миттєва смерть була, права сторона – повністю „отчихнуло”. А онук в цей час знаходився на городі, буквально метрів 20 від дідуся. Йому теж пошкодило легені і грудну клітину вигнуло в іншу сторону. Він ще жив буквально декілька хвилин, тому що молодий організм. А потім і він помер.

Свідок С5: Це величезний злочин. Велика кількість на даний момент, на сьогоднішній день загинула дітей, які ні в чому не винні. Я – мама чотирьох дітей. Для мене це дуже страшно.

2.

Використання катувань та нелюдського поводження

Насильство над цивільними особами з боку окупаційних сил Російської Федерації також набуває форми катувань та нелюдського поводження. Під катуванням ми розуміємо умисне заподіяння сильного, фізичного чи морального, болю або страждання у жорстокий спосіб. Нелюдське поводження можна розуміти ще ширше: воно також включає позбавлення доступу до мінімальних гуманних умов: базової медичної допомоги, води, їжі тощо. Свідки в багатьох свідченнях описують такі дії, хоча вони заборонені міжнародним правом як злочини проти людяності³. Вони не тільки призводять до фізичної шкоди, але й завдають сильних страждань і психологічних травм. Матері з різних регіонів України, які постійно обстрілювались проросійськими військами, розповідали про нелюдське поводження та душевні страждання, яких зазнали їхні діти.

Свідок С33: Синок плакав іноді... Ну в нього знаєте такий вік був. Якщо дітки були старші, як мій племінник, йому на той момент було вісім років, то відразу кричав „Мама, мені страшно!” і біг у підвал. Він виходив із дому, на свіже повітря, і забігав одразу до підвалу. Мій, йому хотілося навпаки на вулицю гуляти, він від різких вибухів забігав, ну тобто його смикало і він розумів, що треба. Я його намагалася не виводити на вулицю. Він підбігав, мене обіймав, втикався в мене головою, якоїсь зв’язної мови у нього ще не було.

³ Визначення катувань міститься у статті 1(1) Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об’єднаних Націй 10 грудня 1984 року, О.І. 1989, № 63, ст. 378; про заборону катувань і нелюдського поводження йдеться в багатьох інших актах міжнародного права: стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відкритого для підписання в Нью-Йорку 19 грудня 1966 року, О.І. 1977 № 38, ст. 167; стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, укладеної в Римі 4 листопада 1950 р., з наступними змінами, внесеними Протоколами № 3, 5 і 8 та доповненими Протоколом № 2, О.І. 1993, № 61, ст. 284 (так звана Європейська конвенція з прав людини); стаття 7(1)(f) і (k) Римського статуту МКС – Злочини проти людяності.

Свідок С48: Він не спав. Він не їв [дитина – ред.].

13

Свідок С53: Діти самі почали розуміти, що щось коїться, тому постійно вони ховались до підвалу вдома. Коли були прильоти, обсипалося все, нам було страшно, щоб не привалило.

4 7 12 15

Свідок С22: Дуже налякані діти. Старша онука при першому шумі кидає тарілку з вилкою і тікає до підвалу. Дуже багато провели часу в підвалі. Було дуже тісно. Сиділи так один до одного впритул. Пікова кількість людей було 17 чоловік в підвалі. Разом з дітьми. Позносили там дітям якісь іграшки. Робили там „театр тіней” – молодша донька різала якісь статуеточки і на фоні телефону розігрувала якісь мультики, казки.

2 4

Свідок С78: В однієї акушерки був тут син, і він дійсно боявся, дитина. То ми з ним вірші вчили, і він вивчив доволі довгий вірш, поки був з нами. Нам треба було відволікати і на щось інше переключати, щоб не боятися, щоб не прислухатися, не чекати, що ще буде вибух.

n

Діти, які пережили обстріли, страждають від порушення сну і бояться засинати, щоб вночі не проспати повітряну тривогу та встигнути перейти в укриття.

Свідок С66: Ми намагались не показувати, що нам страшно, що ми боїмось. А після того, як нам „прилетіло”, то він дуже злякався, і вночі він взагалі не спав. Він десь з місяць вночі не спав, спав вдень, а вночі він сидів, і коли була тривога, він підходив і казав, що ось тривога, треба йти.

11 17

Свідок, якій на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну було лише 15 років, пригадала реакцію свого молодшого брата на обстріли з боку російських військ.

Свідок N1: Йому 4 було. Він був маленький. Спочатку дуже сильно боявся. Ховався під ліжком, спав під ліжком. Ми з мамою ходили шукали куди він подівся.

2022 15

Постійне перебування дітей під обстрілами, призводить до психічних розладів і, як наслідок, до погіршення стану здоров'я. Це є однією з причин евакуації сімей з атакованих Росією територій, як це сталося із родиною з Донецької області. Мати 10-річної дівчинки розповіла про вплив бойових дій на здоров'я доньки.

Свідок С25: Донька реагувала сльозами. Реагувала страхом. Бігла. Останнім часом вона вже, як маленький такий борець, знала що робити. Вона хапала телефон, зарядку, бутылочку з водою з собою і щось прикритися, і бігла вприсядку донизу. І отак от з ведмедиком, з іграшками

10

якимись там сиділа. Евакуювалися заради донечки. Тому що викликали швидку допомогу – стало погано дитині. На почві того всього тиск піднявся. Почала падати, не могла стояти. І ось біліє і падає дитина.

Свідок з Запорізької області пригадує свої переживання за 4-річного сина під час окупації їхнього села у 2022 році. Знаючи про ставлення росіян проти мирного населення, мати намагалася навчати дитину правилам поведінки у випадку контакту з російськими військовими.

Свідок С64: Старшому ми говорили що війна, що, можливо, будуть приїздити російські військові. Що можна казати, а що не можна. За старшого я не переживала, а от за меншого – так. Він чув наші з чоловіком розмови. І ми дуже боялись, що малий скаже щось не те.

5 9

2.1. Умови життя вагітних жінок та немовлят

Свідчення, надані місцевими жителями атакованих Російською Федерацією територій, вказують на те, що перебування в умовах бойових дій є вкрай важким для вагітних жінок та немовлят. Багатодітна мати з Запорізької області ділиться своїм досвідом з перших днів повномасштабного вторгнення.

Свідок С53: Ми зранку встали і кажуть: „Війна!“ Я не повірила цьому. Вийшли з дому і почули гучні постріли з боку Бердянська та Маріуполя. Все було чутно і видно, був дим. Діти були налякані, була паніка, сльози. Я була вагітна і не знала, що буде далі і що робити.

4 7 12 15

Свідок С68: Зайшли в хату, тільки лягли спати. І тут як прилетіло. Вся хата в пилу, в диму, вода тече. Вікна повилітали, в хаті купа скла. Я схопив дитину, жінку і побігли в підвал. Пере чекали, поки заспокоїлося, і пішли розгрібати. Дружина на той час була вагітна, але розуміла, що є ще одна дитина і вона не може собі дозволити впадати в істерику. Після цього, якщо чуємо вибухи, то одразу страшно.

5

Свідок з Донецької області згадує про вплив російських атак на стан його п'ятимісячної дитини під час штурмів міста, де вони знаходилися на початку повномасштабного вторгнення у 2022 році.

Свідок С70: Постійні обстріли, вибухи, гул літаків – все це дуже лякало дитину. Від кожного вибуху дитина кожен раз лякалася, тремтіла і плакала. Важко заспокоїти дитину, коли самим страшно. Дитина кілька днів не спала, що виснажувало не тільки її, а й нас. Ми намагалися співати

0

колискові, тримати на руках, але нічого не допомагало. Дитина боялася і кожен новий день ставав ще важчим.

Свідок, який проживав у Києві, перевіз свою доньку з ново-народженим онуком в село в Київській області, сподіваючись, що там буде безпечніше, але місцевість було окуповано російськими військами.

Свідок С29:

0

Я забрав дітей з Києва 26 лютого [2022 року – ред.], я їх вивіз сюди, думав тут буде спокійніше. Забрав дочку, зятя, маленьку дитину, їй ще місяця не було. 8 лютого вона народилася, 24-го вже почалася війна. 27-го лютого я хотів виїхати, взяти хоча б харчі, воду, все необхідне для дитини. Я виїхав, а потім повертався і почали їхати танки. Ми ледве встигли заскочити додому. І 27-го по сусідському будинку вистрілили, по даху. І ввечері вже почали ходити російські солдати і говорити всім, щоб ніхто нікуди не виходив. Що мені лишалося, як малеча в будинку. Що мені з ними сперечатися, коли вони з автоматами.

Світлина №11.
Евакуація мирних
жителів з Ірпіня,
Київська область,
березень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідки з усіх регіонів, уражених російськими військами, розповідали про особливо критичну ситуацію з доступом до дитячого харчування.

Свідок С36:

1

14

20

У мене дитина була ще на штучному харчуванні. Вона ще з пляшечки смоктала. Ми дитині варили манну кашу на воді.

Свідок С92: Не було ні памперсів, ні дитячого харчування. Тут була і 10-денне немовля чи 10, чи 14 лютого народився, а іншим дітям було 9, двом – 6, і одній дитині наче 3 було.

Свідок С62: Дитина маленька, ні газу, ні світла не було, а треба нагріти воду, щоб його скупати. У дочки катастрофічно не було молока від нервів, тому що бомбардують, стріляють, стрес. Мама нервує, а дитина плаче. Вікна у нас були оббиті деревом, бо обстріли, темно. Я переживала, що дитина буде сліпа, що не буде бачити, тому що вона постійно в темній хаті, а світла ж немає.

Свідок С70: На момент вторгнення дитині було лише 5 місяців. Нам довелося пережити такі труднощі, як стрес у дитини, проблеми з харчуванням, нестача води, холод, антисанітарія, проблеми з підгузками. Були великі проблеми із запасами дитячого харчування. З 25 лютого вже нічого не працювало. Труднощі ще полягали в тому, що нам потрібно було особливе дитяче харчування, гіпоалергенне і на той момент його вже неможливо було знайти у місті. Всі варіанти, альтернативні дитячому харчуванню, були недоступні.

Свідки розповідають про навмисно створені окупантами умови життя на тимчасово окупованих територіях України, які призвели до переохолодження та інфекційних захворювань багатьох немовлят через холод і погані санітарні умови.

Свідок С70: Маленька дитина постійно мерзла в підвалі, підгузки доводилось міняти ще частіше, а їх і так було небагато. Звісно, ми намагалися шукати альтернативи, марлеві бинти. Але все це ще частіше потрібно міняти, що не дуже хотілося робити, так як було дуже холодно. Для заміни підгузка треба роздягати дитину. І цього теж не хотілося робити. Через це дитина постійно плакала, майже не спала. А коли ми виїхали на безпечну територію, дитина сильно захворіла через переохолодження, через недотримання гігієни. У неї була висока температура, 39,6 градусів. Так, слава Богу, все це позаду, все це вилікувано. Але той стрес, мені здається, вже дитині ніяк не вилікувати.

Свідок С7: Ввечері там +5С. Холодно. А тут – тримісячна дитина. На свій страх і ризик розпалили ту плитку. А місцеві – ті, що нам дали [притулок – ред.] – вони взагалі у погребі жили. Сказали: „На свій страх і ризик”. Я кажу: „Помрем чи з холоду, чи від міни. Дитина ж замерзне, що будемо робити?”.

Спроби втечі з територій атакованих Росією були особливо ускладненими для сімей з немовлятами через те, що дуже часто доводилось нести дітей багато кілометрів на руках, так як далеко не всі мали доступ до власного транспортного засобу.

Свідок С36: Йшли ми пішки з Глібівки до Демидова [близько 11 км – ред]. Я малу всю дорогу несла на собі, то на руках, то на плечах. Заробила собі грижу спини.

① ⑭ ⑳

2.2. Становище дітей з інвалідністю

Свідки, які перебували на тимчасово окупованих територіях з дітьми, що мають різні ступені інвалідності, розповідають про вплив російського вторгнення на стан здоров'я своїх дітей. Свідок з Запорізької області розказала про дефіцит необхідних медикamentів та неможливості забезпечити ними свою дитину з аутизмом.

Свідок С88: Я ніколи не забуду, як у мене на руці було записано, що я – 196 в черзі до аптеки. Я отримала пенсію на дитину і всі ці кошти я залишила в аптеці. Я брала все, що залишалось, тому що я не розуміла чи завезуть ліки чи не завезуть, як далі буде, а мені треба якось жити з цією дитиною, мені треба якось його лікувати.

⑨ ⑭

Світлина №12.
Евакуація мирних жителів з Ірпіня, Київська область, березень 2022 р.

(Автор фото – Моніка Андрушевська)

Озброєні російські військові в Сумській області увірвалися до будинку свідка, у сина якої два важкі діагнози – дисфункція кори наднирників та неконтрольована епілепсія. Попри прохання матері, окупанти почали допит, незважаючи на шок дитини.

Свідок С41:

13

Саме страшне, що вони всі з автоматами і в такому вигляді до дитини. У одного із них пів руки не було і бинти в крові. Дитина моя сиділа на стільчику в коридорі і він просто застиг, впав у ступор. Я не знаю, що це було, він просто сидів і не рухався. Я його не чіпала, тому що не знала як він відреагує. І, оскільки вони у нас нічого не знайшли, вони почали його розпитувати. В трьох словах, але все це так довго було – чи є зброя, чи були у нас сторонні люди в хаті. Це вони все в нього питали. Я їх просила щоб не чіпали дитину: „Шукайте, що вам треба, але не чіпайте дитину”. А вони мені відповіли: „Ребенок не обманет”. І уся увага потім була на нього. Вони стояли прямо зі зброєю біля нього, а він просто мовчав. В нього так сльози трошки капали. В нього був ступор.

Один зі свідків так описав реакцію дитини на російських військових, що прийшли в дім за відсутності батьків.

Свідок С53:

4 7 12 15

У мене є дитина з епілепсією і у неї почався приступ. 12 років. Вона почала блювати, труситися вся. Решта дітей були дуже налякані... Крім епілепсії, із-за того що в неї 5 операцій було на голові, вона себе почала почувати дуже погано, температура піднялася, шрами почали боліти. Вона дуже злякалася, вона думала, що їх розстріляють.

Свідки розповідають про складнощі перебування на атакованих територіях з дітьми з аутизмом, яким потрібен чіткий розпорядок дня, і будь-який стрес призводить до погіршення стану і поведінкових проблем. Брак доступу до спеціалізованих медичних і освітніх послуг ускладнює підтримку психічного та фізичного здоров'я дитини.

Свідок С88:

9 14

Я по всьому місту шукала його їжу, те що він їв, бо аналогів не було, люди поскуповували. Це було дуже складно, бо для нього це дуже важливо. У нього своє якесь печиво, свої соки, цукерки, якщо йогурт – інший він навіть в руки не буде брати, не то що його пити.

Свідок С13:

14

Онук – аутист. Не знаємо, що з ним робити. Мені вже за 70. А він залишився, нікого не розуміє. І зовсім не розмовляє в 14 років. Коли бомбардування було, вікна вилітали, я схопив його. Він сміявся. Він не розуміє. А що робити якщо ми померемо, куди його? Я не знаю. Він як собака помере.

Свідок С88:

9 14

У дитини аутизм, він доволі складна дитина і важка дитина, і він постійно на ліках. У нього судоми і нам важко з ним, а не маючи ліків це дуже тяжко. Він на нейролептиках, тому що бувають і істерики і не

спить він ночами, він ще як тільки народився то спав дві години на добу. Тільки заради нього ми переїхали в місто Мелітополь, для того щоб знайти фахівців. Там був дуже гарний центр реабілітації для дітей з інвалідністю, ми водили його туди. Пішли в школу у вересні і він тільки почав звикати до всього, як сталося те, що сталося. У мене був такий шок, я не розуміла куди мені цю дитину подіти тепер. Все позачинялося, нічого не працює, навіть прості школи позачинялися, не було нічого зовсім, тому що з інтернетом проблеми. Ми три доби сиділи без світла взагалі, ні інтернету, нічого, це був кінець лютого. Він у нас в телефоні завжди, це його іграшка. А якщо нема світла, де зарядити той телефон? Наші всі вже „посідали” і що робить? Але він тоді такий молодець був, я думала, що це буде істерика, і кажу чоловіку – якщо що, то будемо його поїти ліками. Але я до цього накупила всяких іграшок, шнурочки, „розвивашки”, і ми з ним цим займались.

Свідки з окупованих областей описують відсутність медичної допомоги та необхідних специфічних ліків, що значно ускладнює стан дітей з важкими формами інвалідності, що створювало загрозу їхньому життю.

Світлина №13.
Психіатрична
лікарня, Сватове,
Луганська область,
квітень 2016 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок С88:

9 14

Дуже багато виїхало лікарів. Наш психіатр дитячий, єдиний на весь район, вона виїхала на другий-третій день вторгнення з сім'єю. У нас була група своя, мамочок з дітками такими, і вона написала в групу: „Вибачте, ми виїжджаємо”.

Свідок С41: Швидкі допомоги виїжджати не могли. Добре, що в мене завжди є запас ліків. Хай невеликий, але є. У зв'язку з тим, що дитина у мене важка, я, хоч і юрист, вмію робити уколи, вмію робити масажі. Ми справлялися з усім самі, тому що у нас дві інвалідності і не можна температури, бо він відразу синіє і треба під крапельницю. Не можна нервувати, переживати. У нього два діагнози. Перший вроджений: дисфункція кори наднирників. Це постійні гормональні препарати від народження. А другий діагноз був після перенесеного енцефаліту в 3 роки: неконтрольована епілепсія з усіма наслідками, дизартрія, правобічний геміпарез. Рухи і розмова трохи відсталі. У нього був перекритий нерв і він рік був сліпий після енцефаліту. Зараз постійний догляд дорослого, бо навіть як їсть, то голова може впасти.

Свідок С88: Ти розумієш, що в тебе там немає ніякої надії на медичну допомогу, і як я можу з ним там залишитись... Ну, добре, якщо він там захворіє на якусь ГРВІ, а якщо це зуби, а йому треба загальний наркоз, тому що без цього нічого не зробиш.

Батько 13-річної дитини з розладом аутичного спектру з Харківської області розповідає про труднощі, пов'язані з перебуванням сина на обстрілюваній російськими військами території.

Свідок С79: Дитина в нас інвалід. Аутизм. Він не розумів, що відбувається. В квартирі був облаштований затишок для нього, зона комфорту. Потрібно

Світлина №14.
Психіатрична лікарня, Сватове,
Луганська область,
квітень 2016 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

і мультики, і телевізор, і планшет, а тут різко все зникло. Коли вилетіло від вибуху скло, в нас жахливий холод почався. Весь час довелося сидіти біля вхідних дверей, біля несучої стіни рятуватися. Тому що тут у підвалі, він такий гіперактивний, важко з ним взагалі сидіти. Його не можна отак сюди привести, щоб спокійно сидів. Весь час додому просився. Взагалі не розумів, що відбувається, очі перелякані, погано спав після того, жалко було дивитися на дитину в такому стані. Ми поряд і нічим не можемо допомогти.

Дитина була на навчанні у 4-й школі, з нахилом для таких дітей, поряд з місцем куди прилетіла авіабомба. Займалися психологи, вчителі, завдання були. Ми, батьки, приймали активну участь в цій освітній програмі. А тепер цього немає. Розумієте? І то було налагоджено тільки в нашій школі. Дистанційно немає можливості ніякої це все продовжувати дитині. Коли оголосили воєнний стан і школи одразу зачинили, подзвонила вчителька, ще раз підтвердила: „Поки що на невизначений термін освітній процес закінчено”.

Світлина №15.
Психіатрична
лікарня, Сватове,
Луганська область,
квітень 2016 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Діти з інвалідністю, які знаходилися на тимчасово окупованих Росією територіях України, перебувають у постійному стресі з підвищеною тривожністю. Через постійні обстріли, відсутність безпеки та належної медичної допомоги у багатьох з них спостерігається регрес у стані здоров'я.

Свідок С72:

10 25

Важко, 10 років – дуже маленький, а старший у мене — дитина з інвалідністю, він – інвалід першої групи. Важко, лякались і плакали. Більше всього за дітей було страшно. Що не буде опалення, ще було холодно, стрес великий. Вони розуміли, що відбувається, сподівалися, що скоро вже все закінчиться, вони вірили. Потім ми виїхали — трошки легше стало. Зараз війна ще ж не закінчилась, якщо три-вога, то діти лякаються.

Свідок С41:

13

Син всього боїться. Десь шум, стук – це стрес. Ми займаємося з психологом. Після окупації ми одразу поїхали, бо приступи дуже часті були, йде відкат і в розумовому і в психічному стані. Приступ має зупинятися за 2-3-5 хвилин максимум, щоб менше наслідків було. Було таке, що цілими ночами в нього судоми. Він плаче, встати не може. Ліки були, але в нього настільки сильний стрес був, що ліки перестали діяти. Зі сторони здавалося, що він не розумів всієї ситуації, хоча на побутовому рівні він все розуміє. Видно, в собі це все тримав, тому воно так йому сильно дало по його стану.

Перевезення дітей, які мають розлад аутичного спектру та інвалідність, є надзвичайно складною і вимагає особливих заходів, медичного супроводу, що ускладнює евакуацію та створює додаткові ризики для здоров'я та життя як дітей, так і їхніх родин.

Свідок С34:

14

Ми забрали все своє живе, найцінніше. Зрозуміло, що документи були з собою. Я взяла медичну картку дитини, тому що вона в мене хворіє, і я на всяк випадок її взяла. В неї з серцем проблеми, с зором, зі спиною.

Свідок С88:

9 14

Ми найняли перевізника, я пояснила йому ситуацію, що у нас така дитина і треба виїхати за один день. Але коли ми почали виїжджати, то там змінився керівник і змінилися правила, і виїхати так просто вже не виходило. Син не може сам сходити в туалет – це проблема. Але сидіти в машині – це можна чокнутися, на такій жарі, нема ні туалету, ні води. Добре, що я взяла їжу з собою щоб погодувати його. Інші газовими грілками підігрівали дітям пляшечки з їжею, це просто жах. І ми досиділи до п'ятої години вечора, я підійшла до перевізника і почала казати, що так бути не може. Я зранку сину 2 пігулки дала і він був у так званому півсні. Був наче овоч і я ж не можу його весь час так травити, йому і в туалет треба, а він без свого горшка не сходить. І ми поїхали назад до Мелітополя, до ранку. Нас врятувало, що він добре їздить в машині, йому подобається. Але коли ми повернули у свою чергу, то знову довелося чекати. І він вже починає кусатись, а йому вистачає п'ятнадцять хвилин, щоб увійти в істерику, дала йому ще дві пігулки, бо що було робити. І ми виїхали тільки о дванадцятій годині.

Свідок С79: Звичайно, важкий переїзд. Просто з такою людиною, то як з мало-мобільною [особою – ред.]. Розумієте? Тобто за кордон кудись виїжджати – там не було й розмов.

Свідок С88: Коли ми проїжджали через Василівку, нам просто пощастило, нас не дуже перевіряли. А потім я дістала посвідчення інвалідності і кажу на цих блокпостах: „Вибачте, у мене дитина з інвалідністю, будь ласка, пропустіть нас“. А один російський солдат мені відповідає: „Ну куда вы все едете, одни больные и инвалиды“. А я кажу: „Ну ми ж вам не потрібні, хворі та інваліди. Тому ми їдемо звідси туди, де ми потрібні своїй країні“.

3.

Захоплення заручників

Затримання або позбавлення волі, а також погроза вбити, завдати тілесних ушкоджень або продовжувати утримувати іншу особу з метою примусити третю сторону, наприклад, державу, міжнародну міжурядову організацію, вчинити певну дію або утриматися від неї, є злочином, який кваліфікується міжнародним правом як злочин проти людяності.⁴ Свідчення розкривають широкий спектр заборонених дій окупаційних сил, які утримували в заручниках цивільних осіб, у тому числі дітей. Загроза впливає на неповнолітніх двояко: вони можуть самі стати заручниками, або ж страждати, залишившись без батьківського піклування після незаконного затримання їхніх рідних.

Масові викрадення та незаконне утримання цивільних осіб є однією з форм російського терору. На тимчасово окупованих територіях Росія створила мережу катівень, в'язниць, слідчих ізоляторів, виправних колоній та таємних місць несвободи. З початку вторгнення в Україну в 2014 році представники збройних сил Російської Федерації, агенти російських спецслужб, представники незаконних збройних формувань і так званих правоохоронних органів викрали десятки тисяч українських громадян. Російські військовослужбовці незаконно затримують цивільних осіб, часто в присутності їхніх дітей.⁵

⁴ Захоплення заручників однозначно заборонено міжнародним правом, як гуманітарним, так і кримінальним: статтею 34 Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення; статтею 75(2)(с) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), складеного в Женеві 8 червня 1977 року, О.І. 1992, № 41, ст. 175 (далі: Протокол I до Женевських конвенцій). Стаття 8(2)(a)(viii) Римського статуту МКС прямо вказує: „Захоплення заручників є воєнним злочином під час міжнародного збройного конфлікту”, а стаття 7(1)(e) того ж Статуту зазначає, що „ув'язнення або інше суворе позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права” є злочином проти людяності.

⁵ Human Rights Violations in the Occupied Parts of Ukraine's Donbas since 2014, SCEEUS Reports on Human Rights and Security No. 1, <https://www.ui.se/butiken/uis-publikationer/ui-report/2021/human-rights-violations-in-the-occupied-parts-of-ukraines-donbas-since-2014/> [08.06.2025]; „You Don't Exist”. Arbitrary Detentions, Enforced Disappearances, and Torture in Eastern Ukraine, <https://www.hrw.org/report/2016/07/21/you-dont-exist/arbitrary-detentions-enforced-disappearances-and-torture-eastern> [08.06.2025].

3.1. Незаконне позбавлення волі дітей

У свідченнях зібраних Центром Лемкіна зафіксовані випадки, коли російські військові викрадали, незаконно утримували та катували дітей.

Свідок N20: Мою подругу приїхали і просто забрали в якесь село. Її не ґвалтували, вона каже. Але вона пробула там три дні, готувала їм їсти і інше.

2014 9

2022 17

Свідок N60: Я з братом був у матері, і зранку о 8:00 постукали у вікно, у двері. Мама відкрила двері і я почув, що зайшли рускіє і одразу спитали: „Мамаша, где ваши сыновья?“. Завалилися в хату, почали автомати наводити. Сказали, щоб вставали, віддали телефони та паспорти і виходили. Ми віддали телефони та паспорти, вийшли на вулицю, а там ще чоловік 7-8 в дворі стоять. Довели до центру двора, за-ламали, в наручники і в „тигри“ [російський військовий позашляховик – ред.]. В „тигри“ вже очі зав’язали і їхали ми ще годину. І цей весь час били електрошокером. Потім нас пересадили в іншу машину,

Світлина №16.
Слов’янськ,
Донецька область,
липень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

мене ногами заштовхали в багажник. Коли привезли, руки заніміли, а один кричав: „Отрежь ему руки, зачем они ему нужны”.

Я перебував в полоні три доби. Першу добу мене не чіпали, а потім почали виводити на допити, на „електрофорези” [на сленгу російських військових означає „катування струмом” – ред.], бітою будили. Потім почали погрожувати, що горло переріжуть: „Мы тебя убьем”.

Били куди попадуть. „Електрофорез” на мізинці чіпляли, потім на коліна. Перший раз терпів так, що аж пломби повилітали з одного боку. Декілька разів заносили, бо як декілька разів поспіль втрачаєш свідомість, то потім нема сил йти, а через півгодини знову допит. У мене почало серце хапати і я зрозумів, що або мене приб’ють або втечу.

Один зі свідків з окупованої частини Запорізької області, який пережив ув’язнення росіянами, згадує, що в місцях нелегального утримання громадян України перебували в’язні, затримані навмисно разом з їх дітьми.

Світлина №17.
Підвал школи, де під час окупації російські солдати ув’язнили жителів села Ягідне, Чернігівської області на 27 днів, червень 2023 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок С73: Бізнесменів, колишніх депутатів та фермерів незаконно затримували разом з дітьми. Доньок та синів катували в присутності батьків для того, щоб батьки переписали бізнес на росіян.

⑩ ⑪ ⑬

3 березня 2022 року під час окупації селища Ягідне Чернігівської області, російські військові влаштували штаб в місцевій школі і ув'язнили у підвалі усіх мешканців в якості „живого щита”. 31 березня 2022 року Збройні сили України повернули селище Ягідне під свій контроль та визволили людей. Працівник школи, який разом з сусідами провів 27 днів у шкільному підвалі надав наступні свідчення.

Свідок С43: Вони нас почали зганяти в цей підвал, всіх, хто проживав в селі. А самі вони зверху сиділи, жили, в них там був штаб. Мабуть, хотіли прикритись людьми.

п

Світлина №18, 19.
Підвал школи, де під час окупації російські солдати ув'язнили жителів села Ягідне, Чернігівської області на 27 днів, червень 2023 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Потім сказали нам, щоб, якщо до них по якимось питанням звертатися, то щоб це була одна людина, і син мій ходив. Він був з дружиною і двома дітьми. Страшно було. Ну як хочете розстріляти, то розстріляйте. Тільки ж не при дітях, щоб діти цього не бачили. А коли вони при дітях стріляють кругом тебе, біля голови, під ногами, і діти це все бачать...

Відсутність чистої води, їжі, елементарних гігієнічних та санітарних засобів і медикаментів при великому скупченні людей в закритому приміщенні призводила до фатальних наслідків.

Свідок С43: Дитина півторамісячна, а кисню не вистачає. Просили: „Відкрийте хоча б двері, дайте повітрям подихати, дитина вмирає.” „Пускай умирает, это война, что вы хотели!?”.

п

У нас в цьому підвалі на одну людину пів метра квадратних припадало. Людей до 400, а підвал 198 квадратів.

Тут було 386 людей, дітей серед них було 69. Найменша дитинка була півтора місяці. Найстарішій людині було 92 роки. Люди похилого віку в цій кімнаті і помирали. Так як не вистачало ні їжі, ні кисню. Божеволіли, а потім помирали.

Дітки все розуміли. А коли почали вмирати люди, треба було їм якось пояснювати.

Була в нас жіночка з грудною дитинкою. Вона сама у лікарні фармацевт і коли вона сюди приходила, то в неї трохи таблеток було. То спочатку виділяла одну таблетку на п'ятьох дітей, щоб температуру збити... але медикаментів не було вже, лікувати нічим було.

На вулицю діти виходили і втрачали свідомість, не могли дивитися на сонце, на світло.

Після цього підвалу вже рік пройшов, а у нас смертність досі дуже підвищена. Кожен місяць люди помирають.

Знаючи, що їжі критично не вистачає, представники окупаційних військ проводили відео- та фотозйомку дітей, які перебували у підвалі. Пізніше вони використовували ці матеріали для російської пропаганди, намагаючись донести інформацію, що саме російська армія „спасає голодаючих українських дітей”.

Свідок С43: Нам не вистачало їжі. Стаканчики 200-грамові пластикові – це на добу. По можливості, як виходили на подвір'я, як вони дитині

п

цукерку одну дадуть, то обов'язково фотографували це все і казали: „Мы ваших детей будем кормить, они голодают”.

Вони могли кинути свого сухого пайка одного на 10 дітей. Діти хліба не бачили місяць взагалі. Викинули тачку з хлібом на вулиці на сміття, черствий, погризений. Коли діти хапали цей хліб, давилися, витирали від піску, вони фотографували і казали: „Видите какие голодные! А будете с нами жить – мы вас накормим. Будете жить”.

Немовля годували інколи, коли можна було дістати, то кип'ятком, а так сирюю водичкою і в результаті і животик у дитини болить, і температура.

Дитину хоча б накормити. А як дитина просить їсти, а їй нема чого дати. Неповний пластиковий стаканчик давали на двох. А як дитина є, то можна було трохи дитині залишати, бо сам же не будеш їсти, віддаси.

Коли російські військові перебували під впливом алкоголю, вони розважалися тим, що підсовували маленьким дітям бойову зброю.

Свідок С43: П'яний заходить та витягує гранату, дає дитині з гранатою пограти. Проходить сюди і дитині: „На, автомат перезаряди. На, гранатой поиграй, только кольцо не вытягивай, а то взорвётся же здесь всё”. Всі матері були в шоці та істеричі.

п

3.2. Вплив викрадення або незаконного позбавлення волі членів сім'ї на дітей

16-річна дівчина з Сумської області, в будинку якої був проведений обшук, а її саму залякували російські військові, які викрали її батьків, є прикладом неповнолітньої дитини, залишеної без нагляду.

Свідок N38: Російський військовий пішов у ванну і щось витягує з-за пазухи, а потім виходить і махає мені перед носом пістолетом. І каже: „Ой да, нет у них ничего!” – „То не наше”. Він так посміхнувся і каже: „А, ну ладно...” Завжди біля нашої хати вони десь стріляли. Тільки підійдуть до нас під хату, біля дверей, і кудись стріляли. „Зачем вы убили наших солдат?” „Хто вбив? Ми вбили?” Я ще з ними переговорювалася. Я кажу: „Ми їх не вбивали. До чого ми тут? Ми були вдома, нікого не чіпали”.

2022 16

Мати двох дітей з Київської області розповідає, що після викрадення її чоловіка, представники російських окупаційних військ мали намір оселитися в її будинку та залякували її неповнолітнього сина тим, що примушували його сідати за кермо.

Свідок C46: Вони кажуть: „Почему ты не уехала отсюда? „В мене дитина, він нас не завезе. Тому що моїй дитині 15 років. Я не можу таку дитину наражати на небезпеку. А чоловіка ви не відпускаєте.” „Сейчас я его научу водить. Садись за руль.” І вони поїхали. Я благала: „Не забирайте в мене сина. Будь ласка!”. Вони повернули мені сина, бо наша машина на газу, а їм така не потрібна, тому що вони не змогли знайти до неї паливо. Вони привезли мені сина і машину привезли.

Діти часто ставали свідками затримань, що впливало на їхню психіку.

Свідок N98: Деяких людей „на яму” забирали, до деяких приїздили додому, „перевертали” дім. Деяких забирали, потім повертали. Одного забрали, його не було 2 тижні, повернули. Колаборант „петицію” написав на цього чоловіка і його забрали.

Свідок C80: В мене сусід. Поїхав на велосипеді за помідорками на базар. І не приїхав. Два тижні „на підвалі”. Звісно, причину він нам не розкаже. За

Світлина №22.
Напис: „Війна поруч”, Бердянськ, Запорізька область, червень 2017 р.

(Автор фото
— Моніка Андрушевська)

2 тижні дружина його знайшла, забрала додому. Родина в них там, підліток син. Дуже побитий був, дуже. Він не міг оклигати. Але, дякувати Богу, зараз мій сусід жив, здоров.

Свідок з Київської області розповіла про незаконне затримання її чоловіка та старшого повнолітнього сина.

Свідок С36:

① ⑭ ⑳

Я падаю навколішки, кричу, що не відпущу. Поки кричу, дивлюся, сину починають „затяжки” на руки надягати. Сказали, що за дві години повернуть. Більше я їх не бачила. Коли на очах у маленької дитини забирають батька, це – злочин.

Свідок з Сумської області розказала про момент незаконного ув'язнення її сина – батька 4-річної дитини.

Свідок С76:

④

Приїхали руські перевіряти документи і телефони, забрали телефон і поїхали, сказали: „Если ничего нет в телефоне, то вернѐм тебе телефон”. Через півтори-дві години приїхали назад, на БМП, кулемет наставили на хату. Вивели всіх – дружину, дитину, батьків та брата дружини, і ще двоє дітей. Він вийшов з піднятими руками, сів на БТР і [його – ред.] забрали.

Свідок С56:

⑧ ⑲ ⑲

У мене дитина [8-річний син – ред.] – це маленький чоловік. Він мене заспокоював. Він не відходив від мене: „Тільки, мама, не плач”. Тільки бачив мої сльози, одразу біжить витирати. Я старалася перед ним не плакати і не показувати як мені важко.

Мати трьох дітей, що виїхала з окупованого села в Херсонській області, розповіла як дізналася про викрадення чоловіка.

Свідок С50:

② ⑩ ⑫

Мені подзвонили з села і сказали „твого чоловіка розстріляли”. У мене був шок, я не плакала, бо біля мене сиділи мої діти. Я подзвонила до сусідів і вони сказали: „Ми не знаємо де він дівся, ворота відкриті, хата відкрита, вікна вибиті в хаті”. Я вся була на нервах. Ще в сина різалися зуби. І тут дитина плаче, і тут сестра чоловіка коло мене плаче, бо в неї син старше і вона може собі дозволити депресію, а я не можу, тому що в мене маленька дитина. Я сказала, що все з ним добре. Я знала, що з ним нічого не буде, тому що я б це відчула. Я знаю коли погано, я відчуваю, це – моя сім'я. Потом мені ввечері подзвонила кума, сказала: „Він живий, його вдома хотіли розстріляти, побили прямо в хаті”. Вони його допитували: „Де твоя сім'я, де дружина, де діти?”. Він сказав, що „вони далеко, ви їх не дістанете”. І вони почали його бити. Ставили на коліна, стріляли під ноги.

Одна зі свідків, 16-річна дівчина з Сумської області, розповіла, як на її очах та її молодшої 7-річної сестри російські військові викрали їх батьків. Батько дівчат досі перебуває у полоні на території Російської Федерації.

Свідок N38: Окружили хату, стукають у двері. Зайшли. Пристали до мами й до папи. Вони викрали телефон у сусіда, якого вбили і показали батьку світлину трьох людей. Папа каже: „Я їх не знаю”. Потім сказав, що знає тільки того, кого вбили. За іншого він не сказав, папа з ним дружить. „Я не можу їм сказати. Як я скажу? В нього діти, сім'я. Як я скажу?”. І потягнули папу руські на танк. І повезли. За що забрали папу ми так і не знаємо.

2022 16

Я і молодша сестра стояли у хаті. Вона плаче, її всю трусить. Заходить мама, потім руські слідом заходить у хату. І бачить, що стою я і сестра, і каже мамі: „Ты идешь с нами”. Забрали її, посадили на БТР і повезли. Потім вони приїхали в третій раз. Я стою, плачу. Кажу: „Ви маму з папою відпустите? За що ви їх забрали? Вони взагалі нікому нічого не казали, сиділи у себе вдома”. Каже: „Да, их допросят и отпустят”. Маму відпустили, вона о 3 годині додому прийшла. Її як відпускали, сказали: „Иди, воспитывай детей не нацистской пропагандой, что вам „втирают”, а нормально”. Заходить, плаче, каже, що батька побили, очі скотчем були замотані, не відпустили. Папу повезли кудись в Росію. Мама багато про що мовчить. Вона нам не розповідає. Я не знаю, що там відбувалося.

В національне Бюро [з розслідувань – ред.] я дзвонила, у Червоний Хрест, потім ще кудись. Завантажувала на сторінки ПІБ, дата народження, забрали якого числа, його фото. Мені його фото скинула одна дівчина. Каже „Дивись, твій тато”. Я дивлюсь, він такий... побитий, такий худий. Слава Богу, дізналися, що він живий.

Свідок N20: У подруги батько в ТРО був, її мати забирали „на підвал”, катували, били, морили голодом, холодом пару тижнів.

2014 9

2022 17

Декілька свідків, в яких російські військові викрали чоловіків та синів, розповіли про реакцію дітей на брак батька.

Свідок C76: Вона казала: „Папу руські в полон забрали”. Вона боялась взагалі солдат. Тоді їй було 4 роки. От прийшли, забрали з хати, і по сьогоднішній день немає.

4

Свідок C6: Важко було морально. Треба було збиратися з духом, тому що діти питають: „Де папа?... Де папа?”, і ти ж маєш спокійно відповідати. Особливо наймолодший син – він нічого не знає і як питає: „Де папа?”, я кажу: „На роботі”.

4 10 13

Свідок C95: Ну, ми кажемо, що тато в командировці, що скоро повернеться. Вона його дуже чекає, він їй подарунки присилає. Вона, коли проходить повз таткової роботи, каже: „Це таткова робота”. Дуже хоче, щоб тато скоріше повернувся.

3

Свідок С76: Казали що папу на роботу забрали, папа хліб возить, дяді хороші. Вона і зараз питає де папа. Приїжджає сюди і каже: „Бабушка, а папа не на роботі, папа в полоні”. Сусідський хлопчик їй сказав. Розпитує: „А папу не б'ють в полоні? А їсти дають?”.

④

Свідок С37: Молодша донька все прекрасно розуміє. Папу ми чекаємо. Переживають діти. Фотографії бачать – плачуть, звісно.

⑦ ①⑥

Свідок С75: Молодша тільки плакала. Сні розказувала, що їй приснився Бог. Вона запитала: „Скажи мені, чи мій папа вернеться додому?” І ніби Господь їй сказав: „Так, твій папа повернеться тоді, коли Лена впаде” А старшу онучку Леною звать. І вона каже: „Я готова впасти будь-коли, аби лише батько повернувся”.

⑫ ⑫①

Свідок С40: Вона плаче. Оце як побачить фото батька – плаче. Вона зараз у 3 класі, ми писали твір „Моя заповітна мрія”. Вона написала: „Моя заповітна мрія – щоб мир був в Україні. І моя заповітна мрія – це щоб батько повернувся швиденько додому. Щоб в нас була сім'я”.

⑧ ①⑥

Свідок С74: Перший місяць я казала, що папа пішов на чергування, що пападесь на зміні. Ромчик в мене не дурак, він же розумів, що батько не міг піти, тим паче ми вже виїхали, а папи досі немає. Тоді вирішила казати як є, щоб не брехати. Я сказала, що папу забрали росіяни в полон, що я роблю все, що можу, що папу шукають. Зараз в нього більше спогадів. „А ми з папою там оте робили. Папа оте обіцяв мені”. Просто в нього зараз це як вистрибує в пам'яті, те, що робили, те, що мали зробити. Раніше питав: „Коли папа прийде?” Кажу: „Не знаю, сину, шукають папу”. А зараз іноді говорить: „Та папа взагалі ніколи не прийде”.

⑧

4.

Сексуальне насильство

Сексуальне насильство є одним із найжорстокіших інструментів, що використовуються на війні. Воно слугує для демонстрації переваги та сили, залякування цивільного населення, руйнування соціальної структури. Воно завдає глибоких і тривалих психологічних травм не лише жертвам, яким завдається безпосередня шкода, але й опосередковано їхнім родичам: партнерам, дітям, батькам, які часто стають спостерігачами подій. У міжнародному праві таке насильство стигматизоване як воєнний злочин / злочин проти людяності.⁶ Однак свідки описують такі дії, в тому числі випадки, коли представники окупаційних сил здійснюють заборонені сексуальні дії щодо дітей. Сама загроза сексуального насильства є травматичною для цивільного населення.

Свідок С32: Були чутки, що вже вони знущалися над дівчатами, над молодими жінками. Знущалися, розстрілювали.

4

Свідок N47: Мій друг перебував в окупованій Бучі. На той момент йому було 17 років. Він розказував, що коли контактував з російськими солдатами, ті вели себе максимально агресивно, погрожували всім зброєю.

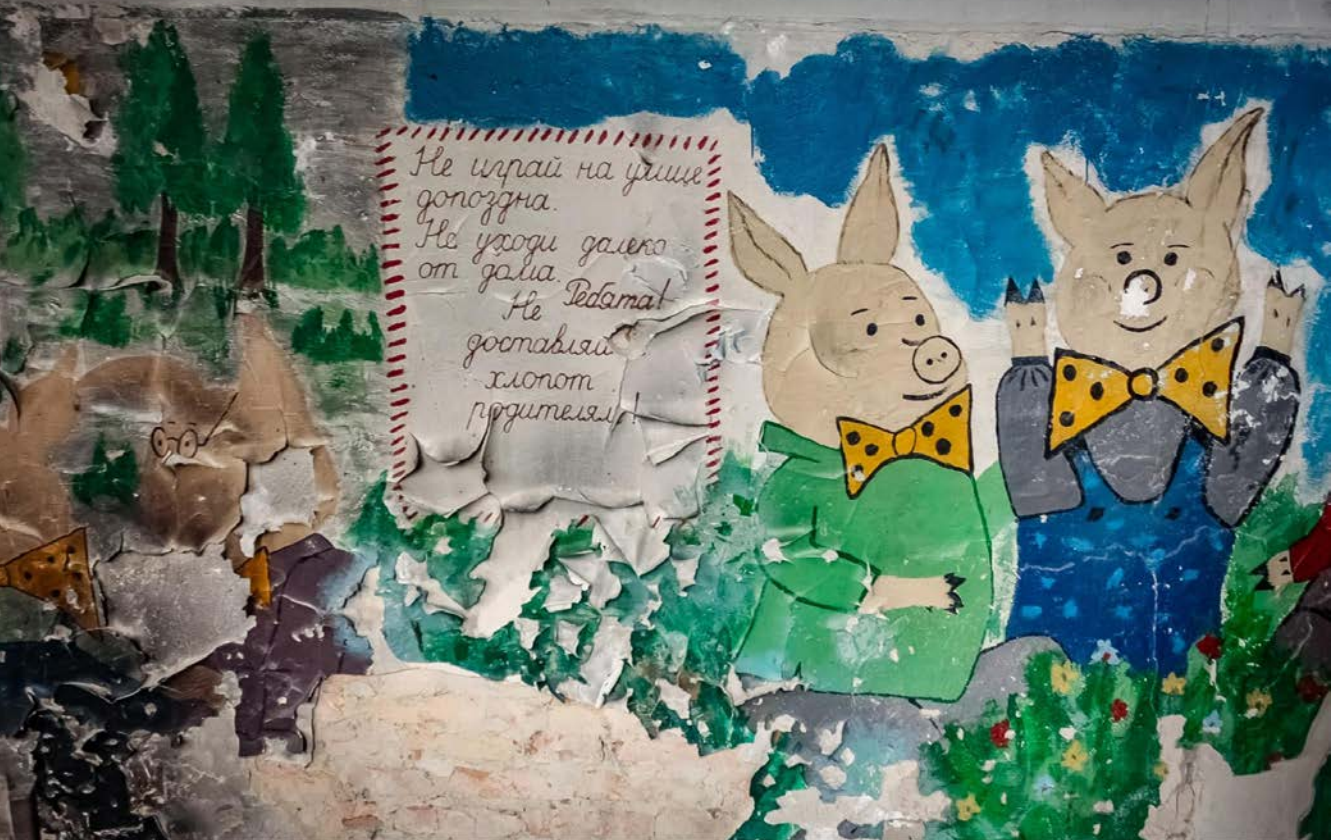
2014

8

2022

16

⁶ Сексуальні злочини, скоєні під час збройного конфлікту, прямо заборонені міжнародним правом і вважаються воєнними злочинами, а за певних обставин – злочинами проти людяності або актами геноциду, див. статтю 27 Четвертої Женевської конвенції „Захист цивільного населення”: „Жінки, зокрема, повинні бути захищені від будь-якого посягання на їхню честь, зокрема від зґвалтування, примусу до проституції та будь-якого посягання на їхню гідність”; Стаття 76(1) Протоколу I до Женевських конвенцій: „Жінки мають право на спеціальний захист від зґвалтування, примусу до проституції та всіх інших форм сексуального насильства” та стаття 75(2)(b) того ж Протоколу: заборона „посягання на особисту гідність”, включаючи „поводження, що принижує гідність”; стаття 7(1)(g) Римського статуту МКС – Злочини проти людяності: „зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості”; та стаття 8(2)(b)(xxii) того ж Статуту – Воєнні злочини: „вчинення зґвалтування, сексуального рабства, примусової проституції, примусової вагітності у значенні статті 7(2)(f), примусової стерилізації та будь-якої іншої форми сексуального насильства, що також є серйозним порушенням Женевських конвенцій”.

Розповідав, що на деяких жінках, яких вони знаходили як живими так і мертвими, були синці, розірваний одяг та ознаки сексуального насильства.

Свідок С61: Я дуже хотіла щоб дочка виїхала з міста, але виходити на вулицю було страшно. Їй 16 років. І дуже багато на слуху було історій, що дівчата у великій небезпеці зі сторони окупантів. Дівчат гвалтували, ображали, били. Була реально небезпека для дівчат, для жінок.

Свідок С15: В нас у сусідки була дочка і внучка, внучку вони ховали під диван, щоб її не бачили.

Свідок С5: Коли почали новини дивитися, там люди, які пережили окупацію, розповідали про згвалтування маленьких дітей. Моїй доньці 8 років. І було згвалтування такої самої дитини, навіть молодшої. Я тоді дуже злякалася. Не дай Боже, постраждають діти наймолодші.

Свідок С31: Добре, що дітей вивезла. У мене дочка 11 років, але виглядає старшою, десь років на 16. Ніхто ж не знає, що у них в голові, що вони можуть зробити з дітьми. Як би вони якось знущались над дитиною, я б не витримала. Я переживала дуже за неї, що вона їм сподобається.

Світлина №23.
Напис: „Не грайся
на вулиці допізна,
не відходь
далеко від дому.
Діти! Не завдавайте
клопоту батькам!”,
зруйнована будівля
школи, Піски,
Донецька обл.,
2015 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок С80:

9 13

При виїзді ми шість годин чекали дозволу від їхнього керівництва, нас було сім машин, було дуже спекотно. Стояла „чечня” в основному на тому блокпості, і я не дозволила своїм дівчатам виходити з машини зовсім. Я кажу: „Сидіть, щоб ніхто вас не бачив зовсім”. В окупації, коли ми жили, ми дітей з двору не випускали зовсім, тому що в мене дівчата, і я не знаю, що там у головах у цих військових. Найбільше я боялася в окупації і при виїзді за дівчат, що їх фізично образять. Я ніколи не стикалася з таким. І у мене ще чоловік дуже запальний, і ліг би [вбили би – ред.] і чоловік, і я б за ним, і все, родини нема. Коли в нас колона з декількох кілометрів, то це більш-менш безпечно, ніхто до моєї дитини не прийде з блокпосту і не пристане. А коли нас сім машин, і ми всі на очах, ну і „чечня”, це дики люди, то страшно.

Свідок С35:

15

Я взагалі внучку переховувала вже, вона в мене така гарненька дівчинка. Я так за неї боялася.

Волонтерка з Запорізької області свідчила про дівчину підліткового віку в центрі допомоги внутрішньо переміщених осіб, яка важко переживала наслідки насилля з боку російських військових.

Свідок С91:

п

Була одна дівчинка. Десь 14-15 років. Вона постійно сиділа і натягувала юбку. Було видно на колінах слід нігтів. Вона її так натягувала,

Світлина №24.
Зруйнована будівля бібліотеки, Піски, Донецька область, 2015 р.

(Автор фото – Моніка Андрушевська)

що мені стало цікаво, що відбувається. Вона плакала дуже довго. Навіть якщо це не був факт насильства — був факт контакту. Тобто до неї торкнулися. До дитини!

16-річна дівчина з Сумської області розповіла, що відчувала загрозу сексуального насильства, коли російські військові приходили в помешкання родини під час ув'язнення її батьків. Після повернення з полону її мати розповіла, що під час допитів окупанти шантажували її згвалтуванням доньки.

Свідок N38:

(2022) (16)

Забрали папу, забрали маму – приїхали знову. Хотіли забрати, виходить мене. Ми з сестрою стояли на порозі. Російський військовий щось до неї: „О, какая маленькая. На тебе, конфетку сейчас дам”. Потім: „Ой, нету”. На нього просто дивитися – вже страшно. В нього просто вигляд сам по собі такий, наче вибіг звідкилясь... Він на мене і дивився так, стояв. Він до мене якось підходив. У нього ще погляд був такий, пронизливий. Ніби він мене зараз візьме і... згвалтує. І мамі ж тоді погрожували. Ті, що в нас були, вони потім поїхали до мами, і погрожували мамі, що вони мене згвалтують. Мама сиділа в підвалі у російських військових, вони мамі казали: „Мы сейчас привезем твою старшую дочку... Мы ее изнасилуем, потом при тебе разрежем на кусочки”. І всьо. І хана мені... Ну мама їх там просила, щоб вони не чіпали мене, нічого. Мама каже: „Не чіпайте її, вона неповнолітня, їй 16 років”. – „Нам все равно...”

Дівчата підліткового віку, розуміли, що існує загроза сексуального насильства з боку російських військових, та намагалися всіляко приховувати свою зовнішність.

Свідок N51:

(2022) (16)

Ми з мамою виходили, щоб продукти купити і багато військових російських ходило, було дуже страшно. Я спеціально вдягала речі сірі, непримітні, спеціально не мила волосся. Щоб виглядати непривабливо.

У нас в місті поширювалися застереження в Telegram-каналах [соцмережа – ред.], що російські військові в місті шукають дівчат і виловлюють. Тому я дуже боялася взагалі виходити на вулицю.

Свідок C37:

(7) (16)

Я старшій доньці казала: зав'яжи волосся, намажся сажею, роби що-небудь, щоб вони не чіплялися, щоб як замазуха була.

Свідок C6:

(4) (10) (13)

Ховала доньку. Змушувала її щоб нічого визиваючого не було і короткого. Закрита футболка була, все літо в лосинах проходили, я переживала

Свідок N51:

(2022) (16)

Я боялася найбільше, що мене чи заберуть в підвал, чи згвалтують. Я навіть готувалася вдома морально. Я пам'ятаю, я прийняла ванну і така думаю „Ну, як буде вже”.

Дівчина з міста Енергодар Запорізької області неодноразово чула погрози сексуального насильства від російських військових під час перевірок на контрольно-пропускних пунктах при евакуації з окупованого міста.

Свідок N51:

2022 16

Під час цієї подорожі, через ці блокпости, декілька разів підходили до мене і говорили: „Оу, 16 лет, уже взрослая, красивая”. Мене тоді так трусило, вони говорили: „Да что ты боишься, тут все свои”. Якщо чесно, я вже була готова, що мене витягнуть, кудись відведуть і згвалтують.

Вони казали: „Зачем вы едете в Запорожье? Там все равно будет, как в Мариуполе”. Мама на взводі була. Про всі ці жахіття, які там творилися, про Бучу ми тоді вже прочитали. І оце тому я готувалася до згвалтування, тому що ми вже знали що вони роблять.

5.

Навмисне знищення приватної власності та мародерство

Приватна власність абсолютно захищена гуманітарним правом, тому посягання на неї стає серйозним порушенням законів і звичаїв війни.⁷ Мародерство може мати на меті збагачення загарбника – незалежно від того, чи здійснюється воно системно, за наказом командирів, чи індивідуально, для власних потреб солдатів або окупаційних чиновників – у випадку навмисного руйнування очевидним наміром окупанта вже є лише погіршення умов життя цивільного населення, його залякування, покарання та приниження. Свідки описують численні приклади дій російських окупаційних військ зі знищення або розграбування приватної власності, яка не була потрібна для військових цілей. Жертвами знищення майна та мародерства ставали цілі сім'ї, а отже, і діти.

Свідок з Сумської області, який був частково окупований навесні 2022 року, вважає, що артилерійська атака військ Російської Федерації була націлена на їхній будинок, як помста за громадянську позицію сім'ї та те, що двоє старших синів служили у Збройних силах України. В будинку на той момент перебувало шестеро малих дітей.

Свідок С15:

(5) (6) (7) (8)
(10) (10)

Росіяни, які були в нас тут, вони обходили двори і шукали АТОвців і військових, і ми попали в першу чергу, тому що обидва сини – АТОвці і один з них військовий. Приліт снаряда був спеціально для нас. В нас побило дах, вікна, зірвалась теплиця. Ми в цей час як раз

⁷ Умисне знищення приватної власності та мародерство (грабіж) під час збройного конфлікту однозначно заборонені міжнародним гуманітарним правом (МГП) і розглядаються як воєнні злочини. Стаття 23(г) Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 року (так звана Четверта Гаазька конвенція), О.І. 1927, № 21, п. 161: „Знищення або привласнення майна забороняється, якщо це не є абсолютно необхідним з причин війни”; стаття 46 тієї ж Конвенції: „Приватна власність повинна бути недоторканою. Мародерство забороняється”; стаття 47 тієї ж Конвенції: „Мародерство в місті чи селі, навіть узятому штурмом, забороняється”; стаття 33 Четвертої Женевської конвенції: „Мародерство забороняється. Забороняється помста проти осіб та їхнього майна”.

ночувать прийшли в будинок, тому що в погребі було дуже холодно, дитина хвора. Всі полягали на підлогу одягнені. Ми з дівчатами в кімнаті. Я їх тягну, вони кричать. Стягнула одну, тягну другу, вона кричить: „Не чіпай мене!“ А до нас вогонь у вікна. Одному Богу було відомо, як ми залишились живі.

Свідки розповідають, як війська Російської Федерації грабували мирне населення.

Свідок N47:

2014 8

2022 16

Я стикався з мародерством, пограбуванням, порушенням приватної власності зі сторони російських солдат. Моя дівчина на той момент жила в Бучі, вона з сім'єю встигла виїхати до повної окупації. В її будинку побували російські солдати. На момент коли вона повернулася додому, будинок був в повній розрусі. Російські солдати забрали всі маленькі цінності, які змогли винести, а те, що не змогли винести – побутову техніку, телевізори, ноутбуки, холодильники та пральні машини – вони просто знищили. Сам будинок був в жахливому стані, скрізь валялися російські сухпаї, частини екіпіровки.

Свідок N38:

2022 16

Хотіли забрати мій фітнес-браслет.

Свідок N1:

2022 15

Забрали в мене телефон на перевірку. Телефони ми постійно ховали під холодильник, тому що їх просто забирали.

Свідок N47:

2014 8

2022 16

В одного мого близького товариша, який був у Бучі всю окупацію, в квартиру вломилася російські солдати. Вони зайшли в дев'ятиповерховий будинок. І по черзі вскривали кожну квартиру, виламували або розпилювали двері, заходили в кожну квартиру, забирали дорогоцінні речі, знищували все всередині. Потрапивши до нього в квартиру, росіяни стикнулися з його бабусею. Вони погрожували їй зброєю та розправою. Після чого, забравши коштовності, дрібну побутову техніку, знищили його комп'ютер, телевізор, знищили повністю кухню та пішли.

Світлина №25.
Розграбована російськими солдатами дитяча кімната, Богородичне, Донецька область, листопад 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок N20: Я бачив мародерство. Підірвали на моїх очах банкомат. Мародерили в офісах, виносили меблі, документацію.

2014 9

2022 17

При перевірці будинку мирних мешканців, що перебували на території частково окупованої Київської області, російські військові забрали в підлітка подарунок на день народження.

Свідок C17: Пішов російський військовий в ту кімнату, де був внук. Каже: „Давай телефон”. Ну той віддав. Новий телефон, дорогий, який йому батько перед тим купив на день народження

14

Свідок з окупованого міста Чистякове, Донецької області, мати двох дітей, розповіла, як після викрадення її та чоловіка, їхні діти залишилися без опіки дорослих. Представники окупаційної влади неодноразово приходили до дітей та обкрадали помешкання.

Свідок C49: Перший місяць, коли діти були самі вдома, не під опікою, співробітники МДБ [Міністерство державної безпеки „ДНР”, невизнаної Донецької народної республіки – ред.] приїжджали до мене до дому, просто коли їм хотілося. Казали дітям „Идите в другую комнату” і тупо нас обкрадали. То одне заберуть, то інше. Лазили квартирою, на балконі, в гаражі. І діти бачили, що вони щось виносять. Молодший розповідав: „Вони нам казали, йдіть в іншу кімнату. Нам було цікаво, що вони там роблять, але нам не дозволяли туди заходити”. [Як взагалі діти вижили весь той час?] „Сусіди годували.”

9 17

Дистанційне навчання на тимчасово окупованих територіях було значно ускладнено внаслідок мародерства помешкань, як, наприклад, в селі Сумської області, де під час чергового обшуку приватного будинку російський військовий намагався вилучити ноутбук, на якому діти навчалися в школі, про що свідчили шістнадцятирічна дівчина та її бабуся.

Свідок N38: Один пішов у хату. Несе ноутбук наш, на якому ми вчилися.

2022 16

Свідок C40: „Віднеси, – кажу, – ноутбук, на ньому діти займаються. Постав, будь ласка, там нема нічого!”

8 16

Свідок, матір двох дітей з Херсонської області розповідає про втрату дому внаслідок підриву російською армією Каховської ГЕС у червні 2023 року.

Свідок C80: У нас по вулиці плавали люди, які не змогли врятуватися. Після підриву Каховської ГЕС. Ми живемо понад річкою, в низині. І ці тварюки вбили мій дім. А там все було. Ми виїжджали, я вивозила дітей. Ми приїхали до мами додому навіть без трусів змінних. Ми приїхали всі.

9 13

Чотири доби в дорозі. Смердючі. Мама нас в душ по одній. А потім отак кожен виходить і вона всіх одягає в своє. Ми вивезли тільки ноутбук домашній. Тому що легкова машина, 8 людей. Я везла дітей без речей.

У багатьох випадках приватна власність – це не лише матеріальні блага, якими ми користуємося щодня, але й документи, пам'ятні речі. Цей вид втрат вже не підлягає відшкодуванню.

Свідок С80: В мене немає дому. Там були навіть мої малюнки з дитячого садочку і мої поробки, і дітей теж, все зберігала, воно називається „папочка Дитинство“. Ми інколи переглядали. Це були диски з їхніми новорічними святими, випускний з садочку. Це все було. Було, було. І воно так лежить, все отако... Ці орки мене „звільнили“ від дитинства моїх дітей. Всі грамоти моїх дітей, медалі. Цього не віднайти вже ніде. Лахміття – то таке. Шкода, звичайно, бо то улюблена кофтиночка, то – така класна зручна курточка. Техніку шкода. Купимо. То не біда. А дитинство, пам'ять про дитинство я вже не куплю. І я не знаю, де це взяти. Не було дитинства. Не було іграшок. Нічого не залишилося. Нічого.

Світлина №26.
Прудянка,
Харківська область,
березень 2023 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

6. Атаки на цивільні об'єкти

До цивільних об'єктів належать усі будівлі та інфраструктура, які не пов'язані з військовою діяльністю, тобто житлові будинки, школи, лікарні та інші громадські місця. Під час збройних конфліктів вони підлягають особливому захисту відповідно до міжнародного права, оскільки їхнє існування забезпечує належні умови для цивільного населення. Руйнування таких об'єктів іноді відбувається навмисно, з метою посіяти сум'яття в захопленому суспільстві. Свідки наводять численні приклади таких дій з боку російських окупаційних військ, незважаючи на чітку заборону міжнародного права.⁸ Ці дії спричиняють хаос, населення в паніці шукає укриття, а діти зі страхом реагують на звуки пострілів. Однак і вони намагаються адаптуватися та з часом навіть вчаться розрізняти типи зброї, яку використовують російські військові.

Свідок С32: Онука знала, як стріляє танк, як стріляє гаубиця, як стріляє автомат.
(4) Вона знала все: „Бабуся, це стріляє «Град»”.

Свідок С55: Онука... Коли почалися вибухи, одні були не настільки гучні, а інші дуже гучні. Коли були ці менші вибухи, вона казала: „Крокодил прийшов” і бігла сідати в коридор. А коли вибухи були сильнішими, вона казала, що це динозавр.

Свідок С74: Вже темненько було, і мій малий, каже: „Мам, бджоли жужжать”. Які бджоли, вже ніч на дворі. „Ти що, син?”. А потім прислухалися, дивимось і бачимо дрон.

Свідок С95: Внучці казали, що феєрверки. Треба було ховатись, але вона все розуміла. Їй якраз три роки виповнилось третього березня, то вона

⁸ Заборона атак на цивільні об'єкти під час збройного конфлікту є одним із наріжних каменів міжнародного гуманітарного права (МГП). Вона захищає цивільне населення та інфраструктуру від наслідків воєнних дій, див. статтю 52(1) Протоколу I до Женевських конвенцій: „Цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або відплати”; Стаття 8(2)(b)(ii) Римського статуту МКС – Воєнні злочини: „Умисний напад на цивільні об'єкти, тобто ті, що не є військовими цілями”.

вже знала, що таке гради, що таке міни. Тут поруч стріляли, і тато її захищав, ставав над нею, над її ліжком та прикривав собою, якщо не встигали вибігти та спуститися у підвал. Вона це все досі пам'ятає. Після того вона не могла залишатися сама в кімнаті, вона дуже боялася, якщо когось не було поруч, жахалася всього.

Свідок С96: З початком повномасштабного вторгнення в нас у пожежній частині перебувало в підвалі близько 80 людей з маленькими дітьми. Коли були обстріли, вони приходили, деякі постійно там перебували, деякі приходили періодично, ховалися у підвалі. Ну, якось так і виживали. Хтось приносив якусь їжу з дому, хтось якісь матраци, покривала, і виходить, так і виживали. Діти боялися, ховалися. Погано, звісно, сприймали це все. Діти різні були, і маленькі, і підлітки. Вони розуміли, що відбувається.

Свідок N77: „– Златочка, де ви ховалися як війна була, як стріляли?“ [питає бабуся – ред.] „– Ми ховались там, в під'їзді, є підвал“.

Свідок С18: Я плачу, а онучок мені: „Бабуся ми виживемо. Ми виживемо, нас не вб'ють“. Весь час був впевнений. До мами не просився. Він допомагав дрова рубати. Стріляють, вся брама в дірках, тут вибух у дворі, ми падаємо. Я встигла в погріб, а його нема! Він там в яму. Ну куди могли, туди й ховалися. Але він весь час: „Ми виживемо, ми виживемо, нас не вб'ють“. Відрізняв „приліт-відліт“. Він вже розумів куди летить і як. Ми весь час кричимо, плачемо, а він посміхається.

Свідок С5: Діти розуміють, що війна це дуже погано. Вони бояться. Де я живу з дітьми, там нема підвала ніякого. Ну ми знайшли, там така кімнатка невеличка, де опорні стіни йдуть. Вони знають, якщо йде обстріл, то ховаються.

Свідок С44: Спали одягнені. Напоготові ми спали. Щоб тільки куртка, сумка і бігти. Я ходила з донькою на роботу. Два дні ми з нею вдома знаходимося, два дні ми з нею йдемо на роботу. Просто на роботі підвал дещо краще, дещо надійніше там.

Під час збору свідчень на території Донецької області, співробітники Центру Лемкіна зустрілися з мешканцями одного з прифронтових міст. Жінка розповіла про обстріл будинку, в якому перед тим жили четверо її неповнолітніх правнуків та показала дитячі ліжка та постелі із залишками осколків. Напередодні обстрілу її онука евакуювалася разом з дітьми і це врятувало їм життя.

Свідок С97: Оце ж, бачите, вибито все! А якби тут діти спали? Було повно скла. Дивіться, навіть, ось порвало осколками дитячу ковдру. Тут двоє спало. От, теж все покоцане. Дірки кругом. Воно тут летіло, представляєте?! Скла там було страшне. Подушку дитячу ми викинули,

вона вся була отака [показує дірки – ред.]. А якби там дитинка спала? Вчасно ми їх вивезли! То вночі було. Людей повно. Загиблі є, троє. А поранених – десь шестеро.

Бігали в школу в підвал. Ну ви уявляєте – четверо дітей тягнути кожного дня чи вночі у підвал. І вони зібрались і поїхали в Польшу. Там дали їм дім десь. І вони там і живуть.

Під час підготовки до евакуації з окупованої території Херсонської області, в будинок, де мешкала сім'я, влучив російський артилерійських снаряд.

Свідок С34:

14

Побачили танки, як вони в'їжджають у місто. Чоловік сказав, що нікуди не виходити, бо страшно з дитиною йти вулицею. Там їздили танки. І ми сиділи вдома. Це ще квартира була ціла. Чоловік сказав збиратися. Ми відвели малу. Потім раз сходили речі зібрали. Потім ми прийшли вдруге в квартиру і забрали тварин. Я волонтер усе життя, у нас багато котів. Забрали і відвезли котів. Десь година минула. Ми начебто збиралися туди якісь речі забрати і влучив... Втретє ми не пішли. Якось ми забарилися, не знаю, напевно так не можна говорити, але я вважаю, що нас Бог врятував. Ракета якраз влучила. Кілька ракет і вибухів. Ми збиралися туди йти. Вона вже повністю обвалилася вниз. На 10 поверхів униз обвалилася.

Одна зі свідків з Харківської області розповіла, як 105 днів перебувала під обстрілами зі своїм чоловіком та онуком. Підліток, якому було всього 12 років, спочатку не розумів, яку загрозу для життя несуть постійні обстріли, поки не побачив руйнування свого дому. Не маючи змоги вивести дитину у безпечне місце, втративши надію вижити, свідок запропонувала онукові вести щоденник, аби залишити на пам'ять рідним.

Свідок С18:

12

Він роззувається. Лежить без взуття. Я йому кажу: „От зараз почнуться обстріли, ти босоніж побіжиш?“ Він того не розумів. Він сонний, ми його намагаємося розбудити, тягнемо. Він наче не розуміє, що відбувається. Надягаємо йому сапоги. Сонного тягнемо, в погріб „кидаємо“, бо сильно стріляли ... Погріб аж пригав.

Він звичайно, в нас сильний мужик. Але нерви мені потрібав. Особисто він не боявся. Я його „кидала“ до погребу, „кидала“ в яму. Вони ж летять, летять ракети кожної хвилини. Він спочатку не розумів. Лише зараз він починає розуміти, що дійсно була серйозна справа кожної хвилини. Ми написали з ним про 105 днів з першого дня, як почалася о 4:20 війна і до самого кінця окупації... Тому що ми боялися. Ми були впевнені, чесно, що загинемо. І ми писали, аби потім наші прочитали як ми жили. Три зошити списали. Кожну хвилину, кожен день, кожну годину – котрій годині стріляли, як приходили сюди та

лякали нас, з автоматами, як зустрічали Великдень...105 днів ми писали з онуком.

Мати 10-річного хлопця з села Андріївка Київської області розповіла як до них у будинок, в кімнату, де вона перебувала з сином, залетіла куля.

Свідок С28:

10

Я стою у дверях, дитина моя на дивані і сусідка сидить на кріслі. І тут щось залітає в хату, б'ється об люстру і падає донизу. Я питаю: „Що це таке?” Вона мені показує на двері: „Ось що”. Там у дверях велика дирка, почали шукати, знаходимо кулю від автомата та куля могла потрапити або малому у лоба, якраз у тому напрямку летіла, або мені в живота. Після цього мене почало трусити, у мене почалася істерика. Я не могла заспокоїтись, коли уявила, що моя дитина в мене на очах могла просто зараз загинути, або я у дитини на очах.

6.1. Гуманітарні кризи в містах, спричинені атаками на цивільні об'єкти

Під час атак на Маріуполь з боку російських військ з 24 лютого по 20 травня 2022 року було зруйновано близько 80 % житлового фонду міста⁹. Російські війська увесь цей час тероризували мирне населення, обстрілюючи житлові будинки.

Свідок С33:

2

Цей авіаудар був о 2 години ночі. Ми спали на 1-му поверсі. В підвалі всім одразу спати було нереально, невеликий був підвал. Спали я з сином і три хлопця футболіста. І я, не розумію чому, просто відкрила очі о 2 години ночі. Я почала одного з них штовхати, кажу: „давай, – кажу – вставай”, пішли всі в підвал. І я чую „бах” і потім – дуже яскраве світло. Ми тільки встигли швидко схопити дитину і босі почали бігти в підвал. Почали сипатися стекла, шафи попадали від ударної хвилі. Ми просиділи в підвалі години три. Син заснув, я його вклала спати, тому що він дуже злякався. Він плакав.

З самого початку повномасштабного вторгнення Росія створила блокаду міста Маріуполь та спричинила гуманітарну кризу. Матір 2-річної дитини розповідає про відсутність ліків та водопостачання в місті.

⁹ Комплексна оцінка пошкоджень будівель показала, що станом на середину травня 2022 року 93% з 477 багатоповерхових житлових будинків у центральній частині міста були пошкоджені. Були пошкоджені всі 19 медичних закладів по всьому місту, а також 86 з 89 навчальних закладів; джерело: „Our City Was Gone” Russia's Devastation of Mariupol, Ukraine, REPORT by Human Right Watch's Crisis and Conflict Division <https://www.hrw.org/feature/russia-ukraine-war-mariupol/report>

Свідок С33: Лікарка послухала. Я попросила якийсь сироп. Вона сказала, що в них немає. Сказала: „Поїть його теплою водою”. От принесли від-
ро води, ми його на вогнищі нагріли. Мені потрібно купати дитину в першу чергу, тому що на той момент він був ще в памперсах. Було дуже складно, в будинку холодно, на вулиці холодно. І він в мене дуже сильно після цього захворів. Я купала його і слідом купалася в тій самій воді сама.

②

Свідки пригадують в якому важкому психологічному та фізич-
ному стані були діти та дорослі після тривалого перебування
в підвалах оточеного росіянами Маріуполя.

Свідок С73: Мені зателефонували, що треба зустріти людей з Маріуполя. Це була дівчинка, на вигляд років 16-17, тітка її, бабуса і собака. Коли я їх привіз, вони кажуть: „Ми хочемо в душ. Ми майже два місяці не хо-
дили в душ”.

⑩ ⑪ ⑬

Коли вже поговорив з маріупольцями, я зрозумів, що вони голод-
ні та їм потрібна і вода, і їжа. Ми почали робити бутерброди і воду брали у півлітрових пляшках та привозили туди [свідок має на увазі чергу на блокпосту на в'їзді в окупований Бердянськ, через який намагалися проїхати люди, які змогли евакуюватися з окупованого Маріуполя – ред.]. Я попросив російських військових на блокпосту хоча б дітей нагодувати, і спочатку вони не дозволили, а потім домо-
вилися і ми пішли з цими пакетами. В кожну машину підходили, ми розфасували бутерброди і почали роздавати людям. Складно було дивитися на голодні очі дітей, які по кілька днів нічого не їли. Розпо-
відали про денний раціон – діти їли сиру картоплю і шматочок сала.

Свідок С24: Це просто страшно було дивитись на них на всіх, на дітей. Тому що в них був страшний розлад шлунку, вони були такі брудні. Як вони пахли – просто вам не передати. Оцими підвалами, цим всім.

п

Свідок С7: Через Василівку вивозили людей, з-під обстрілів, з-під Маріуполя. Тут завантажувалися гуманітаркою і везли в село до себе. Це – жах. Ну люди в підвалі жили тиждень три. Мені, як мужику, було важко на них дивитися. А діти... Навіть таке було. Нас „орки” не пропустили з Василівки, ми ночували там, колона 5000 осіб, в степу. І на другий день підприємці в Василівку привезли нам хліб. Діти, мабуть, так давно його не бачили, що питали у мам: „Мама, чи можна той хліб їсти? Чи весь нам хліб?”.

⑪

Чернігів – це ще одне українське місто, яке огорнула гуманітарна
криза, спричинена блокадою з боку російських військ. Мати
підлітка пригадувала про нестачу продуктів харчування під час
тривалої облоги Чернігова.

Свідок С34: Коли дитина плаче і, начебто, 14 років, але вона ж ще зовсім маленька. Вона просила поїсти що-небудь. Не було. Магазини були закриті.

14

Проблеми з доступом до їжі виникали також і у інших регіонах України, атакованих Росією.

Свідок С92: Ну, тяжко було, ти ж дитині не поясниш, що магазинів немає, цукерок немає, нічого немає, а для дітей ж цукерки – найголовніше.

п

Свідок С31: Маючи трьох дітей, 10 днів, як у пеклі. Не було що їсти... У мене в сумці зберігся сухарик. Я берегла сину, він хліба дуже хотів.

2 9 11

Мешканці населених пунктів, які перебувають під постійними обстрілами, згодом перестають переходити до укриттів під час повітряної тривоги. Дідусь 4-річної дівчинки з Київської області розповів як важко з малою дитиною постійно спускатися до підвалу та чекати на завершення обстрілів у холодному приміщенні.

Свідок С32: Малу поки одягнеш, у погреб той... Там повернутися нема де. В будинку у нас кімнатка така, що немає вікон, стіни, як раз два крісла, і ми там сиділи утрьох весь час. Двоє нас і онука, 4 роки.

4

Свідок С66: Перший місяць ми ходили в підвал, як тільки тривога, ми одразу і вночі, і вранці ходили. А потім перестали ходити, бо діти почали хворіти, бо це підвал, холодно. І в нас підвал такий вже старенький, може привалити, там теж страшно.

11 17

Свідок С56: У нас такий підвал ненадійний, що якщо би щось сталося, то нас би підвал не захистив. Ми спали вдома, старалися лягати ближче до дверей, вдягнутими.

8 19 19

Свідок С3: У сховищі ми не були. Його й досі нема, ані в нашому будинку, ані в сусідських будинках. І діти малі в метро, куди з усіх прилеглих будинків, в перші пару днів, просто переїхали жити маломобільні люди та мами з грудними дітьми, бо по схилам київським не добігти швидко, почали хворіти буквально одразу. Вологість, протяг. Запалення легенів. Одна розетка на всю станцію метро і більше сотні людей.

1 5 11

Свідок С50: Я з меншим сином спала. Вибух прямо над будинком, над селом світло таке. Я дитину собою накрила, думала, що це вже все.

2 10 12

На більшості тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України було відсутнє газопостачання, водопостачання та електроенергія. Через вимушене перебування у підвалах, відсутність ліків та постійний стрес від бойових дій відповідно стан здоров'я дітей в таких умовах сильно погіршився.

Свідок N47:

2014 — 8

2022 — 16

Діставатися до магазинів було досить небезпечно, а їжі та води треба було багато, оскільки багато людей не встигли виїхати і залишалися в підвалах своїх будинків. Тому з цим були великі проблеми. А так як це була зима, то багато людей хворіло, і ліки дуже потрібні були. Готували на вогнищі. На момент часткової окупації міста в багатьох будинках вже не працювало опалення, світла і газу теж не було, тому підвали будинків були просто темним, холодним місцем. Нам доводилося зносити туди покривала, все що завгодно, що могло зігріти.

В мене є мій хороший друг, який пережив всю окупацію. Через нестачу ліків, від холоду, в нього почалися проблеми з легенями та нирками, з якими він бореться досі. Лікування дуже дороге. На той момент йому було 17 років.

Свідок C88:

9 — 14

В мене там залишилися знайома у неї син, 12 років, захворів. В нього був бронхоспазм. І він так кашляв страшно, я їй кажу – виклич швидку. І приїхали до них дві якісь, вибачте, дурочки і так сміялись: „Ой, а что вы нас вызвали? Ну кашляет, так попейте лекарства” і поїхали. Це російська швидка допомога... Вони ледь дочекалися ранку

Світлина №27.
Жінка тримає
уламок російської
ракети, знайдений
у подушці, на якій
спав її син, Бородянка,
Київська область,
квітень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

і поїхали в лікарню. Йому зробили знімок і лікарка здивувалася як дитина не задихнулася за ніч.

Свідок С15:

5 6 7 8
10 10

Дівчинка найменша захворіла дуже. В неї була серйозна температура, грип був у неї страшний. Ліків у нас не було. Лікарні не працювали. Слава Богу, що вона залишилася жива. Це було дуже важко. Вона три дні взагалі нічого не їла і води не пила.

Матір однорічної дитини у своїх свідченнях про часткову окупацію Київської області, яка тривала з лютого по квітень 2022 року, розповіла про свої переживання за стан здоров'я дитини в умовах відсутності доступу до медичної допомоги.

Свідок С36:

1 14 20

Я переживала дуже сильно, щоб в мене мала не захворіла, бо в неї коли температура підвищується, то її судороги хватають.

6.2. Діти, які постраждали внаслідок обстрілів окупаційними військами цивільних об'єктів

Ситуації, коли діти отримували поранення в результаті атак на цивільні об'єкти, не були рідкістю.

Свідок N47:

2014 8
2022 16

Один мій товариш втратив ногу під час російського обстрілу в березні 2022-го року. Він знаходився в своєму селі. Його сім'я виїхала туди з міста в надії, що там буде безпечніше. Пізніше село окупували росіяни і російський танк вистрілив по його будинку.

П'ятнадцятирічна онука свідка з Херсонської області отримала важку контузію від російського обстрілу та втратила зір на одне око.

Свідок С35:

15

Онука, це моя болюча тема, я не можу на цю тему говорити [плаче – ред]. Вона ховалася в підвалі. Тут стріляють, а їй захотілося в туалет сходити. Тільки вона підійшла, тут як бабахнуло. І як дало хвилею вибуховою, як відкинуло її. Внаслідок цього – травматична атрофія очного нерву, нічого не бачить на одне око. Їй інвалідність дали. Я не вірила, що так може бути. Зіниця ціла, сітківка ціла, але був такий удар, що нерви лопнули.

Жінка похилого віку з Чернігівської області розповіла про артилерійський обстріл з боку російських військ, внаслідок якого свідок втратила кінцівки, а її 10-річна онука пережила декілька операцій.

Свідок С39:

10

В цей момент ми сиділи на кухні. Я, онука, дочка і сестри чоловік. Нічого не почули. Я з дівана як провалилася. Потім, вже як мене виносили, то дим був, все пробито. Я не соображала. Коли мене принесли до сусідів, я бачу, що у мене немає ніг. Онучці 10 років, їй лідочки поперебивало, повиривало і обпекло. І кісточки нарощували їй потім, бо були побиті. Зараз вона ходить. У неї на ручці ще опік, процедури робить. Тільки видно, що ще на лідочках ямки такі. Спочатку не ходила, щоб кісточки позросталися.

7.

Використання забороненої зброї

Міжнародне право забороняє використання певних видів зброї, які можуть вважатися такими, що спричиняють надмірні страждання або мають невибіркову дію та неконтрольовані наслідки¹⁰. Серед іншого, заборонена зброя, основна дія якої полягає у вистрілюванні осколків, які неможливо виявити в людському тілі за допомогою рентгенівських променів, мінні пастки, різноманітна запалювальна зброя або сліпуча лазерна зброя. Окрім звичайної зброї, до списку також входить зброя масового знищення (хімічна, біологічна, ядерна). Однак, зважаючи на сучасний технологічний розвиток, спокуса використовувати такі засоби є значною для суб'єктів, які не дотримуються норм міжнародного права. Свідки неодноразово згадували про російські обстріли житлових районів забороненими касетними боеприпасами або фосфорними бомбами¹¹.

Свідок С66: Я якраз знаходилася з дитиною меншою в кімнаті, і ця касета була над його кімнатою в криші в нас. Я не знаю, що нас спасло, що воно

11 17

¹⁰ Зброя вважається забороненою, якщо: а) вона підпадає під дію конкретного договору, що забороняє її застосування; б) вона спричиняє непотрібні страждання або відсутність розрізнення між цивільним населенням і комбатантами; в) вона завдає довгострокової і незворотної шкоди навколишньому середовищу. Заборона має на меті зменшити страждання цивільних осіб і комбатантів та захистити довкілля. Правова основа заборони випливає із загальних принципів гуманітарного права (стаття 35(2) Протоколу I до Женевських конвенцій: „Засоби ведення війни, які спричиняють надмірні страждання або мають непотрібні побічні ефекти”) і численних конвенцій, наприклад, Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, вчиненої в Парижі 13 січня 1993 р., ОJ. 1999 No. 63 item 703 (CWC, від Chemical Weapons Convention), Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, вчинена в Москві, Лондоні та Вашингтоні 10 квітня 1972 р., ОJ. 1976 № 1 п. 1 (BTWC, від Convention on Biological and Toxin Weapons), Конвенція про касетні боеприпаси (CCM, від Convention on Cluster Munitions) – не ратифікована Росією, Україною та США – та ін., Польща також не є учасницею конвенції.

¹¹ Стаття 8(2)(b)(xvii-xx) Римського статуту МКС визнає застосування зброї, забороненої міжнародними договорами, воєнним злочином, якщо держава-учасниця є стороною відповідного договору.

Світлина №28.
Отвір від російського
відламку, яка
спричинила смерть
15-річного хлопця,
Руська Лозова,
Харківська область,
квітень 2023 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

не пробило стелю. Він на підлогу впав, я на нього, він злякався. Думаю, якщо осколки якісь полетять, то хоч я постраждаю, а він – ні.

Свідок С5:

7 8 15 18

Прилетіло два літака. Один скинув бомбу у нас. Діти бачили. Я крикнула їм: „Швидше до хати”, – бо мені страшно. Другий момент, це коли запустили дві фосфорні бомби. Це настільки страшно. Боїшся, що ти можеш постраждати, бо в тебе діти. У мене малі ще.

Чоловік однієї зі свідків закрив собою півторамісячну онуку та загинув на місці під час інтенсивних обстрілів Чернігівської

області з боку російських військ забороненими касетними боеприпасами.

Свідок С63: Це були заборонені „касети“. Це відбулося десь о 12:30 вдень. На цей момент вдома знаходились чоловік, зять, донька і онук, якому тоді було 1,5 місяця. В момент коли стався сам обстріл, донька погодувала малого і віддала моєму чоловіку, який сидів у кріслі і біля нього стояв візочок. І коли він почув свист, встав, і в цей момент попадає снаряд. Чоловік загинув одразу від отриманих поранень. Зять був дуже сильно травмований, донька трішки менше, онук зовсім не постраждав. Чоловік собою прикрив онука.

Жителька Харківської області, розповідає, як під час спроби евакуації з окупованого села її син загинув від обстрілів російськими військовими їхнього автомобіля касетними боеприпасами.

Свідок С14: Взяли документи, кинули якісь речі першої необхідності. Заїхали до батьків ключи віддати. Сіли в машину і проїхали по цій же вулиці. І коло посадки „касетними“ нас обстріляли. 5 дірок в машині. Чоловіку ногу поранило. А дитина позаду сиділа – прямо в серце йому. На місці одразу помер. Я побачила, що – все. Кров текла вже. Пульсу вже не було. Він одразу загинув. Артему було 15,5 років. Ми приїхали додому, дістали його з машини. Це було 14 березня. А 15 березня „вони“ зайшли у село. І нам заборонили всім виходити з домівок. А нам треба було його ховати вже. „Вони“ у школі розташувалися, мій батько пішов їх благати, щоб дозволили поховати дитину на кладовищі. Вони там подзвонили якомусь своєму командуючому. Дозволили. Тільки щоб ті, хто копав яму, були з білими пов'язками на руках. І щоб дитину везли, труну, у легковій машині. Щоб не вантажівка і щоб людей не було нікого взагалі.

8.

Примусове виселення людей

Примусова депортація цивільного населення з окупованих територій руйнує соціальну структуру, знищує місцеву культуру і, через загрозу матеріальному існуванню, важкі умови в дорозі та в місці призначення, може навіть призвести до часткового винищення локальної громади-спільноти. Це заборонено міжнародним правом як злочин проти людяності.¹² Іноді окупаційні сили викривлено виправдовують його бажанням забезпечити безпеку цивільного населення, але на практиці воно зазвичай наражає його на додаткові ризики. Це, безумовно, призводить до розриву з їхнім попереднім життям, втрати майна, посади та дому – навіть власного коріння – і, таким чином, спричиняє величезну травму. Не оминає ця доля і дітей.

Свідки, які перебували на тимчасово окупованих територіях України, розповідають про випадки примусової депортації місцевого населення з місць постійного проживання в інші населені пункти, окуповані Росією, або на територію країни-агресора. В більшості випадків примусове виселення, чи переміщення мирних мешканців з їхніх будинків було пов'язано

¹² Заборона насильницького переміщення цивільних осіб під час збройних конфліктів чітко прописана в міжнародному гуманітарному праві та міжнародному кримінальному праві. Таке діяння вважається воєнним злочином, а в деяких випадках – злочином проти людяності. Примусове переміщення – це: а) переміщення населення без його згоди, часто під загрозою застосування сили або внаслідок загрози його існуванню (блокади, руйнування, відсутності доступу до засобів до існування); б) стосується як депортації з країни, так і внутрішнього переміщення, в) також включає «організовану евакуацію», спрямовану на зміну демографічної структури (наприклад, в умовах окупації), див. статтю 49(1) Четвертої Женевської конвенції – «Про захист цивільного населення»: «Насильницьке переміщення окремих або масових осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або будь-яку іншу територію – незалежно від мотивів – забороняється»; Стаття 85(4)(а) Протоколу I до Женевських конвенцій – Воєнний злочин: «Насильницьке переміщення цивільного населення є серйозним порушенням гуманітарного права»; Стаття 7(1)(d) того ж Протоколу – Злочин проти людяності: «Депортація або насильницьке переміщення населення, що здійснюється як частина широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, за повного усвідомлення цього нападу»; Стаття 8(2)(b)(viii) Римського статуту МКС – Воєнний злочин: «Депортація або переселення населення окупованої території в порушення міжнародного права»; і стаття 7(1)(d) цього Статуту – «Злочини проти людяності».

з бажанням російських військових оселитися в тих будинках та привласнення приватного майна, як і з метою залякування, чи пропаганди.

Російські окупаційні війська активно пропагували також виїзд мирного населення до Росії, як у випадку 17-річного хлопця, який знаходився в російській окупації в місті Ізюм, Харківської області.

Свідок N20: Пропонували поїхати на навчання, я відмовився. В будь-який інститут Белгорода [територія Російської Федерації – ред.]

2014–9

2022–17

Інша свідок, яка опинилася на окупованій території Харківської області разом зі своєю вагітною донькою, розповіла про невдалу спробу примусової депортації матерів з дітьми.

Свідок C62: В нас дітей забирали з села. Ходили росіяни і де в кого діти – збирали, саджали в машини такі великі тентовані. Оголошували, щоб всі виводили дітей і сідали. Типу, тут небезпечно: „Вывозите! Мы

0

Світлина №29.
Слов'янськ,
Донецька область,
липень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

с благими намереннями". Примусово – не примусово, але погрозило це було, під автоматом: „Если вы их не вывезете, если вы с ними не сядете, значит, мы их заберем". Але вони їх не змогли вивезти. Не знаю, що в них сталося, але вони до Белгорода їх не довезли, а в Бугаївці сказали: „Через день, через два вывезем дальше". Але щось не вийшло і вони повернулися назад.

В прикордонній з Росією Харківській області в 2022 році російські військові провели депортацію майже всіх мешканців села. Про це розповідає одна з місцевих мешканок, онука якої незадовго до цього викрали окупанти.

Свідок С23:

7

Росіяни в кожен дім заходили. Навіть з підвалів там інвалідів витягували... Всі в паніці і побігли. Було близько другої години дня. Хтось сказав, що дали час до третьої години. О третій годині полетить авіація. З підвала вилізли і побігли в чому були. Машини приїхали їхні. Зелені. Не машини, а скотовози. Лавок не було, решітки на вікнах. Тоді холодно було дуже. Ми не сідали туди, а тоді приїхали троє з автоматами: „Садитесь, поехали". А чоловік каже: „Мене тут розстріляйте, я нікуди не поїду. В мене онука нема" А потім йшов їхній ватажок та матюкався: „Почему не поехал? Вас же расстреляют". Ми сіли в ту машину. Ми плакали. Ми не хотіли виїзжати.

Російські військові викрадали і незаконно вивозили місцеве населення до Росії, дезінформуючи людей, що евакуюють їх у прикордонне місто Вовчанськ.

Свідок С23:

7

А тоді везуть, везуть – Вовчанськ. Дивлюсь – далі... „Куди ви нас везете?" – „В безопасное место. Сидите, куда привезем". Вони нас спочатку привезли до лісу. Я не помічала де ми знаходимося, але знала, що під лісом стояли.

Неподалік прикордонної зони окупанти змусили пасажирів пересісти в автобус задля подальшого вивозу їх на територію Російської Федерації. Також, побили та розстріляли двох чоловіків на очах родин з малими дітьми.

Свідок С23:

7

Російські військові двох хлопців молодих розстріляли. Прямо у нас на глазах... З машини нас перекинули в автобус. Внучка ще з нами була, 7 років. Я була, моя невістка, діти. Вони витягують 2 хлопців і одразу почали одного бити прикладами, автоматами, прямо поряд з автобусом. В нього все залилося кров'ю. Потім за руки, за ноги – потягли до дороги. І так... [свідок показує, як в лоб розстріляли людину – ред.]. Другого я вже не бачила, як вбивали. Всі почали кричати: „Що з нами буде? Що з нами?". Діти плакали. Діти таке бачать! Коли наша онука приїхала – вона не розмовляла, не посміхалась.

А тоді дивимось вже – Шебекіно, кордон. Завезли, висадили всіх, і почали перевіряти нас, телефони, все. Сказали, що до Вовчанську, а привезли на кордон, а там інші автобуси забрали. І поселили нас у намети в Белгороді. Три дні були в тих наметах, потім сказали: „Будем вас распределять”. – „Куди ще нас будете везти? Чого ви нас сюди привезли? Ви ж казали в безпечне місце, у Вовчанськ”. Нас ніхто не слухав. Відселили нас, обдурили. Вони на кожному кроці нас дурили. Ми запитаємо: „Що буде далі? Куди ви нас везете?” – „В безопасное место”. [А депортували людей тільки з вашої вулиці? Чи зі всього села?] Ну я вам так скажу, на тій стороні, де магазини, там як одрізало. Всіх, 90 осіб, весь край.

Російські військові в різних регіонах України примушували місцевих мешканців окупованих територій залишати помешкання за-
для подальшого розміщення особового складу своїх підрозділів.

Свідок С2:

5 11

Вони прийшли вранці. 12 березня. Десь година 9 ранку. Вони сказали: „Вам час на сборы и уехать”. „Виїхати на чому?” – ми спитали. Ну, машина то є, але в машині було літрів 5 бензину. Оце на цьому виїхати?

Свідок С62:

0

Я була, чоловік мій, батько, мати, моя вагітна дочка. Потім, як всіх позганяли, було ще три сім'ї у нас. Моя племінниця з чоловіком і дочкою, односельчанин з матір'ю та племінником, ще одна сім'я була – чоловік з дружиною, і потім ще люди приходили. Росіяни виганяли людей з хат і самі там жили.

Одна зі свідків пригадала, як під час окупації російські військові примусово вивозили матерів з маленькими дітьми на територію Російської Федерації та інші тимчасово окуповані регіони України.

Свідок N1:

2022 15

Коли зайшли російські війська, вони почали з бомбосховищ вивозити людей. На російську територію, чи на окуповану частину Луганської області. Ми малого намагалися переховувати постійно, тому що боялися, що брата заберуть і вивезуть. Дітей такого віку й молодше з матерями вивозили, а старших, як я, не чіпали. Просто забирали жінок з дітьми та кричали іншим: „Собирайтесь, вывозим”.

9.

Інші порушення гуманітарного, кримінального права та прав людини

Окрім уже згаданих правопорушень, воєнних злочинів та злочинів проти людяності, свідки також розповідають про інші порушення гуманітарного, кримінального та правозахисного права, які вони пережили або бачили на власні очі. Порушення особистої недоторканності, незаконні обшуки та перевірки неодноразово з'являються в їхніх розповідях. Кримінальні погрози також є щоденною реальністю окупації в Україні. Російські військові залякують не лише дорослих, але й дітей, з якими також так поводяться сили агресора на тимчасово окупованих територіях.

Свідок N47:

(2014) (8)

(2022) (16)

Моєму товаришу з Бучі погрожували зброєю. Йому було 17 років. Змушували промовляти проросійські лозунги і просто погрожували: „Мы тебя убьем. Мы тебя убьем! Тебе пиздец”.

Свідок, 16-річна дівчина з Запорізької області, що евакуювалася з матір'ю та двома братами 5 і 13 років, пригадувала залякування з боку представників російських окупаційних військ на блокпостах.

Свідок N51:

(2022) (16)

Російські солдати підходили і нібито глузували з нас: „Ну всё, все пойдете в подвал”. Тобто погрожували, що заберуть нас та маму до підвалу.

Ми коли підїхали до Василівки, велика колона стояла і нас не пропускали. Нам сказали: „Мы не пропустим, едьте назад или будем женщин насиловать и мужчин убивать”.

Одним з методів переслідування мирного населення на тимчасово окупованих Росією територіях є обшуки у помешканнях та залякування мешканців російськими військовими.

Свідок C22:

(2) (4)

В нас з трьох боків будинку було написано, що тут діти. В сусідній будівлі також переховувалися сім'ї з дітьми. Також там було написано

„Діти”. Вони [російські військові – ред.] построїли всю сім’ю – жінок, бабусь, дітей і лякали їх зброєю.

Свідок C80: До сусідки заходили, а вона одинока мамочка, в неї там п’ятирічна дитина і вона дуже погано почувала себе. Стукали спочатку до калітки, ніхто не відчинив. Вони перелізли через забор, собака почав гавкати. Вони стукали-стукали, а та мама не просиналась ніяк, і вони почали стріляти з автоматів в повітря. На нашому районі тиша така, приватний сектор, а тут почали з автомата стріляти. Це стрес. І вона одинока, з температурою була, виходить з цієї маленькою дитиною, вона в шоці була – стоять п’ять очих дядьок, з автоматами, собачка гавкає і вони стріляють.

Свідок C30: Коли вони прийшли, я кажу: „Хлопці, а на кого ви напали? У нас ось семеро дітей сидить тут у підвалі, на кого ви нападаєте?”. Вони опу-
скали очі і казали: „Долг перед родиной”. Я кажу: „Ніщо не може виправдати цієї війни, тому що такі борги, я навіть не знаю, що ж це потрібно зробити, щоб так «задолжать родине». Щоб піти на дітей, на чужу країну, на чуже життя”.

Свідок C53: Ми поїхали по гуманітарну допомогу. І подзвонила мені знайома, сусідка по вулиці, і питає: „Де ти? Давай швидко їдь додому, тому що руські ходять по домам, шукають зброю і наших військових”. Вони прийшли, нас дома не було, їх було шестеро, вони завжди з автоматами були. Вони пройшли повз собаку і почали заглядати у вікна. Діти злякалися, в один кут забились і сиділи всі четверо. Сиділи плакали. Старша донька мені подзвонила тремтячим голо-
сом: „Мама, давай швидше приїжджай сюди, бо будуть вікна бити і сказали, що будуть ламати двері”. Казали: „Мама, нас вб’ють”. Діти ще тиждень боялися вийти у двір.

Свідок C64: В цей момент у мене діти були вдома, я побачила що російські вій-
ськові бігом заходять до нас у хату, а діти просто забились в спаль-
ню в кут. Це при тому, що меншому 5, а старшому – 9. Один із цих двох, які проводили бесіду, заходить туди у спальню і навіть спробу-
вав поговорити з моїми дітьми. Вони там забились і сиділи мовчки. Тим більше, що діти бачать їх не вперше. Це був вже не перший їх приїзд. Вони знають, що „ці дяді можуть образити”. Було, що на бро-
ньованих машинах з кулеметом приїжджали і наводили на двір.

Свідок C92: Обшуки відбувалися при дітях, шугалися. Зайшли дядьки, обуті, з ав-
томатами, обшукувати дім, і діти на це все дивляться. Раз вони до мене приїхали, через те, що хтось їм розповів, що бачили мене у полі з біноклем. А в цій хаті на момент окупації проживало чотирнадцять людей, четверо з них – діти. Я кажу: „Вийшов на поле дивитися, що куди летить, ти ж бачиш, що багато дітей”. Ти ж не будеш їх на по-
стійній основі в погреб тягати туди-сюди. Якби побачив, що реально на нас летить, щоб хоч дітей врятувати.

Свідок С30:

① ③

На той момент старшому було 3 роки, молодшому 1,5 роки. Маленькі дітки. Я з цими дітками за ручки взялась і виходжу так: „Подивіться, люди добрі, чого ви зі зброєю прийшли до нас. Подивіться, ми тут мирні. У нас діти, у нас хата, у нас своє життя, ми нікому нічого не бажаємо злого”.

Свідок С31:

② ⑨ ⑪

У нас діток повно малесеньких, чого ви прийшли сюди?!

Подружжя похилого віку, що у березні 2022 року опинилися на тимчасово окупованій території Київської області з 4-річною онукою, розповіли, як російські військові влаштовували обшук зі зброєю та порожували вигнати з дому.

Свідок С32:

④

Зайшли з обшуком з автоматами втрюх, один чеченець і два руських. Я ж бачу, що такі агресивні зайшли: „Что у вас есть?” Ми на коліна впали з онукою. І просилися: „Не чіпайте, ми не винуваті ні в чому. Ми нікого не переховуємо. Ми втрюх не виходимо навіть на вулицю”. Вони пройшли по всьому будинку. Все подивилися. І чеченець каже: „Собирайтесь и уезжайте, потому что сравняем вас с землей. У вас не будет тут ничего. Вообще ничего, все сгорит”.

Про таку ситуацію свідчила 17-річна мешканка частково окупованої Запорізької області допитувана російськими військовими за знайдені фотографії з її хлопцем, який служив в Національній гвардії України.

Свідок N8:

2022 ①7

Побачила через вікно, що російські військові пхаються. І пішла в другу кімнату. І чую як вони заходять і кажуть: „Так, давайте сюда телефоны, будем проверять”. Коли ж стали мамку перевіряти, я в той час намагалася сховати свій телефон, тому що в мене там повно фотографій з військовим і переписка. І я заховала телефон під шифоньер. І сиділа там, поки мене не визвали. І почали допитувати. По фотографіям [знайдених в телефоні мами – ред.]: „Это кто?”. Я кажу: „Хлопець колишній”. Я просто не хотіла, щоб на батьків його вийшли. Переживала, щоб не чіпали їх. Але вони все одно допитувалися. Я сказала, що він не місцевий і тут ніхто з його родини не живе. Вони запитали де він, останнє місце перебування. Я сказала – Маріуполь. І почалося: „Какая часть? Когда в последний раз виделись?”. Я сказала, що ми розійшлися до війни і він поїхав до Маріуполю. І все. Питали про його звання. Кажу: „Нацгвардієць”. А вони не знають що це і зразу: „Это азовец! Всё ясно!”.

У той самий час, коли російські військові продовжували допит дівчини, вони на її очах знущалися над батьком та імітували підготовку до його розстрілу.

Свідок N8:

2022 ①7

А в цей час батьку прихопило серце і він на підлозі валявся і вони мене питають, а батько – під дулом у них. „Мы тебя не тронем, ты,

главное, рассказывай". А як розповідати, коли в тебе батько під дулом...Тоді батька вивели на вулицю. Його роздягати почали. Чую що вони на батька крачать і собака рядом біля нього, кажуть вони: „Заберите собаку, а то мы её застрелим“. А у нас лабрадор чорненький, добра собачка, він гуляти хотів. А потім бачу, що батька ведуть до смітника. В нас яма, сміття туди скидати. І бачу його тикають автоматом. Я не чула, я не знала чому.

Свідок з окупованого Бердянську, який допомагав мирному населенню з евакуацією на території, підконтрольній українському уряду, згадує, як на контрольно-пропускному пункті російські військові намагалися арештувати 14-річного хлопця, сина українського військового, за фотографії, знайдені в його телефоні.

Свідок С73:

10 11 13

Було таке, що в телефоні у хлопця, 14 років, знайшли фото з українською символікою. І його та його мати намагалися висадити з машини. Я просив, казав, що він молодий, дурний, нічого не розуміє. А хлопець, 14 років, перехідний період і багато чого не розуміє, і гормони, і все інше в ньому. Я йому: „Мовчи, мовчи!“, а він – „Та я ж люблю Україну!“. Я кажу: „Мовчи, ти хочеш залишитись живим, чи любити

Світлина №30.
Козача Лопань,
Харківська область,
березень 2023 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Україну і померти тут, і не тільки ти, а й мама і сестра твоя? Як мені дивитися в очі твоєму батькові, який воює? Мовчи, будь-ласка". І, дякувати Богу, вийшло домовитись, і вони відпустили, і ми приїхали.

Ще одним прикладом переслідування сімей українських військових є історія свідка з Херсонської області, яка була змушена працювати на російську окупаційну владу під час незаконного „референдуму” у 2022 році¹³, тому що російські військові погрожували її дітям віком 1 та 3 роки.

Свідок С30:

① ③

Російський полковник Олександр, сказав, що йому відомо, що мій чоловік був учасником АТО. Він каже: „Ну ты же знаешь, что мы с ними делаем”. До учасників АТО вони по-звірячому відносилися, вони навіть коли знаходили уніформу, в тканину стріляли. Коли зайшла розмова про референдум, то Олександр мені нагадав, що він не забув, що моя родина – це родина АТОвця. І якщо я не буду співпрацювати, то мій чоловік „захлебнется кровью”. Через 2-3 тижні він приїхав в супроводі військового і каже: „К сожалению, у нас здесь мало сторонников российской власти, но нам надо, чтобы референдум прошел хорошо, без всяких ненужных обстоятельств”. Він сказав „Ты же не хочешь, чтобы мы ехали знакомиться с твоими детками”, дав знак військовому, і він вдарив прикладом мені в ногу. Я впала. Синець був знатний. Нагадав мені, що я на гачку, що моя родина може постраждати. Ось таким чином ми пішли на таку співпрацю. Коли ми ходили по дворах, з нами були російські військові зі зброєю. Я не могла себе стримувати, я плакала. У мене була істерика.

Свідок з Харківської області розповіла, що після евакуації з тимчасово окупованої території, дізналася від сусідів, що російські військові шукали її неповнолітнього онука за фотографії у формі з військового ліцея.

Свідок С57:

①⑦

Ми коли виїжджали, ані форму його не ховали, ані фотографії. Просто зібрались, навіть документів не взяли з собою. А фотографії залишились. Інші люди казали, що все поховали, попалили, а ми залишили все. А коли „рашики” заходили, вони взяли альбом онука і бігали по селу, питали хто це. „Где этот парень, где его родители?”.

Свідки згадують, що російські військові на окупованих територіях України часто обходили мирні помешкання, агресивно вимагаючи спиртного та тютюну, як у випадку сім’ї з Чернігівської області, де погрожували зброєю 6-річній дівчинці.

¹³ Джерело: Ośrodek Studiów Wschodnich „Fikcja – rosyjskie pseudoreferenda aneksyjne na Ukrainie” <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-09-28/fikcja-rosyjskie-pseudoreferenda-aneksyjne-na-ukrainie>

Свідок С4:

6

Ми були в хаті. Вони під'їхали на вулиці і почали кричати. Буряти. Стала онука на порозі, а він наставив автомат на неї: „Буду стрелять. Давай табак”. „За табак дитя стріляти... Йди, дочка, принеси табак”. Хай вони вдаються”. Поки дочка не винесла табак, він автомат не опустив. Шість років лише онуці, але вона все пам'ятає. Де який шорох на вулиці – і вона вже боїться. Вона вже не та, що була. Зараз вже боїться всього. Я думаю, що вона ніколи цього не забуде. На дитя наставить автомат – це дуже великий злочин, це великий гріх їм. Що б він зробив, якби на його дитя наставили автомат?

Мати з Херсонської області розповіла про погрози з боку російських військових під час евакуації свідка з двома неповнолітніми доньками на територію контрольовану Україною.

Свідок С80:

9

13

Був випадок, коли „днр” і „чечня” не змогли поділити владу на мосту, який вже „сіра зона” – 20 км і – наші. І оце ж „чечня” нас пропускає, „днр” нас вертає. Шість годин нас туди-сюди. І це ж вони приїхали, кричали: „Расстрелять!”.

Потім ми стали. Вони так: „Руки вверх!”. Нас піймали. Нашу колону зажали двома машинами. Вони нас взяли отак. Автомати. „Выходите из машины!”. Я виходжу, встаю перед машиною і розумію, що це не допоможе. В мене позаду діти сидять. Перед автоматами. Ну що я тут стала перед ними? Не допоможе. А я ніяк далі не можу. Ситуацію я ніяк не можу змінити, я не можу захистити своїх дітей. У мене вперше в житті дійсно, по-справжньому, колінки трусилися від того, що я ніяк не можу вплинути на ситуацію, не можу захистити дитину.

Нам сказали: „Дети могут сесть в машину”. Мала сідає в машину і каже: „Мама, я втрачаю свідомість”. От від жаху. І в мене молодша дитина так злякалась, це вже доросла дитина, на той момент було 9, але вона ледь не укалась від страху. Вона каже: „Мам, ми ніколи звідси не вийдемо”.

10.

Обстріли медичних закладів

Медичні заклади в ширшому сенсі: лікарні, медичний персонал та медична інфраструктура – є цивільними об'єктами, що підлягають особливому захисту. Напад на них під час збройного конфлікту заборонений і вважається порушенням міжнародного права і навіть воєнним злочином¹⁴. Збройні сили воюючих сторін повинні докладати всіх зусиль, щоб не наразити такі об'єкти на загрозу випадкового обстрілу або бомбардування. Однак свідки вважають, що російські авіаудари по українських медичних установах були цілеспрямованими¹⁵. Під час обстрілу однієї з лікарень у Сумській області персонал і пацієнти були змушені сховатися в підвалі. Персонал намагався працювати в цих умовах якнайкраще, оскільки під їхнім наглядом перебували пацієнти, в тому числі вагітні жінки та діти, здоров'я і життя яких були під загрозою.

¹⁴ Заборона атакувати медичні установи під час збройного конфлікту є одним із наріжних каменів міжнародного гуманітарного права (МГП). Її метою є захист поранених, хворих і тих, хто надає їм допомогу, незалежно від сторони конфлікту, див. статтю 19 Конвенції про захист жертв війни, підписаної в Женеві 12 серпня 1949 року, О.І. 1956 р. № 38, п. 171 (так звана Перша Женевська конвенція): „Постійні формування і санітарні установи не можуть піддаватися нападу або бомбардуванню ні за яких умов, за умови, що вони позначені необхідними знаками і не використовуються для діяльності, шкідливої для ворога”; стаття 18 Четвертої Женевської конвенції: „Цивільні лікарні за жодних обставин не повинні піддаватися нападу і повинні завжди користуватися повагою і захистом з боку сторін, що перебувають у конфлікті”; стаття 12 Протоколу I до Женевських конвенцій – „Захист медичних установ”: „Медичні установи за жодних обставин не повинні піддаватися нападу і завжди перебувають під захистом”; стаття 51 цього ж Протоколу – Заборона невибіркових нападів і захист цивільного населення; стаття 85(3)(b) цього ж Протоколу: „Напади на санітарні об'єкти, що перебувають під захистом Женевських конвенцій і протоколів до них, є серйозним порушенням права і воєнним злочином”; стаття 8(2)(b)(ix) Римського статуту МКС – Воєнний злочин: „Напад на [...] лікарні, санітарні пости і автоколонни, які не є військовими об'єктами, є воєнним злочином”.

¹⁵ Згідно з даними, опублікованими групою правозахисних та гуманітарних організацій Physicians for Human Rights (PHR), 3 моменту повномасштабного вторгнення Росії три роки тому, станом на 24 лютого 2022 року, в Україні було здійснено 1 762 атаки на заклади охорони здоров'я, в тому числі: 910 атак, які пошкодили або зруйнували лікарні та клініки, 261 медичний працівник загинув, 94 атаки, які вплинули на послуги з охорони здоров'я дітей, 71 атака, які вплинули на послуги з охорони материнства, 145 атак на інженерні мережі лікарень або атаки на електромережі, які вплинули на доступ лікарень до інженерних мереж; Джерело: <https://phr.org/news/1762-attacks-on-health-care-over-three-years-as-russia-escalates-its-war-on-ukraines-doctors-and-hospitals-phr/>

Свідок С78:

п

Коли танк заїхав на територію лікарні і вистрелив, ми не вилазили вже з підвалу. Ми як туди зійшли, так і були там. В нас остання жінка народила в коридорі о третій годині і почались обстріли гучні. Ми швиденько всі спустилися в підвал, і в підвалі народила ще одна жінка. Після 21 березня ми не піднімалися вже нагору, ми сиділи весь час в підвалі. 23 березня почалися обстріли, все гриміло, вибухало потужно. Сипалися вікна, ми чули, як падало щось дуже велике. Це було цілеспрямовано. Вони знали, що це лікувальний заклад. Тим більше, що один з них приходив до нас сюди. 18 березня заїхав танк, що він не бачив що це лікарня? Там такими великими літерами написано. Вони знали це все і вони цілеспрямовано нас обстрілювали.

Ми розуміли, що з нами жінки, діти, і новонароджені, і ненароджені. І треба було так все зробити, щоб все було максимально добре, щоб всі були живі. Тому що умов для надання допомоги ніяких. Тягали з собою пакети пологові, приймали пологи на ліжках в коридорах, а не так, як ми звикли – до стерильності, що це – святе. Ми повинні зробити і для людини і для себе, щоб не було ніяких ускладнень.

Ми вмовляли жінок, що все буде нормально, не переживайте. Вони були перелякані всім, що було за межами лікарні. Вже тут були більш спокійні, тому що ми їх підтримували, розмовляли, співали, з дітками теж розмовляли, які ще були в утробі. Ми підтримували, допомагали. А коли народжували і боялися, щоб не було ускладнень, то з нами були і анестезіологи.

Всі до єдиного в нас народили через природні пологові шляхи, жодного не було оперативного втручання, навіть розривів не було, не дивлячись на те, що народжували на ліжках, не на столах пологових. В нас був такий випадок, що народжували у підвалі, під свічками, телефонами своїми підсвічували, тому що світла ж не було.

Свідок С62:

о

Дочка вагітна була, на другому місяці, лежала на „підтримції“. І ми тільки її забрали, як почалася війна, у неї знову почалися кровотечі, але благо, що вона сама лікар і ми щось самі могли робити. Не було у нас ні ліків, ні медичної допомоги. По сусідах збирали препарати і кололи її. І в той же час вона мені розповідала, що робити, якщо вона буде без свідомості. Я готувалася до того, що буду пологи сама приймати.

Свідок С78:

п

Жінки в нас не плакали, не кричали. Коли народжується дитина, жінка може вести себе неадекватно з переляку, може кричати, трохи боятися, а тут – жодна. Одна у нас була така жінка, у якої була видалена частина легені. І вона говорила, що їй казали народжувати тільки шляхом кесаревого розтину, що сама вона не народить. Але народила сама, у 42 роки, перші пологи із такою патологією.

Свідок С62: Як їхали народжувати, то збирали все по людях, бо лікарі сказали що у них ліків немає. Сказали знайти кровоспинне і ще якісь ліки. Різали простирадла щоб дитину було куди завернути. Якщо якісь екстрені пологи, то вивозили на Белгород, все ж було під контролем Росії.

Свідок С70: Знаходитись в окупації дуже складно і небезпечно. Коли в тебе на руках п'ятимісячна дитина, це набагато важче. Відповідальність набагато більша, адже в умовах окупації доступ до медичної допомоги відсутній. Почуття безпорадності не полишає ні на мить.

Одна зі свідків на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну працювала старшою медсестрою у Центральній дитячій лікарні міста Маріуполь, де приймала та оглядала поранених під час бомбардувань міста російськими військами.

Свідок С27: Крики, стогони. Людей привозили різних. Не тільки поранених. Привозили згорілих з пожеж, привозили з-під завалів. Привозили сім'ї, наприклад, де дорослі залишилися живі, а діти загинули. Це просто моторошне видовище. Цей крик, цей відчай, сльози. Дідусь, який втратив доньку й онуку... Я надовго його запам'ятаю. У мене був смартфон, але я спеціально нічого не фотографувала. Не хотіла це залишати в пам'яті, взагалі не хотіла. Я не зробила жодної фотографії. Місто – жахливе видовище. У мене було весь час відчуття паралельної реальності. Мені здавалося, що я взагалі сплю і дивлюся якийсь фільм. Згадувати це все дуже страшно, дуже страшно. Хотілося б усе це викреслити з пам'яті.

Свого моргу в нас не було і ми зберігали, якщо це можна так назвати, складали ці трупи в підвал під харчоблоком. Це окрема будівля. Ось скільки ми могли туди носити, ми приносили. Потім були обстріли, ми не могли їх туди нести, тому що район лікарні обстрілювали дуже активно, і ми їх складали біля свого корпусу. Ми не могли їх поховати, не могли кудись перенести, ми їх складали біля корпусу.

Привезли тільки її і вмираючу доньку, яка в агонії була кілька діб. У неї пошкоджений був череп, нібито, ми і зробити нічого не могли, у нас не було нейрохірурга, ну і не зробили б нічого, дівчинько гине. І ось це, мамині очі в надії, що я їй щось скажу, коли дівчинку забрали в операційну. Я одразу зрозуміла, що нічого не зробиш, там відкрита черепно-мозкова травма, це колона якась впала і розбила голову.

І ось потім прибігли її пацани, під обстрілами, одному 18, а другому років 12. І ми її винесли з операційної, але місць вже не було в палатах, поклали у коридорі. І вона біля неї, а в неї агонія, ось ці рухи безконтрольні. І я розумію, що вона зараз із себе всі пов'язки познімає, все, що ми там ледве-ледве закрили. Я їй кажу: „Лягай ось тут, біля неї, обійми її і тримай її в руках“. Вона каже „Вона виживе?“.

Я кажу: „Звичайно”. Я покликала цього хлопчика 18-річного і кажу: „Зараз, за якийсь час, настане найстрашніший момент, вона помре, ти маєш бути поруч із мамою. Ти маєш зрозуміти, що ти дорослий, ти найстарший, так будь з ними. Ти маєш бути поруч із мамою”.

І тут йдуть наші керівники. А нам дозволяли тримати тільки пацієнтів, ми не могли тримати супроводжуючих. У нас і так було просто не пройти, не те що не проїхати – не пройти. І керівник наш каже: „Так, швидко, всі ті, хто супроводжує, на вулицю, додому, не можна тут, ми не можемо тримати, це лікарня”. Я розуміла, що зараз їх виведуть, цих пацієнтів. Але мені її шкода. Я їх завела в кабінет, одному перев’язала руку, другому голову, взяла два стільці, поставила біля цього ліжечка дівчачого і мами, і кажу: „Сидіть тут, ви поранені, і ти і ти. Ви поранені, ви не можете нікуди йти”. І вони просиділи біля мами... Дівчинка померла. Це було страшно. Навіть мені, попри все те, що я довго працюю. Але ось це – жах.

11.

Винародовлення/денаціоналізація

Дії окупаційних сил та окупаційної адміністрації в деяких випадках спрямовані на винародовлення/денаціоналізацію дітей. Така політика має на меті послабити або навіть знищити завойоване громадянське суспільство, розірвавши культурну спадкоємність поколінь. Такі дії однозначно можна вважати однією з форм злочину геноциду. Механізми поводження з дітьми, впроваджені російськими окупаційними силами в Україні, оскільки вони спрямовані на позбавлення їх національної ідентичності шляхом заборони використання рідної мови, примусового виховання в дусі іншої культури та заборони культурних практик, також можуть розглядатися в цій категорії.¹⁶ Наведені свідчення дають багато прикладів, – перешкоджання або заборона освіти українських дітей – це вже є першим кроком.

11.1. Освіта під час війни – свідчення вчителів

Одна зі свідків з Донецької області розповіла, як напередодні 24 лютого 2022 року інформувала своїх учнів про необхідні дії у випадку вторгнення Росії в Україну.

¹⁶ У міжнародному праві винародовлення/денаціоналізація (інакше: примусова асиміляція або знищення національної ідентичності) може становити злочин проти людяності, злочин геноциду або порушення прав людини, залежно від контексту та засобів, використаних для її здійснення, див. статтю II(e) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 року (ратифікована згідно із законом від 18 липня 1950 року), О.І. 1952 № 2 п. 9: „Насильницька передача дітей членів однієї групи іншій групі з метою націоналізації вважається геноцидом”; Стаття 6 (е) Римського статуту МКС – Геноцид: „Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу”; стаття 8 Конвенції про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1989 року, О.І. 1991, № 120, п. 526 – Право на ідентичність: „Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження своєї індивідуальності, громадянства, імені та сімейних зв'язків”.

Свідок С11:

16

Ми розповідали в школі і про тривожну валізку, і що бак автомобіля повинен бути повний, щоб в разі чого можна було виїхати, і про „дві стіни“, якщо нема укриття. Тобто, всі ці інструктажі проводились.

Вчительки з Донецької і Херсонської областей розповіли як вплинуло на дітей перебування на атакованій Росією території і дистанційне навчання, спричинене військовими діями.

Свідок С90:

п

Коли 24 лютого, ми почули про війну, нас зібрала директорка школи і говорить: „Дівчата, війна“. Говорила, що дітки йдуть на онлайн-навчання. Я зайшла до себе в клас, говорю: „Карантин до кращих часів“, і учениця підходить до мене, обіймає, плаче і говорить: „Я не хочу війни!“.

Свідок С101:

16 29

Я пам'ятаю цей день 24 лютого, звичайний день починався. Я як завжди готувалася до уроків і включила телевізор, прозвучали слова: „Почалася війна“. Зразу дуже багато думок було у голові і за дітей і за школу. У нас тоді були уроки онлайн через те не треба було йти у школу. У мене син і невістка також працюють вчителями, вони в Дніпрі і у них почався обстріл. Невістка мені зателефонувала

Світлина №31.
Зруйнована будівля
школи, Піски,
Донецька область,
2015 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

з питанням, що робити, був сумбур у голові. Звичайно хотілося заспокоїти дітей, маю на увазі свій клас.

Я та інші вчителі старались говорити тактовно, заспокоювати, але як це зробити коли війна на порозі. В цей день останній уроки ми не проводили вже. Навіть онлайн, бо почався обстріл Вугледара, а це поряд. Ми побачили знайомих і з їх слів ми дізналися, що в Вугледар попало декілька ракет і є перші жертви. Це були перші і жертви, і удар який потряс нас. Наша колега, яка працювала в вугледарській школі, загинула у перший день війни. Також загинуло кілька місцевих і попала ракета у лікарню.

Свідок С84: Це біда. Чим це все надалі відгукнеться — страшно подумати. По-перше, ці заняття по телефону – це не є добре. Хіба могли ми подумати, що наші діти будуть в такому стані?

Свідок С11: Всі ці повітряні тривоги, панічні атаки, вибухи і все інше – без втрат не минуть для дитячої психіки. Те, що діти не навчаються, не спілкуються один з одним, як ми раніше спілкувалися, все це через монітор.

Світлина №32.
Зруйнована будівля
школи, Широкине,
Донецька область,
жовтень 2018 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок С82: На наших дітей це вплинуло дуже. Я дивлюся по собі, по своїх учнях, по дітях своїх знайомих. Досить довгий період діти мали поганий сон. Вони бачили танки, вони бачили людські смерті, вони були свідками несправедливості. Це сильно на нас вплинуло, як на дітей, так і на дорослих. Рано чи пізно воно вилізе – в соматичі, в психіці. Це обов'язково буде. Рано чи пізно.

Свідок С83: Діти страждають. Діти не хочуть вчитися. Думаю що на них вплинуло те, що вони чули вибухи, вони бачили ракети, вони бачили цих руських, що прийшли. Зі своїми учнями я навіть боюся говорити про цю війну. Я їм кажу, що не можна ходити у лісосмуги, не можна ходити зараз за село, бо над нами ж літає все, без відома батьків ніде не ходити. Дуже переживаю як батьки десь йдуть на роботу і я знаю, що учень вдома сам. Бо я ж сиджу, веду уроки дистанційно і я його на камеру бачу, чую вибух, і я бачу як він пригинає голову. Я на камеру бачу як дитина сидить зі мною на уроці і він від вибуху пригинається. Значить він боїться, страх у нього є.

Свідок С101: Ми спершу не зрозуміли масштабів цієї ситуації. Але потім з кожним днем все частіше звучали постріли і 13 березня ми вирішили евакуюватися. Уже і газ виключався, і світла не було, але залишилися тут батьки і мої учні залишилися. Дуже багато дітей з мого класу роз'їхалися по Україні, але ми підтримуємо зв'язок і можливо з 1 вересня у нас знову почнуться онлайн уроки. У цьому році у мене буде 11 клас. Дітям 16 років.

Світлина №33.
Зруйнована будівля
школи, Краматорськ,
Донецька область,
вересень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок С84: Оці всі переїзди в інші місця. Діти мали друзів, мали свої такі компанії і їм прийшлося всім роз'їхатися. Зараз, коли повертаються, дивишся, що, дійсно, найкраще – це вдома. Де б не було гарно, але дома – це дома. Вони одразу – батьки так кажуть – коли повертаються додому, вони розквітають.

п

Навчаються онлайн. Діти пішли у перший клас і вони навіть ще не бачили вживу своїх однокласників... Приймають участь в онлайн-конкурсах, знімають на відео і відправляють, щоб трошки їх щось розважало, щоб їхні думки були не лише про те, що коїться навколо, щоб могли відволіктися.

Свідок С101: Діти дуже переживають і за школу, і за батьків. Бачу навіть це по своїй дитині, він дуже це переживає у собі. Дуже багато у нього різноманітних думок: „Чому напали? Для чого це все? Чому так сталося? Чому це припало на нашу долю?“. Пояснити, звичайно, всі ці речі неможливо. Чому саме на Україну, тому що ми краще стали жити? Діти мене також питали: „Можливо через те, що ми краще стали жити, через те у нас кращі стали умови до життя ніж в Росії. Ми їх не зачіпали“.

16 29

Вчителі сільських шкіл з прифронтової зони Донецької області розповідають про руйнування будівель навчальних закладів, внаслідок обстрілів з боку Російської Федерації.

Свідок С90: В цей клас я вклала всю свою душу. Я готувала цей клас за програмою НУШ [Нова Українська Школа, програма працює за новими стандартами освіти від 2017 року – ред.]. В ньому було все. Цей клас – як друга домівка. Подивіться, – тут був великий телевізор, плазма, який посічений, розбитий. Оце пряме попадання через вікна. „Освободили“, нічого не скажеш. Жодного окна, жодного! Були штори-ролети, але вони всі у дірках. Якщо подивимося на цю стіну – вона також посічена осколками. Я побажаю їхнім дітям такого.

п

Свідок С101: У нас прекрасна школа двоповерхова, прекрасний спортзал, тільки вставили вікна, ремонт зробили, лінолеум новий положили. Все було для того щоб працювати. У нас був комп'ютерний клас, але ось така проблема – війна. За час війни у нас декілька членів колективу постраждали. Наш котельщик загинув. Школа стоїть, але деякі вікна розбиті, шибки. У фундамент в одному місці потрапив снаряд. Думали над тим щоб відновити навчання, але ми зараз на лінії вогню, навчатися навряд чи будемо в даний момент. Обігріву нема, газу нема, світла часто нема.

16 29

Свідок з Харківської області описав, що у першу ніч після повернення Україною контролю над селом, де він проживав, росіяни прицільно обстріляли школу.

Свідок С85: В першу ніч після визволення. Цими бомбардувальниками вони скинули авіабомбу на школу та будинок культури.

п

На тимчасово окупованих Росією територіях діти таємно продовжують навчатися в українських школах онлайн, що зумовлено бажанням батьків зберегти українську ідентичність дітей. Це навчання проводиться в умовах суворої конспірації, щоб уникнути переслідувань з боку окупаційної влади¹⁷.

Свідок С67: Звичайно, було складно. Навчалися в дистанційній формі, на уроки не виходили. Але ми обов'язково виконували всі домашні завдання, опрацьовували новий матеріал самотужки. Емоційно дуже складно це було, ми постійно були на варті. Дивилися, якщо особа якась незрозуміла наближалася до нашого будинку, то ми, звичайно, швидесенько все це видалляли і потім заходили заново.

4 8

Світлина №34.
Зруйнована будівля
школи, Краматорськ,
Донецька область,
вересень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

¹⁷ <https://life.pravda.com.ua/society/lubinec-okupaciyna-vlada-pereshkodzhaye-dityam-z-tot-navchatisya-v-ukrajini-306406/>

Були повідомлення, з різних Telegram-каналів [соцмережа – ред.], стосовно того, що хто вчиться чи викладає в школі онлайн, той знає різних заходів примусу. І тому, щоб не підпасти під ці заходи, ми намагалися тримати це все в таємниці.

Ми дуже обережно до платформи [освітньої, для дистанційного навчання – ред.] заходили, виконували завдання, опрацьовували новий матеріал, знову заходили, фотографували, відсилали. У нас був зворотній зв'язок із вчителями, в основному, через листування в інтернеті. І дитина була ізольована. Ні з ким цей рік не спілкувався з однокласниками, щоб не вийшла ця інформація.

Свідок С88: У нас є знайома яка працювала в українському інституті і дитина у неї ходила в українську онлайн школу, а не в російську. І одного дня озброєні російські військові прийшли до неї додому о шостій годині ранку. І вони забрали всі ноутбуки, всі телефони у дітей. Їй сказали: „Если на следующий год вы не пойдете в русскую школу, вы останетесь без детей”.

9 14

Свідки розповідають про низьку якість освіти у навчальних закладах на територіях, підконтрольних російській окупаційній владі, де наймають вчителів без належної кваліфікації та педагогічних дипломів. Учні стикаються з неприйнятними методами виховання, такими як фізичні покарання за невиконання домашніх завдань.

Свідок С64: То взагалі, – не навчання. Приходить до них у школу нинішній місцевий директор. І от, наприклад, хлопчик не зробив домашнє завдання, він каже: „Принимай позицию, от пола отжимайся”. І кілька разів віджимався через те, що не зробив домашнє завдання.

4 8

Свідок С89: В нас школа так 1 вересня і не запустилася, а лише 16 вересня, тому що не було вчителів і не було директора. А потім там знайшлися люди. В сусідньому селі шкільний сторож – директор школи. І техніка вчила дітей, та й до сих пір вчить, це нормально зараз, в російських школах це все – нормально. Вони викладають історію Росії, суспільствознавство. Мені показували їх відео з уроку: там діти на уроках палять, вчителі там кажуть: „Предмет тяжёлый, без ста грамм не разберемся”. Оце так уроки проходять в російській школі, там зараз коїться безлад, головне щоб гроші платили. Оцінки ж ставлять, по півроку не читався предмет, а п'ять балів за російською системою стоїть.

12

Свідок С64: Говорять, що понабирали вчителів, які навіть дипломів педагогічних не мають.

4 8

На окупованих територіях Росія активно займається пропагандою серед школярів, використовуючи освітні установи у якості

інструменту поширення своїх ідеологічних наративів¹⁸. Введено нові навчальні програми, які спотворюють історію, пропагують проросійські погляди та виправдовують дії окупаційної влади.

Свідок С89: Бувають і такі випадки, коли дитина там під час уроків щось про Україну скаже, примушують після уроків гімн Росії розповідати. Ще знаю, що планують з першого вересня перед першим уроком співати гімн Росії. Тобто, пропаганда в школі на окупованих територіях – головне. Там ніхто не думає про навчання дітей, головне для них – забити голову. Перед першим вересня всім першокласникам дали рюкзаки з канцелярією, і там була одна книжечка, яка називається „Герої СВО [Спеціальна військова операція, так називають у Росії війну з Україною – ред.]. Навіщо першокласнику книжка „Герої СВО”? Зрозуміло, для чого її кладуть, пропаганда. Проти України намагаються налаштувати.

Діти, з точки зору педагогіки, це ж як тісто, особливо молодші діти. Те, що вони в сім'ї чують, те, що з них ліплять у школі, вони це сприймають, вони не знають, що насправді відбувається. Хто старші – по-різному. У нашому селі доволі багато людей пішло на співпрацю, і тому вони налаштовують своїх дітей. Ну, а дітям така школа дуже подобається, тому що нічого не треба робити і оцінки ставлять просто так. В українській школі такого не було.

В одній із шкіл на тимчасово окупованій східній частині України, новостворена влада найняла у школу охоронців, які погрожували зброєю дітям за спілкування державною мовою.

Свідок С86: Охоронці, які тут, саме в ліцеї знаходилися, до діток налаштовані ворожо, що при якомусь слові або українському виразі, російський охоронець хапався за пістолет. Це мені діти розповідали. І ніби в нього таке бажання було просто застрелити дитину.

Колишній директор школи з окупованої частини Запорізької області розповів про переслідування дітей за патріотичну позицію батьків.

Свідок С89: Вони примушують складати іспит. Як дитина може здати іспит, якщо вона не знає історії Росії? В українській школі не було цих предметів. І її спеціально садять на клас нижче, не з тими дітьми, з якими вона вчилась, тобто дитина мала перейти в шостий клас, а її посадили в п'ятий клас, тому що вона не склала іспит. Ну, а так вони принижують, фактично, батьків.

¹⁸ „Як Росія перевиховує українських дітей на окупованих територіях” <https://www.ukrainer.net/rosiia-perevykhovuie-ditey/>

На окупованих територіях батьки стикаються з погрозами з боку окупаційної влади, яка вимагає, щоб діти відвідували підконтрольні Росії школи. Батькам, які відмовляються відправляти своїх дітей до таких навчальних закладів, погрожують депортацією та вилученням дітей з родини.

Свідок С9:

10 17 18

З приводу школи сказали: якщо протягом 10 днів не віддасте дитину, то в другий раз викличуть до сільради і буде вже інша розмова. Протокол почали складати: прізвище, дата народження, що я не віддала дитину до школи з такого приводу, що війна. Відкрили на нас справу. І відбитки в нас брали і в дитини, в сільраді. Просто як в'язнів фотографували. Брали відбитки: спочатку кожен палець, потім долонь, потім сфотографували, ДНК. А потім вже сказали який строк – 10 днів. І сказали, як запишемося у школу, щоб надали довідку. Сказали: „Если в школу запишитесь и не пойдете, то мы будем за вами следить”.

Свідок С89:

12

Коли в центрі селища спіймають, казали: „Идите в школу, потому что плохо будет”. Потихеньку залякували. Знаю, що директор, новопризначений окупантами, передзвонювала батькам і переконувала йти

Світлина №35.
Зруйнована будівля
бібліотеки, Піски,
Донецька область,
2015 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

в школу. А потім, це був лютий чи початок березня, приїхала група, вже не було ні гауляйтера, ні директора школи. Вони були в балаклавах та зі списками, приїжджали додому і забирали людей в сільську раду. Проводили бесіду, знімали відбитки пальців, як вони казали, тест ДНК – брали ватну палочку, в роті проводили і кидали в контейнер. Це в них такий тест ДНК. Я біолог, і я знаю, що так тест ДНК не візьмеш, це треба дороге обладнання – то було просто залякування людей. Коли тебе привозять, беруть якісь тести ДНК, проводять бесіди, людина починає боятися. І їм дали строк, два чи три тижні, вони мали взяти дитину, піти до директора і взяти довідку, що вони пішли в школу. І якщо вони не підуть, то викликали на комісію в Бердянськ, там дійсно було багато колаборантів, і там залякували депортацією, погрожували забрати дітей, тиснули на те, щоб всі повели дітей до школи.

Свідок С64: 5 9 Всі пішли в російську школу, а ми – єдині осталися. До нас і додому приїздили, і соціальні служби натравлювали на нас. У нас на той момент, коли їздили ці соцслужби, не ходили в школу ми і ще дві родини. Вони не побачили, що ми вдома. А ті дві родини спіймали вдома, і погрожували, що якщо завтра діти не підуть до школи російської, вони прийдуть, заберуть дітей, а їх депортують. І на наступний день ці дві родини пішли у російську школу. А ми, так як нас не спіймали, врятувалися дивом.

Свідок С89: 12 Багато дітей залишилось, багато, на жаль. У нас було на період початку війни 282 дитини, з них близько двохсот залишилось там і зараз там знаходиться. От у мене з цих двохсот дітей, за статистикою, близько шістдесят не ходило в окупаційну школу з першого вересня, от вони рік протримались, але зараз їх репресують так, що вже з 1 вересня підуть всі, хто там залишився.

11.2. Реєстрація народження – Маніпуляції з адміністративними документами

Свідок з Харківської області описує тиск з метою реєстрації новонароджених українських дітей як громадян Росії та депортації вагітних жінок до Росії.

Свідок С62: 0 Нас почали випускати з села. Єдине місце, де можна було купити їжу – це був окупований Куп'янськ. Як ми туди почали їздити, то дізналися, що там працює пологовий і приймають наші лікарі. Вони сказали: „Коли буде строк, привозьте дочку”. Ми поїхали на 39 тижні вагітності, бо переживали, що пологи почнуться вночі, а в нас комендантська година, не зможемо виїхати. Вона народила і там

давали свідоцтва, що дитина – громадянин Росії. Ми не брали цих свідоцтв, у нас просто була довідка, що народився в Куп'янську.

Росіяни ходили всі зі зброєю. Ми пояснювали їм, що донька вагітна, а вони почали нам кричати: „Вывозим её в Россию!”. І хотіли її забрати в Белгород. Як вони потім приходили, то ми її ховали. Намагалися, аби менше хто знав, що вона народила, бо росіяни її хотіли забрати ще коли вона вагітною була. Росіяни з самого початку знали, що тут вагітна, і була така ситуація – ми сказали, що ми її вивезли, а вони: „Ну, скоро родится гражданин России”. І приїжджають до нас і питають: „Ну что, гражданин России родился?”. Нас тоді врятувало, що це вже був серпень місяць і вони не дуже тут ризикали по хатах, бо уже всіх знали.

12.

Досвід біженства

Поспішне залишення дому, втеча, небезпечні подорожі і, зрештою, поневіряння далеко від рідної домівки стають досвідом багатьох цивільних осіб під час збройних конфліктів. Однак для багатьох це є порятунком від життя в постійному страху в умовах окупації та на територіях постійного обстрілу російськими військами. На сьогоднішній день, станом на 17 квітня 2025 року, 6,918 мільйона людей покинули Україну як біженці від війни.¹⁹ Багато хто, однак, вирішили цього не робити або їхні спроби покинути країну виявилися невдалими.

Свідок згадує про своїх друзів та рідних, які залишилися з 2014 року на окупованій території та не мали змоги виїхати.

Свідок N47:

2014 8
2022 16

В мене там залишилися однокласники, друзі, деякі мої рідні. Потім я списався зі своєю подругою, з якою спілкувалися з раннього дитинства, і вона мені розповідала, що відбувається там. Але, на жаль, вона не мала змоги виїхати.

Не дивлячись на те, що в мене з'явився новий дім, я час від часу згадую місце, де я виріс, де я народився. Інколи я з сумом згадую мій рідний дім і своїх друзів.

Свідок C22:

2 4

Онука випадково взяла мій телефон. Там фотографії згорілого розваленого дому. У неї отакі от брови [насуплені – ред.], така емоція на обличчі, така злість. Вона каже: „Гади!“. Вона настільки все це запам'ятала.

Свідок з трьома дітьми, яка була змушена виїхати за кордон, тікаючи від російського вторгнення, розповіла, як триденна подорож в умовах війни вплинула на здоров'я її однорічної доньки.

¹⁹ <https://texty.org.ua/fragments/115135/kilkist-ukrayinskyh-bizhenciv-u-yevropi-prodovzhuye-zrostaty-v-yakyh-krayinah-najbilshе/>

Свідок С3:

① ⑤ ⑪

Для молодшої дитини вимушений виїзд дався взнаки фізично. Наш шлях тривав спочатку до однієї країни, потім, упродовж трьох днів, через пів Європи, до іншої країни. Вже за перші 12 годин шляху в неї піднялася температура, було зневоднення організму, яке ми лікували кілька днів.

Мешканці окупованих територій розповідають про те, як росіяни ускладнювали евакуацію мирного населення, та умови, в яких вони змушені були перебувати під час спроб виїзду до регіонів контрольованих Україною²⁰.

Свідок С80:

⑨ ⑬

Виїжджали ми однією машиною. Шість дорослих і двоє моїх дітей. Там яка система була. Блокпост, черга, фільтрація. Пропускають, раз – не пропускають. „В Снигиревке стреляют, мы вас пропускать не будем”. І стоїш 6 годин. Поле. Дорога. Там написано „міні”. І в туалет навіть нема сходити куди. І, в принципі, і поле. І там декілька кілометрів черга з машин. Всі стоять. Вже вечоріє. Колона розвертається і в найближче село ми всі заїжджаємо, поселяємося, нас люди приймають. Це наші люди – найкращі люди. І я скажу, що завдяки нашим українським людям, які нас по дорозі зустрічали, ми не померли з голоду. І не замерзли там в полі вночі.

Свідок С27:

п

Потім нас привезли в районі 10 вечора під Василівку, на покинуту заправку. Як з'ясувалося вже наступного дня, нас було близько 4000 осіб там. Звичайна занедбана заправка, яка не працює абсолютно. Величезна кількість автобусів і людей. Без води, без їжі, без туалету. Усе, що ми могли взяти, це пляшка води і все. Усе це закінчилося на той момент. І їжа вже закінчилася. І нас залишили в полі о 10 вечора, сказали, до ранку. А вранці, як з'ясувалося, російська влада не захотіла пропускати нашу колону, і ми залишилися на цьому п'ятачку. Керівники колони наші їздили в комендатуру, в цю російську. Здебільшого це жінки, діти і люди похилого віку. Величезна кількість дітей, починаючи від грудних. І тварини домашні. Потім місцеві жителі до 12:00 почали привозити нам хліб, воду. В пляшці давали напевно грам 200, тільки щоб попити. Пити хотілося. Діти всі плакали.

Свідок розповіла про умови в дорозі і поведінку своїх дітей під час багатоденної евакуації з окупованої Херсонської області.

Свідок С80:

⑨ ⑬

Ми виїжджали 4 доби по окупованим Херсонській та Миколаївській областях. Я дуже переживала після виїзду. Я думала, що будуть наслідки у дітей. Або вночі якісь там плач, крики, енурез у дітей може бути внаслідок цього. Але ні. Діти були, перш за все, нагодовані. Більш менш ми знаходили умови, щоб вони спали, ми їх відволікали.

²⁰ <https://war.obozrevatel.com/ukr/vigadali-novu-shemu-zagarniki-uskladnyuyut-ukraintsyam-viizd-z-okupatsii.htm>

А дивись – жучок, а дивись – комашка. А давай заспівай, а, може, затанцюй”.

Вони дуже стійко все перенесли. Вони розуміли, що не можна багато їсти, тому що ми не зможемо сходити в туалет, тому що міні. Ти не знаєш як довго ми будемо в дорозі, тому багато їсти не можна. Телефонами ніхто не грався. Немає зв’язку, нема інтернету. Ми не знаємо на яку кількість часу нам потрібна батарея. Пити не можна, нити не можна. Що ми всі в одній ситуації. Вони не нили ні разу, жодного разу. І от ввечері в тому селі, де перестрілка, вони: „Мамо, ми хочемо їсти”. Кажу: „Діти, зараз немає можливості поїсти. До ранку потерпите?” – „Потерпимо”. Жодного разу не було істерики. Жодного разу – капризів. Якщо ми стоїмо 6 годин в полі – в машині жарко, задуха, мало місця, і на дорозі нема що робити – ніхто не сказав: „Мамо, я хочу лягти” чи що там „погратися”. Нічого.

Свідок С28: Приїхали на вокзал до Києва, дуже добре зустріли. Малому одразу піцу дав якийсь солдат, він собі купив, одразу тепленьку віддав малому [плаче – ред.]. Нема того здоров’я, от я не хочу зайвий раз все це згадувати, скільки ми всього пережили. Мене трясє, думаю, Господи, куди мені це дитя подіти, куди подітися. Зранку ми не їли, бо не було коли, тут ці обстріли, тут треба було з сумками бігти. Якесь у мене було печиво, діти погризли по дорозі.

Свідок С64: Ми коли перейшли „кордон” [з окупованими територіями – ред.], коли потрапили вже на вільну територію у мене старший син одразу заговорив українською мовою. Моментально. Він побачив українських військових, я спостерігала за ним – він ходив довкола них, роздивлявся. От зовсім інше ставлення у дитини було і, відповідно, у військових до нас було зовсім інше ставлення. Не те що там, там як до звірів було, як не до людей ставляться.

Свідки, які пережили досвід вимушеної евакуації у 2014 і в 2022 році, розповіли про те, якою важкою для їхніх дітей підліткового віку стала втрата друзів та середовища, у якому вони зростали.

Свідок С16: Донька. Вона просто зі мною 3 роки не розмовляла. Вона транслювала якусь ненависть. Вона мені сказала таку фразу: „Ти через свої патріотичні переконання зламала мені життя. В мене вдома залишилась любов”. В 15 років це дуже важливо. Я навіть знаю про те, що після того, як її батько вивіз, вона один раз поверталася. Сама. На електричці. Її комп’ютер вкрали, забрали ці „ополченці”. І вони ржали і казали: „А ти читав як вона перший раз поцілувалася?”.

Свідок С5: Вони казали: „Мам, коли ми вже додому поїдемо?”. Я їм відповідаю, що поїдемо тоді, коли війна закінчиться. „Туди зараз не можна їхати. Це небезпечно”.

Свідок С50: Дочка старша казала: „Навіщо ти мене забрала з... [місцевість анонімізована – ред.], я б там жила, нічого зі мною не сталося б”. Я кажу: „Ти що не розумієш, війна, зайшли росіяни. Як би ти жила? Немає ні даху, ні вікон, ні дверей”. Зараз, після психолога, вона більш спокійною стала.

② ⑩ ⑫

Свідок С25: Вона тільки от зараз, місяць потому [місяць перебування доньки у вимушеній евакуації – ред.], почала спілкуватися з іншими дітьми. Більш менш ми стали ходити на дитячі майданчики. Вона там почала розважатися. До того: „Не хочу, не піду!”.

⑩

Свідок С3: Для старшої, як, мабуть, для всіх українських підлітків, переїзд до іншої країни позначився психологічно. В неї і до того були деякі проблеми з комунікацією, але найближча подруга залишилася вдома, а нових друзів вона знайти ніяк не могла. Мотивації вчитися теж не було. Хоча, загалом, їй подобається те, що ми поїхали. Світло, спокій, безпека.

① ⑤ ⑪

Світлина №36.
Евакуація мирних
жителів з Ірпіня,
Київська область,
березень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Найскладніше було синові в 5,5 років. В нього було досить широке коло спілкування з дітьми у дворі, він тільки пішов до садочку,

бо до того була пандемія. Купа нових знайомств та змін. І тут він – хоп! – в інших обставинах, в іншій країні, три зміни помешкань, 42 години важкого шляху забитим автобусом без туалету. Перші два тижні в країні перебування він кожного вечора брав невеличкий пакетик, складав туди якісь іграшки, вішав на ручку вхідної двері зі словами: „Якщо завтра їхати, щоб я не забув”. І скільки ми не говорили, що залишаємося, це не діяло аж ніяк. Бо він забув вдома свою сумочку. Приготував ввечері, а зранку ми всі про це забули, бо швидко виходили з дому рано вранці. Десь рік старші діти ходили до психолога.

Російська Федерація штучно створює блокаду навколо окупованих територій і ускладнює виїзд цивільних на території, підконтрольні Україні, результатом чого є розлука членів сімей, так, як у випадку однієї зі свідків з Херсону. Матір двох дочок розповіла, як російський наступ на південь України розділив її з дітьми, які перебували на відпочинку в українських Карпатах зі своїм батьком та його новою сім'єю, а потім переїхали за кордон.

Свідок C52: Ми все чекали „зелений коридор”. Я знала, що мені треба їхати, тому що в мене діти знаходяться в іншій країні. Я знала, що мені треба до дітей.

Свідок розповіла про свій страх перед спробами виїзду з окупованого Херсона, спричинений атаками на цивільні евакуаційні колони і про те, як важко це було пояснити дітям.

Свідок C52: Я морально була не готова. Я дітям так і сказала, що не можу ризикувати, 50/50. Тобто, або у вас є мати або нема. Краще у вас буде мати жива в окупації, ніж взагалі у вас не буде матері.

Моя задача була казати [дітям – ред.], що у мене все добре, щоб вони взагалі нічого не знали, що у мене відбувається. Перш за все, щоб зберегти їхню психіку. Вони, дякуючи долі, опинилися за межами цього і навіть буду їх накручувати, розповідати як мені погано

Для молодшої дитини – так, важко. Просто неможливо було з нею спілкуватись, бо вона весь час плакала. Я бачила її стан. І що дитина не повинна зростати без матері. Вона замкнулася в собі, бо вона взагалі не розмовляла. Ображена була на мене. Вона мені сказала таку фразу, у неї День народження 30 жовтня: „Я нічого не знаю, але на мій День народження, або я буду в Херсоні, або ти повинна бути зі мною... Ти повинна бути поруч” Вона сказала мені: „Мені байдуже де ми знаходимось, але я повинна бути з тобою”.

Вони весь час мені казали: „Мама, їдь”. Я їм пояснювала, що я не просто так не хочу до вас приїхати.

Свідок, задля воз'єднання з дітьми, вирішила таки виїхати з окупованої Херсонщини та була змушена подолати довгий небезпечний шлях через окупований Крим, Керченський міст і Грузію.

Свідок C52:

7 16

Паніка у мене почалася, що я взагалі ніколи не побачу своїх дітей. Або діти не побачать матір. 26 липня сестра взяла свою родину... Вони сіли в машину, було одне місце – вони взяли мене з собачкою. Ми поїхали.

Коли свідок нарешті зустрілася зі своїми дітьми, вона усвідомила наскільки негативний вплив мали розлука та вимушена евакуація на її семирічну доньку.

Свідок C52:

7 16

Вона пішла в іспанську школу. Вона казала: „Мамо, я нічого не розумію“. І коли я приїхала, казала: „Я туди зранку приходжу, я нічого не розумію взагалі. І мене буцімто не існує. Мене не існує в школі, мене не існує в родині“. В неї такий був стрес, як щось їй не подобалося, вона залазила під ліжко. Залазила з покривалом, з подушкою, щоб її не бачили. Вона хотіла зникнути.

Це нормально, коли дитина кудись їде на тиждень з батьком відпочити, але повертається до свого стабільного життя, до своєї школи, до своєї хати, до своїх іграшок, до своєї одежі. Тут дитина була у лижному костюмі, поїхала на лижах кататись і залишилась без усього. Без іграшок, без матері, без звичного устрою життя, без шкільних товаришів.

13.

Вплив війни на дитячу психіку

Жахиття війни впливають на дорослих, а дитяча психіка є ще більш вразливою. Психічна травма приносить із собою життя в умовах невпевненості, страху, недовіри, але вона також може викликати фізичні симптоми. У випадку з дітьми війни в Україні це не є винятком.

Свідок С5: Воно в пам'яті в дітей залишиться однозначно. Воно нікуди не ді-
 7 8 15 18
 неться. У дітей це пам'ять на все життя. Це діти війни.

Свідок, якому у 2014 році було лише 8 років, розповідає про свій стан на початку окупації Донецької області і те, як війна в Україні вплинула на його сім'ю.

Свідок N47: На той момент я був маленький, мені було дуже страшно, я не розу-
 2014 8
 2022 16
 мів що відбувається. Ситуація була максимально напружена, незро-
 зуміла, ми просто в паніці виїхали, щоб перечекаати. Мій батько зали-
 шив нас з матір'ю, коли мені було років 6, але ми підтримували з ним
 зв'язок. Пізніше я дізнався, що мій батько приймав участь у бойових
 діях на стороні „ЛДНР” [окупованих з 2014 року територіях Луган-
 ської та Донецької областей – ред.]. Я був шокований. Я не знав, що
 так може відбутися. Я не розумів чому він став на їх сторону, він знав,
 що Росія обстрілює наші міста. У нас з ним були конфлікти з цього
 приводу і з часом наше спілкування закінчилося.

Свідок також пригадує, як переживав повномасштабне вторгнен-
 ня у 2022 році в окупованому Ірпені у Київській області.

Свідок N47: Психологічний стан мене, моїх друзів на той момент був достатньо
 2014 8
 2022 16
 важкий. Ми не розуміли що відбувається. Це було досить страшно.
 Постійні нічні обстріли. Деякі бачили смерть людей, понівечені тіла,
 або просто наразилися на злочини російської армії, тому багатьом
 це далось дуже важко. Дехто досі страждає від кошмарів. Для де-
 кого це закінчилося набагато більшою проблемою, наприклад,

захворюванням на фоні стресу. Особисто для мене – це відобразилося досить тяжко. Весь цей час Росія наносила удари по інфраструктурі та мирним будинкам, тому спати було просто неможливо. Багато чого побаченого в Ірпені та події, які я пережив, далися мені не просто так. Я довгий час ходив до психолога та пропив курс антидепресантів через те, що розвинулися тривожність та психологічні проблеми. І деяке відлуння тих подій мене досі переслідує.

Війна для підлітків, позначилася дуже погано. Багато хто бачив страшні речі, став свідком або жертвою тиску зі сторони росіян. Для всіх моїх друзів це позначилося дуже важко, оскільки багато з нас виявилися в страшних ситуаціях. Стикаючись зі смертю кожен день, бачили смерть своїх сусідів, знайомих або близьких. Багатьом довелося виживати на території Бучі та Ірпеня кожного дня, вибиратися з укриття в пошуках їжі або допомоги. Для них ці спогади просто кошмар. Деяким це сниться.

Мати шістьох дітей з Сумської області пригадувала, як на початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, її діти намагалися заспокоїти один одного під час переховування від обстрілів у підвалах.

Світлина №37.
Вдова жертви
російського ракетного
обстрілу з дочкою,
Краматорськ,
липень 2022 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Свідок С15:

5 6 7 8
10 10

Діти все розуміли. Хлопцям на той час було по 10 років. Я їм пояснювала, що до нас прийшли вороги. Діти це бачили, чули. Російські військові їздили за 2 метри від нас. Це було постійно: одні виїжджають, інші заїжджають. Діти боялися постійно, боялися пострілів. Танк заїжджав на вулицю, це був такий страх, всі одразу в купу збиралися і говорили про своє, про хороше, що ми вийдемо з підвалу, будемо жити.

Свідки з різних регіонів України розповідають про реакцію дітей на російські обстріли та довгострокові наслідки перебування в умовах збройного конфлікту на їх поведінку.

Свідок С32:

4

Коли починалась вся ця стрілянина дитина мінялась. Просиш, молиш: „Мовчи“, а вона в гвалт, кричить. А тільки затихне – дитина як дитина.

Свідок С3:

1 5 11

Перші місяці збуджено реагувала на кожну швидку або поліцію. В неї одразу змінювалося обличчя, вона починала тикати пальцем за вікно, на вулиці ховалася за дорослих. Потім заспокоїлася.

Свідок С37:

7 16

Маргарита [молодша донька 7 років – ред.] зараз як почує десь вибух – вона і досі боїться. Старша по-своєму переживає. А мала – не дай Бог десь якийсь вибух – вже ховається, вже боїться, починає плакати. Сама вона боїться спати. То зі мною, то з бабусею.

Свідок С94:

7

Їй кошмари сняться. Дитині взагалі потрібен психолог. Як дитина малювала малюнки, все, що може зникнути – це було заборонено. Школу малювати не можна, бо вона зникла, будівлі малювати не можна. Все, що зникає, для дитини було табу. Маму, бабусю вона може намалювати, бо вони є поруч, кішечку, собачку також, але не те, що зникає. Психологів тут взагалі нема. Місто у воєнному стані.

Свідок С48:

13

Я виїжджала заради дитини. Тому що він ночами не спав. Взагалі жити в погребі – це не вихід.

Свідок С95:

3

Діти реагували майже так, як і ми, боялися. Онука після цього почала заїкатися, тому що в нас між будинками впала міна, яка не розірвалася, і дитину тягали по 3-4 рази на день у підвал. В підвалі холодно, це ще лютий місяць був. Ну, підвал є підвал, він зовсім не опалювався.

Свідок С92:

2

Це був жах, повний жах. Істерика, діти кричали. Всі божеволіли, батьки нервують, діти це переймають і розуміють, що щось очевидно погано, і починають впадати в істерику. Якби батьки були спокійні, то і діти також. Батьки не справлялися морально. Це дійсно було страшно.

Свідок С5:

7 8 15 18

В нас навіть випадок був. Моя мама підслухала як дитина молодша розмовляла. Це ще вдома було. Типу ‘наречений’ їй дзвонить, а вона каже: „Ти що, не розумієш?! В нас тут обстріл йде, в нас тут гради літають, танки їздять“.

Свідок С64:

(5) (9)

Так, вони говорять. Кажуть що орки, „зетки“, автомати. Вертольоти, які літають дуже низько, лякають усіх. Літаки ці постійні. Бувало що навіть ракети пролітали і все це вони також бачили. Тобто дітям є що розказати. Дитинство – не солодке. Малий не зовсім ще зрозумів, що відбувалося. „Дяді, дяді злі з автоматами“.

Свідок С90:

(п)

Допомога психолога потрібна багатьом дітям з нашої України. Психіка дитини – це дуже тонка річ. І рано чи пізно, як ото кажуть, воно аукнеться.

Мати трьох дітей з Київської області розповіла, що у її наймолодшої дитини після обстрілів під час окупації з'явилися тригери на деякі слова дорослих.

Свідок С31:

(2) (9) (11)

Дитя налякане досі, 2,5 роки, в мене хлопчик. Слово „тихо“ для нього – це наче я лякаю його. „Тихо“ і він ховається під одяльце. Що сказати. Це жах, біль, сльози.

Світлина №38.

Хлопчики граються в руїнах будівлі, Слов'янськ, Донецька область, липень 2022 р.

(Автор фото – Моніка Андрушевська)

Після довгого перебування в зоні бойових дій діти внутрішніх переселенців часто не могли адаптуватися до нормального життя, як на приклад онучка свідка з Харківської області.

Свідок С22:

2 4

Діти дуже налякані.. Вони приїхали до Черкас. Донька їх влаштувала в садочок. Перше, що зробила онука моя, вона попросила виховательку, щоб та відвела її у підвал. Вона їй показала підвал. Онучка каже: „гарний підвал“. Показала спальню – „гарні ліжка“. Дитина 4 роки. Покормили їх – каже: „У вас гарно годують, а ми, – каже, – варили кісточки“. Вихователька на неї дивиться. Прийшла донька забирати малу. І вихователька їй: „Це правда?“ – „Правда“. – „Я думала, що вона жартує“..

Підлітки з різних областей України розповідають про вплив травматичного досвіду війни на їх психічний стан.

Свідок N1:

2022 15

Тільки коли вже приїхали сюди, в мене просто були нервові зриви, панічні атаки. Коли були в місті, було все... Я не знаю, можливо на адреналіні, але я не відчувала нічого такого... А от коли сюди приїхали, вже почалося. Таке відчуття, що я це все отут проживаю. Почалися істерики, панічні атаки, я спати не могла. До лікарні зверталася, мені заспокійливі призначали. Мені одразу виписали ліки та безкоштовного психолога. Але до психолога я вирішила не йти, мені просто некомфортно було чужій людині про проблеми розповідати. Я так само можу розповісти своїй мамі. І я вживаю заспокійливі на ніч, аби хоча б просто спокійно засипати.

Свідок N51:

2022 16

Я переживаю кожен день по декілька панічних атак. Можна сказати – одну панічну атаку, але вона продовжується весь день. Я взагалі була кандидат в майстри спорту з гімнастики, а зараз не можу стрибати нормально, по сходинках не можу ходити. Коли почалися повітряні тривоги в підвал спускалися, там було багато сходинок то вгору то вниз, і у мене через те панічна атака була і дискоординація, ноги перепліталися. Я не могла, і зараз дуже важко ходити по сходинках.

Свідок N8:

2022 17

Останній раз снилося в лютому, перед роком, як війна... Снилось, що тікаю від них...

Батьки розповідають про те, що їх діти, які пережили ракетні обстріли, стали свідками поранення або смерті рідної людини, внаслідок пережитого і мають проблеми зі здоров'ям та, навіть, вади розвитку.

Свідок С53:

4 7 12 15

У мене малий, якому 5 років [в 2023 році – ред.] до сих пір толком не балакає. Я воджу до логопеда його. Це вплинуло дуже серйозно.

Свідок С65: Дитина почала погано розмовляти. Найняли логопеда, вона зараз з ним займається. Вона, як психолог і як логопед і воджу його два рази в неділю. До війни такого не було, а погано почав говорити на стресі.

6 10

Свідок С33: Зараз йому майже 4 роки [в 2023 році – ред.] і він ще не говорить. Я ходила до неврологів. Вони сказали, що дуже сильно могли вплинути ці події. Тому що якраз цей вік у дитини, коли вона починає, мовлення повинно запускатися, а вона була у стресі. Мені здається, він намагається. Він навіть буває підходить і ніби він хоче щось сказати, але він так „мм, ммм, мм”. Вони в цьому віці вже реченнями кажуть, я дивлюся, нібито він ходить у садочок зараз у звичайний, дивлюся дітки навколо, вони розмовляють. І йому зараз складно у звичайному садочку, тому що він їм не відповідає, і в них нібито немає інтересу до спілкування. Тому в інклюзивний садок або групу треба його.

2

Світлина №39.
Завали після
ракетного обстрілу
готелю „Сапфір”,
Краматорськ,
Донецька область,
серпень 2024 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Мати трьох дітей з Київської області розповідає про поступове зростання проблем зі здоров'ям дитини внаслідок перебування на тимчасово окупованій території.

Свідок С36: Син народився з пороком серця, після того, як стреси усі пройшли, це серце себе показало. Часто почало боліти серце.

1 14 20

Фермер з Донецької області, був поранений на очах трирічного сина під час польових робіт, коли його трактор натрапив на протитанкову міну, внаслідок цього у дитини – вади розвитку мовлення, енурез та тривожний стан.

Свідок С12: ТМ-62 спрацювала. З сином був маленьким, три з половиною роки. Він цілий, неушкоджений, а я дістав поранень. Дитина злякалась, заплакала одразу. Я сам злякався. Я їхав і все перед очима як гахнуло! Я одразу і слух втратив частково. І все як в тумані, все чорне було. Мене притисло до сидіння. Малого я витягнув. В мене тече, все в крові, кров полоще... Він все розуміє, він тільки не балакає у нас. Як наслідок.

3 16 19

Він на горшок сів. Тут починається обстріл касетними боеприпасами. Все рветься. Він не встиг... З горшка злетів одразу в погріб. Тут у дорослого нерви не витримують, а у малого так взагалі... Ну, він з мамою спить. Пісяється ще. Памперс одягаємо. Він сам спати не може.

17-річний свідок з Миколаївської області, який пережив незаконне ув'язнення російськими військовими розповідає про те як катування вплинуло на його фізичний та психічний стан.

Свідок N60: Я, як повернувся, важив десь 52 кг. Трусило, розмовляв взагалі через слово. Психологічно... звичайно, порушили трохи психіку. По сьогоднішній день буває що Корвалол п'ю, тому що руки починають тремитися.

2022-17

Психолог з Запорізької області, яка кілька місяців працювала у центрі прийому та допомоги внутрішньо переміщених осіб, пригадала як жорстоке побиття матері травмувало психіку дівчинки.

Свідок С91: Була дівчинка. Вона постійно ходила, питала всіх: „А ви мою маму не будете ображати?“ Цю дівчинку дуже лагідно обіймали психологи, питали: „Що таке?“ – „Її били. Мою маму били. Ви не будете її бити?“. Жінка. Ми її не бачили. Ми не знали де вона, вона ховалася. А ввечері вона вже виходила там поїсти, попити води. В неї було страшно розбите обличчя. Вона навіть до медиків не одразу підійшла. Просто сиділа. Її вдарили прикладом у обличчя російські військові.

п

Case Studies

← Світлина №40.
Луганська область,
червень 2015 р.

(Автор фото
– Моніка Андрушевська)

Кейс 1

Вбивство Степана Чубенка

Вбивства дітей представниками підконтрольних Кремлю угруповань та російськими військовими відбуваються з самого початку військової агресії Росії в Україні. В квітні 2014 року в межах Донецької та Луганської областей утворилися самопроголошені фіктивні республіки, керовані сепаратистами та Російською Федерацією, на територіях яких міжнародними організаціями фіксуються випадки порушень прав людини, включно з переслідуванням проукраїнські налаштованої групи населення²¹.

В липні 2014 року, представники сепаратистського батальйону „Керч” за жовто-блакитну стрічку на рюкзаку та шарф українського футбольного клубу викрали з потягу 16-річного Степана Чубенка. Після катувань, що відбувалися протягом тижня, хлопця було показово розстріляно на території селища Горбачево-Михайлівка на тимчасово окупованій частині Донецької області. Вбивцями хлопця виявилися троє бойовиків – командир батальйона „Керч” Погодін Вадим Вікторович²², Москальов Юрій Аркадійович, Сухомлинов Максим Вікторович.

Мати Степана Чубенка розповіла історію свого сина.

Свідок С11: Він просто повертався з Києва і в Донецьку його схопила контррозвідка „ДНР” [„Донецька народна республіка” – ред.]. В нього був шалик футбольного клубу „Карпати”. Це для них був злочин – хлопець, який займається футболом, і в нього вдома багато шарфів різних команд. Побачили цей шарф плюс стрічки з символікою його батьківщини і цього було достатньо, щоб розпорядитися життям

²¹ Центр східних досліджень – Військові республіки на Донбасі через рік після спалаху конфлікту, Tomasz Piechal <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-06-17/republiki-wojenne-w-donbasie-rok-po-wybuchu-konfliktu>

²² https://censor.net/en/news/448387/mother_of_killed_activist_16yearold_stepan_chubenko_asks_pgo_to_assist_in_extradition_of_pogodin_to

дитини. Ця безкарність, коли у них в руках зброя і можуть розпоряджатися чужим життям..

Він побув на Майдані, але вже в липні хлопці ж пішли на фронт, а він повертався, щоб ми не хвилювались: „Все в порядку, все нормально, приїду розкажу”, а доїхати не вдалося. Остання смс була: „Подзвоню пізніше. Люблю вас. Стьопочка”.

Потім подзвонив „ополченець” і сказав, що Стьопа наш затриманий у Донецьку. І одразу ж я відправилася туди і почала розшуки. У всі кабінети писала заяви, зверталась в ОБСЄ. Вони приїжджали, дивились на мене, кивали так, зі співчуттям. І нічого... Потім були там і іноземні журналісти, і я ж перша, хто наклеїв на будинок ОДА [обласна державна адміністрація – ред.] світлину свого сина, що шукаю його, з номерами телефонів. Потім стали люди інші доклеювати і з'явилося багато світлин. Багато людей зникло.

Це найстрашніше – ти не можеш їсти, тому що думаєш, що зараз твоя дитина, напевно, десь голодна сидить. Лягаєш в ліжку і думаєш: „А твоя дитина зараз де, може десь у підвалі, голодний, роздягнутий”. Ти ніби і живеш, може десь там і посміхнувся, але це важко назвати життям.

Потім, вже коли до влади Донецької народної республіки [сепаратистське квазідержавне утворення на території Донецької області – ред.] прийшов Захарченко, я підійшла і говорю: „У мене пропав 16-річний син”, – він вислухав, сказав, що спробує з'ясувати цю ситуацію. І буквально на другий день він сказав: „Вашого сина расстреляли” і почалися вже пошуки тіла сина. Пропав він 23 липня, а сказали мені десь вже 13 або 14 серпня. 29 липня він загинув.

Вони думали, що я залишу цю справу. Нас залякували, стріляли над головами під час пошуків тіла, щоб ми виїхали, для того, щоб ми чекали його вдома. Вони говорили: „Он – у «укропов» [російський неологізм, зневажлива назва українців – ред.]. Он сбежал при минометном обстреле”. Але я цю справу не залишила.

Були свідки, які бачили його там, бачили, як душили його рушником, що ноги були скотчем скручені, на руках скотч розрізаний і щось його заставляли писати. Така у них процедура – щоб пішли служити в армії „ДНР”. Видно, Стьопа цього не підписав, якщо так закінчилося – 5 пострілів.

Це було біля дороги, там ходив рейсовий автобус, їздили машини. Вони цього не приховували, можливо це було показово для мешканців Михайлівки [місце екзекуції – ред.]. Бачите, це – ворог [тобто не підтримує „ДНР” – ред.]. В селищі з'ясували місце, де закопали.

Це було троє вбивць, один з Макіївки, два з Донецьку. Було багато тих, хто знущався, катував, місцеві, яким дали зброю, так себе поводили. Це нелюди, яким приносить задоволення катувати людей.

Вони вирили біля дороги яму, на брезенті прямо там затягнули його, скинули і закопали. Була ексгумація 3 жовтня. А вивезти Стьопку я змогла тільки 6 листопада. Пролежало тіло з 29 липня, там же ливні були, в тому брезенті і стільки днів. По ексгумації я бачила, що його руки за спиною були зв'язані скотчем, на голові футболка, вибиті передні зуби, п'ять пострілів було – голова прострілена.

У мене досі 2014 рік. Я вже 10 років живу спогадами до 2014 року – щасливе життя, і цим моментом. Це важко. Мене не було поруч, мою дитину катували, а я не змогла їй нічим допомогти. Він був один з цими ворогами, один під час розстрілу. Що він думав, про що... Це просто розриває серце. Я пишаюся і я не уявляю як він міг через все це пройти. 16 років, а настільки сильний.

Він виріс в російськомовному середовищі, ми говорили російською мовою. Але у нас Україна – це Україна. Окрема країна, і якщо ти тут живеш, ти повинен знати мову, історію, культуру, поважати все, це і виховало Стьопку.

Мого сина, який народився в Україні і любив Україну, поважав символіку країни, спочатку по-звірячому катували, а потім вбили. Тільки за те, що він українець, за те, що він не зрадив своїй країні. І я пишаюсь ним, бо „вони” боялись, „вони” бояться наших дітей. Йому на той момент було 16 років. Тиждень катувань і знущань, намагання вмовити служити в армії „ДНР” взамін на життя. Він не захотів і тому такі наслідки. Вважаю, що це – геноцид українського народу.

У нього така висока нагорода – „Народний Герой України” і орден за мужність. У нас же і школа носить ім'я Степана Чубенка. І вулиця нещодавно, в 2021 році, паралельна до тієї, де він жив, це – також вул. Степана Чубенка. Він показав, що захищати Україну можна і без зброї в руках. Україна була в нього в серці.

Кейс 2

Ростик – Незаконне утримання дітей на окупованих територіях та в Російській Федерації

Випадки денаціоналізації, винародовлення українських дітей, описані нижче, стосуються систематичних дій окупаційних сил, спрямованих на знищення ідентичності національної групи, що має розглядатися як форма геноциду²³.

Мене звали Ростик. Я народився і виріс в Олешках, на Херсонщині. Жив із бабусею, вона мене виховувала. Ми завжди були дуже близькі — вона була мені як мама і тато разом. Тато жив окремо, з мамою ми майже не спілкувались. Життя було просте: школа, друзі, іноді сварки через оцінки, мрії про майбутнє.

А потім почалась війна. 24 лютого 2022 року. Наше місто швидко опинилося під окупацією. Спочатку я не міг до кінця усвідомити, що це назавжди змінює наше життя. Бабуся говорила: „Не ходи далеко. Тримайся тихо. Не втручайся.” Ми боялися.

Життя стало важким. Постійні перевірки, патрулі, обшуки. Російські військові всюди. Вони приходили в дім, щось шукали, ставили питання. У місті було напружено і небезпечно. Але найгірше сталося у вересні 2022-го.

У мене сильно болів живіт — проблеми зі шлунком. Ми звернулись до знайомої лікарки. Мене поклали до лікарні. Але несподівано прийшли російські військові. Сказали, що мають „забрати мене

²³ 17 березня 2023 року Палата попереднього провадження II Міжнародного Кримінального Суду видала ордери на арешт президента Росії Володимира Путіна та Уповноваженого з прав дитини Марії Львової-Белової у зв'язку з ситуацією в Україні. Обидва звинувачуються у воєнних злочинах, пов'язаних з незаконною депортацією та переміщенням дітей з окупованих районів України до Російської Федерації, що є порушенням статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту. Прокурор МКС Карім А. А. Хан К. С. пояснив, що існують обґрунтовані підстави вважати, що Путін і Львова-Белова несуть кримінальну відповідальність за ці дії. Зокрема, Львова-Белова, як Уповноважений з прав дитини, несла пряму відповідальність за організацію депортації дітей з українських дитячих будинків та інтернатів до Росії. <https://www.lawfaremedia.org/article/icc-issues-arrest-warrants-russias-president-and-commissioner-childrens-rights>

для оформлення документів". Я не розумів, що відбувається. Питав: „Куди ви мене везете?" — відповідали мовчанням або криками.

Мене вивезли до Криму. Без жодного пояснення. Я був сам, без бабусі, без речей, без зв'язку. Вони сказали, що потрібно „оформити документи". Зняли відбитки пальців, сфотографували, почали змушувати оформити російське громадянство. Я відмовився. Після цього мене закрили в камері. Казали: „Поки не погодишся — сидітимеш тут".

Я провів у камерах ізоляції кілька днів, а потім мене перевели до інтернату. Там усе було за російськими правилами: гімн РФ, пропаганда, вчителі, які змушували вивчати „історію Росії". Коли я не співав гімн, мене карали, лякали „переведенням до спецзакладу".

Ніхто не казав мені, де бабуся. Я не мав зв'язку з нею. Мені говорили, що мене ніхто не шукає. Я почав вірити, що залишився сам. Що мене просто забули. Але я не здавався. Я тримався.

А потім — сталося несподіване. Мене викликали до кабінету й сказали: „Тебе повертають в Україну". Я не повірив. Думав — жарт, провокація. Але це було правдою. Мене внесли до списку на повернення.

Коли я перетнув кордон і почув українську мову — я заплакав. Я повернувся. Нарешті. Мене зустріли українські волонтери, повезли в безпечне місце. Дали теплу їжу, одяг, забезпечили підтримку. Я знову відчув, що я вдома.

Мені 17 років. Я українець. Мене вивезли окупанти. Хотіли змусити стати „їхнім". Але я залишився собою. Я не здався. І я вдома.

Кейс 3

Влад – перетворити на росіянина

Влад, як і інші мешканці Херсона, після 24 лютого 2022 року опинився в окупації. Влітку 2022 року до його матері Тетяни почали приходити представники окупаційної влади і вимагати, щоб вона віддала сина на навчання у військове училище. І якщо Влад туди не вступить, то в неї будуть великі проблеми. Тому у хлопця вибору не було, він вступив.

Але 7 жовтня Владу зателефонували й сказали терміново збирати речі та їхати. На роздуми йому дали хвилин 15. Підліток сказав, що йому треба порадитися з мамою, якої на той момент не було вдома. Тетяна саме займалася похоронами своєї матері, бабусі Влада, яка напередодні загинула від російської ракети, яка влучила у цивільний автобус на Дар'ївському мосту. Проте росіянам було байдуже на проблеми людей, наступного ранку до Влада додому прийшли озброєні російські військові у балаклавах. Вони наказали Владу йти з ними. Хлопець спочатку відмовився, але зрозумів, що у нього немає вибору, адже чоловіки були озброєні.

Влада привезли у порт і посадили на теплохід, який курсував на Крим. Хлопцю сказали, що везуть на 10 днів у табір „Дружба” в Євпаторію. Але ці 10 днів стали восьмимісячним перебуванням Влада під контролем росіян: у таборах на окупованих територіях, відірваним від родини, дому та всього, що він знав і чому довіряв. Тетяна була у відчаї, коли дізналася про це.

У євпаторійському таборі хлопець пробув 2 місяці. Потім приїхав ректор державної морської академії й забрав Влада та ще кількох дітей. В академії хлопець пробув ще 6 місяців, аж поки за ним не приїхала мама.

Та життя Влада у військовому навчальному закладі не йшло йому на користь. Там він опинився під постійною російською пропагандою, спрямованою на „перепрошивку мізків”

українських дітей. У закладі висів російський триколон, і щодня потрібно було разом з усіма співати російський гімн. Якщо цього не робити, треба писати пояснювальну. Якщо не хочеш писати пояснювальну, тоді на тебе чекає „інша розмова”. На фотографіях, які він надсилав матері, було видно, як він змінювався. На знімках він позував зі зброєю та займався боксом, хоча раніше ніколи не цікавився спортом. Проте були й тривожніші ознаки: травми, зламана нога та палець.

Влад розповідав про психологічне та фізичне насильство, якому він піддавався. Коли він спробував втекти, його покарали.

Влад:

Мені було погано, бо мені не подобалось місце, де я був. Мене допитували і питали, чому я пішов. Я сказав, що хочу повернутися додому в Україну.

За непокору росіяни помістили Влада в одиночну камеру на п'ять днів. Це був надзвичайно складний період для підлітка.

Влад:

П'ять днів ні з ким не розмовляти. Ти бачиш лише, як хтось приносить їжу, і сидиш, думаючи, що робити. Ти просто ізольований, нічого не чуєш, ніби оглух.

Саме тоді у Влада з'явилися думки про самогубство.

Табори, де перебував Влад, знаходилися в окупованому Криму та Херсонській області. Там дітям розповідали, що Україною керують нацисти, що їхні сім'ї не чекають на їх повернення. Їм пропонували стимули для отримання російського громадянства, включаючи обіцянки грошей та квартир. Дітей змушували співати російський гімн.

Тим часом Тетяна звернулася за допомогою до неурядової організації „Save Ukraine”. Разом з іншими матерями вона планувала, як повернути своїх дітей. Щоб врятувати Влада, Тетяна ризикнула здійснити небезпечну подорож з України через Польщу та Білорусь до Москви, а потім через Росію до окупованої України. Цей шлях простягнувся на тисячі кілометрів і зайняв понад тиждень. Для жінки це був дуже великий ризик, адже вдома її чекало ще семеро дітей, з яких двоє — під опікою, а наймолодший донечці — всього 11 місяців.

Хоча дорога була досить важкою, та найбільше жаків Тетяні довелося пережити, коли вона приїхала вже в морську академію, де утримували її сина. Влада матері не віддавали до тих пір, поки вона не пройде перевірку ФСБ. Оскільки росіяни дуже боялися, що жінка може бути наводчиком, і скоро прилетить сюди ракета.

Для проходження цієї „перевірки” приїхав білий бус з чотирма військовими в балаклавах та зі зброєю. Тетяну обшукали з ніг до голови, все перевірили, забрали в неї документи. Жінку поселили в приватному будинку, і наступного дня з 8 до 9 ранку їй дозволили побачитися з сином. А ще наступного дня до цього будинку підїхала сіра автівка, з якої вийшло два молодих чоловіки, які представилися співробітниками ФСБ. Після спілкування з Тетяною ці чоловіки дозволили їй забрати сина. Жінка поїхала і морську академію, щоб оформити всі документи, які дозволяють їй їхати з сином додому. Однак щойно мати з сином зібралися в дорогу, приїхали ФСБ-шники й заборонили їм це робити. В наступні два дні Тетяну змусили пройти детектор брехні. І це було найжахливіше.

Жінці вдягли на голову неприємну шапку, яка закривала очі, й повезли її у бік Скадовська. Там її завели в приміщення на другий поверх, де протягом 6 годин жінку допитували на детекторі. Після цього Тетяну закрили в кімнаті, яка була в підвалі, розміром 2х2 з одним вікном з решіткою, лавкою і спальним мішком. На ранок допит продовжився, і під час „розмови” з ФСБ-шником жінка зрозуміла, що цю рятувальну місію хтось злив. Але навіть і після цього жінку не відпустили, поки вони не сказали на камеру журналістам, що їм дуже подобається Росія. Тільки після цього їм повернули документи, почистили телефони і відпустили. Однак навіть на кордоні їх не хотіли випускати. Тому довелося стояти в черзі 12 годин. Коли нарешті Тетяна возз'єдналася з сином, вона не могла стримати сліз.

Тетяна:

Я просто обійняла його і плакала. У мене не було інших емоцій, лише сльози текли з очей.

Проте випробування Тетяни на цьому не закінчилися. Росіяни затримали її на шість днів і допитували протягом 10 годин, навіть надягали мішок на голову. Ця подія глибоко травмувала жінку.

Тетяна:

Щоразу, коли я думаю про це, я просто хочу забути, як страшний сон, якого ніколи не було. У мене було багато різних думок. Я боялася, що вони могли забрати мене, і я б ніколи не повернулася, і я боялася, що ніколи більше не побачу жодного зі своїх дітей, не тільки Влада.

Зрештою, росіяни відпустили обох, і вони здійснили довгу подорож назад в Україну. Зараз вони залишаються в Києві, оскільки повернення додому небезпечно через російські обстріли.

Проте проблеми Тетяни не закінчилися. Вона зазначає, що вісім місяців у російських таборах змінили Влада, і він не може відкритися щодо того, що з ним насправді сталося.

Тетяна:

Мені дуже боляче, що я пройшла весь цей шлях, а він просто відштовхує мене. Я почуваюся ображеною. Але я розумію його, як мати я прощаю його, тому що я не знаю всієї правди про те, що з ним сталося. Можливо, він робить це, бо хоче захистити мене.

Хоча Влад повернувся на українську землю, травма, завдана росіянами, все ще з ним та його матір'ю. По всій окупованій Україні та глибоко в Росії багато таких, як він, ще не повернулися додому і, можливо, ніколи не повернуться.

Організація Save Ukraine, яка допомогла Тетяні повернути Влада, стверджує, що інші діти, які залишилися в полоні, перетворюються на молодих росіян для допомоги у війні проти України.

Микола Кулеба (Save Ukraine):

Найгірше те, що ці діти виростатимуть з ненавистю до України. Вони виростуть і отримають російське громадянство, підуть воювати проти України, розуміючи, що Україна – ворог. Я дуже боюся, що ми втратимо тисячі або сотні тисяч дітей, яким Росія промила мізки.

Кейс 4

Свідчення з Херсону

Серед зібраних свідчень в архіві Центру Лемкіна маємо інтерв'ю неповнолітнього юнака з деокупованої Херсонщини, який розповідає про досвід депортації дітей з окупованих територій до Криму. Свідок через страх за свою безпеку не надав дозволу на відкриту публікацію запису.

Його доля підтверджує факт спланованої, геноцидної політики Росії щодо винародовлення, денаціоналізації дітей з окупованих частин України. Свідок проживав на окупованій території України і був вивезений до табору на „оздоровлення” в Крим, яке у випадку свідка тривало 4 місяці. Табір мав характер освітньо-виховного (пропагандистського). Свідчення підтверджують офіційні повідомлення у ЗМІ про російську патріотичну та військову підготовку дітей з окупованих територій.²⁴ Після прибуття до табору діти проходили спеціальні медичні огляди, під час яких у них брали кров, як їм казали, для тестів на тип „Covid”.

Дітей щодня дітей змушували робити зарядку під гімн Росії. Також, в обов'язковому порядку було співання гімну Росії та урочистості підняття прапора Росії. Ті, хто відмовлялися взаємодіяти – мали писати пояснювальні записки та відбутися виховні бесіди.

В таборах свідка та інших дітей піддавали психологічному насиллю, булінгу, переслідували за будь-які прояви про-українських поглядів, чи спілкування українською мовою. Дітям постійно повторювали, що „якщо вони знаходяться в російському таборі, то мають бути „за Росію””...

²⁴ Russia wants to take tens of thousands of Ukrainian children from occupied territories to Russia – ISW; <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/05/29/7458126/>

Юнак розповідає, що особливо непокірних, „психованих” дітей відправляли до психлікарні на лікування, попередньо забираючи телефони та без контакту з батьками.

Під час „оздоровлення” діти декілька раз змінювали табори (були переміщені – ред.).

Опікунами-вихователями в таких таборах є перевірені лояльні (окупантам – ред.) педагоги з раніше окупованих територій Криму та Донбасу. Головними „вихователями” – завжди представники державних служб з Росії.

У таборах є багато дітей-сиріт, яких вивозили „на оздоровлення” цілими дит.будинками.

Поширеним явищем є настійливе спонукання підлітків у віці 17-18 років дітей оформляти російські паспорти. Представники окупаційної влади заохочують їх вступати до російських ВУЗів. Діти, які прийняли пропозицію навчатися в університетах, повідомили про дуже погані умови перебування. Вони жили в гуртожитках з дуже поганими умовами проживання: холод, бруд і паразити – клопи, воші.

Багато дітей хворіло у таборах, однак вони не були забезпечені фаховою медичною опікою. Сильно хворих дітей переселяли в ізолятор. Решті казали „лікуватись, як хочете” та „вдягатись тепліше”.

Під час перебування у таборах дітей відвідували знімальна група та „перевірка” з Москви. Дітям роздавали цукерки та робили відео та фотозйомки, які потім використовувались у цілях пропаганди.

Дітей, які мали батьків і хто зміг повідомляти рідних про погане ставлення та умови з часом за посередництвом волонтерів таки вдавалось повернути до батьків. Доля дітей-сиріт – до сьогодні не відома. Зі слів свідків можна зробити висновок, що багато ще українських дітей й далі перебувають у таких таборах.

**Післяслово –
висновки Центру
документування
російських
злочинів в Україні
ім. Рафала Лемкіна**

У цьому звіті зібрані свідчення, отримані від очевидців, безпосередньо на місці подій протягом короткого часового проміжку після описуваних подій, в безпечних місцях для свідків. Ці „голоси війни” підтверджують, що після 24 лютого 2022 року внаслідок повномасштабної російської агресії проти України на окупованих військами Російської Федерації територіях скоюються воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини геноциду, спрямовані проти цивільного населення, зокрема українських дітей.

Дітей вбивають

Свідок C39: Дітей скільки повбивали. Скільки невинних людей. Мені знайома казала, в племінниці доньку в 13 років, тож коли вони їхали там в Ягідному, їх обстріляли.... І голову не знайшли дитячу. Так і поховали дитину без голови.

10

Свідок C56: Цілоспрямовано дуло наставляли і стріляли в колону мирних жителів. Там [після обстрілу – ред.] каляска інвалідська валялась і там дитина 13-річна загинула, дівчинка.

8

19

19

Дітей піддають катуванням і вбивають

Свідок N60: Били куди попадуть. „Електрофорез” на мизинці чіпляли, потім на коліна. Перший раз терпів так, що аж пломби повилітали з одного боку.

2022

17

Довели до центру двора, заламали, в наручники і в „тигри” [російський військовий позашляховик – ред.]. В „тигрі” вже очі зав’язали і їхали ми ще годину. І цей весь час били електрошокером.

Прикладом катування та вбивства дитини є відома історія Степана Чубенка, описана у звіті в рамках Кейсу – 1.

Дітей використовують як заручників

Свідок N20: Мою подругу приїхали і просто забрали в якесь село. Її не гвалтували, вона каже. Але вона пробула там три дні, готувала їм їсти і інше.

(2014) (9)

(2022) (17)

Свідок С43: Вони нас почали зганяти в цей підвал, всіх, хто проживав в селі. А самі вони зверху сиділи, жили, в них там був штаб. Мабуть, хотіли прикритись людьми. (...) З трьохсот вісімдесяти шести осіб шістдесят дев'ять були дітьми. Найменшій дитині було півтора місяця.

(п)

Діти під загрозою сексуального насилля

Свідок С61: Я дуже хотіла щоб дочка виїхала з міста, але виходити на вулицю було страшно. Їй 16 років. (...) Дівчат гвалтували, ображали, били. Була реально небезпека для дівчат, для жінок.

(16)

Свідок С15: В нас у сусідки була дочка і внучка, внучку вони ховали під диван, щоб її не бачили.

(5) (6) (7) (8)

(10) (10)

Діти під загрозою нищення та розграбовання майна, що їм належало

Свідок N47: Моя дівчина в той час жила в Бучі (...). Російські військові зайшли в її будинок. Коли вона повернулася, він був повністю зруйнований. Російські військові забрали всі дрібні цінності, які змогли винести, а те, що не змогли винести – побутову техніку, телевізори, ноутбуки, холодильники, пральні машини – просто знищили.

(2014) (8)

(2022) (16)

Свідок С17: Пішов російський військовий в ту кімнату, де був внук. Каже: „Давай телефон”. Ну той віддав. Новий телефон, дорогий, який йому батько перед тим купив на день народження.

(14)

Діти страждають, як жертви обстрілів цивільних об'єктів: шкіл, дитячих садків, лікарень

Свідок С78: 23 березня почалися обстріли, все гриміло, вибухало потужно. Сипалися вікна, ми чули, як падало щось дуже велике. Це було ціле-

(п)

спрямовано. Вони знали, що це лікувальний заклад. (...) Там такими великими літерами написано. Вони знали це все і вони цілеспрямовано нас обстрілювали.

Свідок С90: В цей клас я вклала всю свою душу. (...) Оце пряме попадання через вікна. „Освободили“, нічого не скажеш. Жодного окна, жодного! Були штори-ролети, але вони всі у дірках. Якщо подивимося на цю стіну – вона також посічена осколками.

Дітей вивозять до Росії та піддають винародовленню

Приклади такої поведінки ми описуємо у прикладах Кейсах – 2–4.

Микола Кулеба (Save Ukraine):

Найгірше те, що ці діти виростатимуть з ненавистю до України. Вони виростуть і отримають російське громадянство, підуть воювати проти України, розуміючи, що Україна – ворог. Я дуже боюся, що ми втратимо тисячі або сотні тисяч дітей, яким Росія промила мізки.

У багатьох випадках ці злочини є не побічним ефектом війни, а системно-прийнятим інструментом управління завойованим населенням, частиною демографічної політики російського окупанта.

Діти є жертвами використання заборонених видів зброї російськими військами

Свідок С14: Сіли в машину і проїхали по цій же вулиці. І коло посадки „касетними“ нас обстріляли. 5 дірок в машині. Чоловіку ногу поранило. А дитина позаду сиділа – прямо в серце йому. На місці одразу помер. Я побачила, що – все. Кров текла вже. Пульсу вже не було. Він одразу загинув. Артему було 15,5 років.

Діти є жертвами примусових переселень

Свідок С62: В нас дітей забирали з села. Ходили росіяни і де в кого діти – збирали, саджали в машини такі великі тентовані. Оголошували, щоб всі виводили дітей і сідали. Типу, тут небезпечно: „Вывозите! Мы с благими намерениями“.

Свідок N1: Коли зайшли російські війська, вони почали з бомбосховищ вивозити людей. На російську територію, чи на окуповану частину

Луганської області. Ми малого намагалися переховувати постійно, тому що боялися, що брата заберуть і вивезуть. Дітей такого віку й молодше з матерями вивозили, а старших, як я, не чіпали. Просто забирали жінок з дітьми.

Діти є жертвами злочинів, описаних у кримінальних кодексах

Свідок N47: Моему товаришу з Бучі погрожували зброєю. Йому було 17 років. Змушували промовляти проросійські лозунги і просто погрожували: „Мы тебя убьем. Мы тебя убьем! Тебе пиздец“.

2014 8

2022 16

Свідок N51: Російські солдати підходили і нібито глузували з нас: „Ну всё, все пойдете в подвал“. Тобто погрожували, що заберуть нас та маму до підвалу.

2022 16

Діти стали жертвами війни та довгострокових наслідків травми в суспільстві

Свідок N51: Я переживаю кожен день по декілька панічних атак. Можна сказати – одну панічну атаку, але вона продовжується весь день. Я взагалі була кандидат в майстри спорту з гімнастики, а зараз не можу стрибати нормально, по сходинках не можу ходити.

2022 16

Свідок C95: Діти реагували майже так, як і ми, боялися. Онука після цього почала заїкатися, тому що в нас між будинками впала міна, яка не розірвалася.

3

Свідок C5: Воно в пам'яті в дітей залишиться однозначно. Воно нікуди не діється. У дітей це пам'ять на все життя. Це діти війни.

7 8 15 18

У розмовах зі свідками постійно звучала тема дітей. Батьки, бабусі та дідусі розповідали, як їхні діти переживали те, що вони раптово опинилися посеред зони бойових дій: „Коли були менші вибухи, онука казала: Крокодил прийшов. А коли гучніші, то казала, що це прийшов динозавр“, або як вони переживали втрату близьких, які загинули під час російських атак. „Дідусь полетів у небо на ракеті. Тепер він дивиться на мене згори“.

Агресія Російської Федерації проти України з 2014 року та повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року є злочином міжнародного права.

У відповідь на воєнну агресію Російської Федерації у зв'язку з вторгненням в Україну, вже 26 лютого 2022 року Інститут солідарності та мужності імені Вітольда Пілецького заснував Центр документування російських злочинів в Україні імені Рафала Лемкіна (Центр Лемкіна).

Створення Центру документування російських злочинів в Україні імені Рафала Лемкіна при Інституті Пілецького (Варшава, Польща) виникло з потреби документування злочинів, скоєних окупаційними силами Російської Федерації, на основі свідчень людей, які були безпосередніми свідками або жертвами російського військового вторгнення в Україну, рятуючись втечею до Польщі від війни. Однією з причин збору свідчень було переконання, що злочини, вчинені проти цивільного населення, мають бути проаналізовані не лише юристами з точки зору процесуальної корисності, але й науковцями – істориками, психологами, соціологами чи журналістами.

Від початку своєї діяльності Інститут Пілецького займається збором свідчень польських громадян, які постраждали від держав тоталітарних режимів: німецького та радянського, під час Другої світової

війни. В умовах вторгнення Росії в Україну вдалося повною мірою використати потенціал Інституту – наукові кадри, досвід дослідницької та архівної роботи, технологічні рішення для збору та поширення історій свідків, а також зв'язки з науковими колами, чи засобами масової інформації. Центр Лемкіна був укомплектований кваліфікованими спеціалістами, які мають досвід роботи з людьми, що борються з травмою, документалістами, архівістами, журналістами, перекладачами, і були поділені на дві групи: одна працювала в Україні, а інша – в Польщі.

Центр Лемкіна збирав в 2022-2023 роках індивідуальні свідчення цивільних осіб у формі анкет-опитувальників, заповнених свідками, аудіо-свідчень та свідчень у формі відеозаписів. Свідчення людей, які перебували за межами України та Польщі, також були задокументовані шляхом дистанційного запису за допомогою онлайн-платформ.

Загалом Центр Лемкіна зібрав близько 1600 свідчень у різних форматах. На їх основі створюється анонімізований архів, який містить свідчення про злочини, скоєні російськими військами.

Збір свідочств на території Польщі відбувався в місцях тимчасового перебування біженців, розташованих у воєводствах: Мазовецькому, Поморському, Лодзькому, Куявсько-Поморському, Великопольському

Дольношльонському, Малопольському, Підкарпатському, Люблінському та Любуському. Співробітники Центру Лемкіна на території України збирали свідчення на деокупованих і прифронтових районах. В областях: Київській, Харківській, Донецькій, Херсонській, Запорізькій, Миколаївській, Житомирській, Одеській, Дніпропетровській та Чернігівській.

Анкети-опитувальники, нотатки, фотографії та фільми, що документують воєнні злочини Росії проти цивільного населення України з 2022 року – збираються, анонімізуються, оцифровуються, перекладаються з української та російської мов на польську, потім на англійську та у майбутньому будуть доступні, як репозиторій для дослідників, журналістів та всіх, хто цікавиться історією.

Центр Лемкіна працює незалежно від судової системи, а база даних, яку він формує, є цінним джерелом інформації в контексті документування та розкриття злочинів, скоєних в Україні. На відміну від показань свідків і потерпілих, які надаються правоохоронним органам, зібрані свідчення Центру Лемкіна не є засекреченими, тому можуть слугувати матеріалом для наукового аналізу або джерелом інформації для журналістів. Оприлюднені свідчення неодноразово цитувалися засобами масової інформації по всьому світу.

Центр Лемкіна співпрацює з науковцями, дослідниками, істориками, юристами, публіцистами, архівістами, а також з державними та академічними установами, архівами України та неурядовими організаціями.

„Інститут Пілецького – Центр Лемкіна є підписантом угоди про Коаліцію жертв, постраждалих і свідків (KOOS) разом з Гельсінським фондом з прав людини, Фундацією „Соняшники”, Громадянською мережею ОПОРА в Польщі та Фундацією RCTS – Польським центром допомоги жертвам катувань. Метою KOOS є забезпечення жертвам міжнародних злочинів доступу до правосуддя, юридичного визнання та підтримки для повернення до гідних умов життя, підвищення обізнаності громадськості про наслідки цих злочинів – особливо в контексті російської агресії проти України – та співпраця з правоохоронними органами з метою притягнення винних до відповідальності.”

Діяльність Центру Лемкіна слугує зміцненню пам'яті перед обличчям непокараних злочинів і спроб створення фальшивих історичних наративів та переписування історії. Центр Лемкіна робить свій внесок у вшанування пам'яті про масові звірства Росії та війну шляхом створення бази даних свідчень про скоєні злочини. Робота також включає організацію популяризаторських заходів, виставок, конференцій, презентацій, зустрічей зі свідками, а також створення фільмів і репортажів на основі зібраних свідчень.

Якщо вважати, що зібрані свідчення – це голос України, то діяльність Центру Лемкіна слугує тому, щоб цей голос був почутий, збережений, поширений, зрозумілий і, перш за все, не був заглушений.

Інститут солідарності та мужності імені Вітольда Пілецького – Центр документування російських злочинів в Україні висловлює подяку Громадській організації **Save Ukraine** з Києва за надані свідчення дітей, викрадених окупантами.

Save Ukraine – українська громадська організація, що рятує та повертає дітей, незаконно вивезених до Росії, та з тимчасово окупованих територій, а також створює в громадах необхідні послуги для їх реабілітації та реінтеграції. Організація є частиною президентської ініціативи Bring Kids Back UA.

Save Ukraine вже повернула близько 700 дітей, зокрема майже 150 сиріт.

З 2014 року близько 1,6 мільйона українських дітей проживають під російською окупацією.

Точна кількість викрадених дітей – невідома.

www.saveukraineua.org

Рецензент: проф. доктор хаб. Ганна Кучинська

Підготовка звіту:

Моніка Андрушевська і Команда Центру документування російських злочинів
в Україні ім. Рафала Лемкіна

Документування свідчень і робота на місцях подій:

Моніка Андрушевська, Ірина Довгань, Вікторія Годік, Юлія Мізюкіна, Роман Таїбов

Транскрипція, відбір цитат, переклад з української мови, редагування:

Центр документування російських злочинів в Україні ім. Рафала Лемкіна
у співпраці з Монікою Андрушевською, Іриною Довгань, Романом Тайбовим,
Оксаною Водоп'яновою, Катериною Жук

Графічне оформлення обкладинки, склад: Зофія Гербіч

Для обкладинки використано фото:

Зруйнований будинок школи, Піски, Донецька область, 2015 р.

Автор фото – Моніка Андрушевська

Copyright © Інститут солідарності та мужності ім. Вітольда Пілецького, 2025

Інститут Солідарності та Мужності

ім. Вітольда Пілецького

вул. Фоксал 17

00-372, Варшава

instytutpileckiego.pl

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

ISBN 978-83-67326-74-2

Видання перше

Варшава 2025

